

T. Pataki László

Kit szerettél, Ádám?
Írások a Madách családról

Madách Könyvtár — Új folyam 49.

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

T. Pataki László

Kit szeretted, Ádám?

Írások a Madách családról

A kötet megjelenését támogatta:

Czellér András

© T. Pataki László, 2006

Madách Irodalmi Társaság
Budapest
2006

Készült Budapesten, 2006-ban. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 963 9386 41 3

Előszó

T. Pataki László írásai 1983–2003 között a Komjáthy Jenő Irodalmi és Művészeti Társaság antológiáiban, a Palócföldben, a Nógrád Megyei Hírlapban, az Ipoly Hírnökben, illetve a Madách Irodalmi Társaság kiadványaiban jelentek meg.

Tartalomjegyzék

Cesztvei	sétálgatók
.....	9
Útonjáró
12	
„Dobre igyeme na Strehovu?”
12	
Cesztvén bolyongva
16	
A Madách gyerekek
19	
Cesztvei csend és kiáltás
22	
Levél, ami nem illett a képbe
26	
Madáchnál Sztregován
28	
Nyílt levél a Madách (kamara) napról
32	
Madách szívhangjai
35	
Nagyvárad püspöke a léleképítésről
38	
Madách hitt a szemdiagnosztikában
41	
Találkozás a Fogtövi-házzal
43	
Egy névadó névnapjára
46	
Fráter Erzsébet sírjainál
48	
Madách-rejtély(ek)
55	
Véd/vádirat Madách kontra Madách ügyben
68	
Lidérccláng (monodrámák)

94	
A nagyasszony tragédiája
119	
Lelki gyakorlat (monodrámák)
122	
Kit szerettél, Ádám?
142	
Műhelynapló
147	
Csongrády Béla: Nehéz ítélni annak, „ki a szívet kutatja”
158	

Csesztvei sétálgatók

Talán éppen egy minden évben *cselekvően visszatérő* irodalmár jegyezte meg a nap végeztével, a Tarján felé brummogó mikrobusz hátsó ülésén üldögélve, a friss élmény hatása alatt: „*megfigyelted, hogy évek alatt miként változott nemcsak a csesztvei irodalmi nap... más, ma már értékkeremtő-őrző gyülekezetünk is...? Volt idő, amikor az ilyen összejövetelek „tömegét” a kivezényelt matrózblúzosok jelentették..., most meg átsütött mindenben az együvé tartozó, hasonlóan érző emberek ünnepe...*”

Sok ilyen cselekvő ünnepet kívánok magunknak.

S, hogy „*milyen magas volt az ég*” ott Csesztvén, a koszorúzás alatt! A „*mi közös egünk*” – ahogy ugyanez az irodalmár egyik írásában, éppen Madách Imre költő és politikus életével ezt a képet összekötötte egyszer már. Közös egünk: kék volt, a nap vége felé fátyolszerű szalagok úsztak rajta, nem felhők, áttetsző keskeny légszalagok, éppen olyanok, mint a Madách-szobor talapzatához helyezett koszorúk fehér-arany szalagjai. Nagy tömeg állt félkörben *Vigh Tamás* szobra előtt, a régi (nem olyan régi, néhány éves) *staffázsszerű* matrózblúzos alakok egészen beolvadtak, így váltak maguk is igazi résztvevőkké azzal, hogy megszűnt staffázs-kiegészítői voltuk egészen.

Erről a koszorúzásról még valamit.

A csesztvei irodalmi nap (gesztora mindenkor a tudományos munkát az élénk népműveléssel házasító megyei múzeum) évenkénti megújulása egyben minden évben értékeket fedez fel, s a régieket sem felejtí. Ellenkezőleg – újabb rétegeket von rájuk, gazdagítja őket minden módon. Híre száll a jónak, nem csupán a rossznak, amelynek köztudottan ezer szárnya nő azonnal. Így lehet természetes a költő halálának évfordulóján Csesztvén az egyre változatosabb közönség, már ami az összetételt, az ideutazások kiinduló helyét jelöli. S így kerül mindig valami régi-új a terítékre, így hangzott el – nem kevés irodalomtörténeti érdekességet hordozva – a koszorúzáson *Balogh Károly Csesztvei ősz* című verse (költeménye inkább, terjedelmét tekintve.)

Balogh Károly Madách egyik legkorábbi életrajzírója, a költő oldalági rokona (unokája volt annak a Balogh Károlynak, aki Madách Imre nővérét, Máriát vette nőül, s akit Mária korábbi házasságából született fiával együtt Világos után Maroszlatinánál legyilkoltak az útonállóknak).

Itt nyugszik Csesztvén. Itt halt meg 1944-ben a gyarmati kórházban, s lánya ugyancsak jelen volt a csesztveinapon. Tőle tudom, hogy édesapja a *Csesztvei ősz* című versével került a Kisfaludy Társaság tagjai sorába! A verset a tisztelt társaság előtt maga *Rédey Tivadar* olvasta fel (kora kiemelkedő irodalomkritikusa volt, irodalomtörténész és esztéta). Balogh Károly a Csesztvén rokonként utolsóként otthonos és mindenki által ismert-szeretett *Madách Alice* néninek ajánlotta versét, amely a *Budapesti Szemle* 1944. évi januári füzetéből különlenyomatként is megjelent Budapesten. Éppen a Balogh család tett talán a hozzánk közeli utóbbi években, évtizedekben a legtöbbet áldozatos segítőkészségével a Madách-kutatásért. Ezt ismerte el Nógrád megye, amikor két évvel ezelőtt *özvegy Balogh Károlynénak* Madách-díjat adományozott. Az idős hölgy tavaly hunyt el, férjével egy sírban fekszik Csesztvén, a kis katolikus temetőben.

A *Csesztvei ősz* Madách Imrének, Alice néniének és a „*régi boldog nyaraknak*” állít emléket – sorai sétálva, lépésről-lépésre követhetők. Olyan pontos tájleírásokkal színesítve, amely felér nem is egy honismereti tanulmánnyal. Alice néni, aki a tévész nyugdíjasaként halt meg 1977-ben, talán fennhangon olvasgatta, de micsoda ívet vont ez az utolsó nyilvános előadás, a több mint negyven esztendővel ezelőtti Kisfaludy Társaság-beli felolvasásáig!

A csendes csesztvein „szenzációk” érték észrevétlenül, mint az aszúszemek ősziidőben. Volt néhány közöttük, ami már tavalyról érett át a mába, s olyan hatást keltett, hogy szó nélkül hagyni semmi esetre sem lehet! Ilyen a gyarmati *Szabó Károly* nagy érdeklődéssel és értéssel fogadott előadása Madách főművének újabb értelmezéseiről. Valószínű, hogy nyitott kaput dönget az, aki mielőbbi közlését sürgeti a *Palócföldben*...

Engedtessek meg nekem, hogy így utólag és bevallott elfogultsággal, szeretettel köszöntsem a nagy nyilvánosság előtt azt az embert, aki

23 év után először kért és kapott útlevelet, és aki *Nagyváradról* a csesztvein irodalmi napra utazott, hogy ott eltöltve néhány órát tovább menjen Esztergomba.

Tempfli József egész kötegni színes fotót hozott Csesztvére, s akivel személyesen is beszélhetett, mindenkit megajándékozott ezekkel a fotókkal. Jómagam többször írtam már arról, miként mentette meg Madách Imre feleségének, *Fráter Erzsébetnek* földi maradványait a teljes pusztulástól; miként kérte hivatalosan is (azonnal megkapta amúgy!) a csontok felvételének engedélyét, s miként helyezte el a szerencsétlen sorsú asszony földi maradványait a várad-olaszi Barátok Templomának – amelynek plébánosa, ezen túl szentjobbii címzetes apát – kriptarendszerében. A várad-olaszi temetőt ugyanis az egyre fejlődő város öntörvényei szerint fokozatosan felszámolják. Volt közöttünk-velünk valaki, akit Madách iránti tisztelete (előbb volt irodalomtanár, mint felszentelt pap), önként vállalt *felelősségérzete* mindentől és mindenkitől függetlenül arra vezérelt, hogy megtegye, amit kell. Nem az elismerésért – a lelki nyugalomért. *A jövőért*.

A csesztvein séták – amelyeken az idén először, de talán nem utoljára *Kovács Ferenc*cel, a gyarmati gimnázium igazgatójával földrajzi-biológiai-történeti cicerónét-kalauzt alakítottunk – a valóságos lépéseket-helyszíneket éppúgy jelentik, amiként igaz, képletesen persze, mindarra a sétára is, amit a *szellem világít meg*. Az irodalomtörténeti előadásokra, a műemléki templom színi produkcióira éppúgy áll ez, mint a többire; a kis falu művelődési házában, az iskolában, valamennyi szerény, az események belső értékét és a családi környezetet szervesen ötvöző helyszínek egész hangulatára.

A régi s eredeti *Majthényi kastély* (ma óvoda), ahol a költő édesanyja matróna kort megérve éppen 101 esztendeje meghalt, a Madáchok legendás kertszeretetének helyszínei a parkban, a volt ispánlak fent a dombon, a mai emlékmúzeum, a temető, ahol Madách Imre öccsének, *Károlynak* családja nyugszik (felesége, *Cseryus Emma*, *Cseryus Emánuel* negyvennyolcas honvédtiszt lánya volt, apját *Haynau* kivégeztette), a középkori eredetű kis templom, a Tabánba vezető pincesor és végül odafent a költő által „messzelátónak” nevezett dombon a nógrádi panoráma...

Idelent, idebent Madách szelleme.

Útonjáró

„Dobre igyeme na Strehovu?”

Márminthogy jól megyünk, jó irányba megyünk-e Sztregovára? Na, nemigen megyünk, ez az igazság, pedig talán érdemes is lenne, sőt, a Madách-emlékévkébe fordulva szükséges és tisztességes dolog is lehetne többet arrafelé járni. Ki tartja, mi tartja vissza az embert? – kit-kit valami más, de már az kevésbé érthető, hogy a teljes év Madách-programjából teljességgel hiányzik egy közös találkozás, egy olyan pont, amelyben Alsósztrégova is szerepelne! Mintha nem lenne száz nyitottság, százféle lehetőség irodalmi körök, CSEMADOK, dolná strehovai járási honismereti múzeum és így tovább a hivatalos és nemhivatalos érintkezési pontokon át a közös megemlékezésre. Miért nem megyünk Sztregovára?

Juraj Podraczky hamar előkerül, amikor meglátja a látogatókat a templom közelében. Ez a párját ritkító szép műemlék a kastély mellett valamikor közös átjáróval, kastély felőli oldalán örökké nyitott ajtóval fogadta az egykor evangélikus Madáchokat – lám csak, ez is kevésbé ismert, ismertetett tény, mármint a korban hozzánk közelebb eső rekatolizálása a kastélyt építő *Madách Sándornak*, aki a költő nagyapja volt. Bárhogy is, az bizonyos, mutatja is pan Podraczky, merre – a Madáchok ősi fészke, vára nem ott állt, ahol most a járási emlékmúzeum, sokkal feljebb; az aztán leégett, romjai sokáig hiábavalóan meredeztek. Később (már a mi korunkban) az a bizonyos Lázár pesti ügyvéd, a költő unokájának második férje, valamikor a háborús évekhez közel szétbontatta, és mielőtt eltűnt volna a tengeren túli Latin-Amerikában, elkótyavetyelte a kőmaradékot a helybeli parasztoknak. Na, így felépült néhány masszív ház, meg ól, miegyéb Alsósztrégován, de ez sem különbözik attól a sorstól, amiben később a hazai kastélyoknak része „leend”, hogy egy kis régi nyelvi zamatot csempésszünk a sorok közé. Lázár ügyvédről legfeljebb azt érdemes még megjegyezni, hogy ami-

kor ő a mai kastélyt adósságai (nagyrészt rulett) fejében egy pénzintézetnek kényre-kedvre átadta, nem sokat törődve a benne lévő pótolhatatlan Madách-értékek sorsával – könyvtárral, bútorokkal, zongorával stb. –, *tudta mit cselekszik!* Erre azt mondja egy mai sztregovai hamiskás mosollyal: „*Hah, neki bizony volt magához való esze... Odébb állt, de előtte kivett mindent ebből a helyből...*”

Már ez bizony megítélés kérdése. Az biztos, hogy nem sokan ismerik a költő halálának századik évfordulóján a csehszlovák és magyar irodalmi körök, nemzeti bizottságok múzeumok együttműködésével, képviselőinek jelenlétében felavatott újkeletű Madách-emlékmű valóságos történetét. Azt, hogy az *első emlékműre széles körű gyűjtés indult, abban jelentős összeggel az akkori államelnök, Masaryk is részt vett*, és hogy az így összegyűlt pénz hogyan változott át rulettvesztéssé valamelyik úri kaszinóban, s hogy kellett most már az ősi romos fészkek elkótyavetyelésével ezt a pénzt az ügyvédnek pótolni. Végül is az akkori állam valósította meg az emlékművet, pótolva mindenféle korábbi mulasztást. Csak a tanulság kedvéért: 1964-ben az avatáson ott volt az akácos dombtetőn a csesztvei téész képviselője, a sárospataki gimnazisták, a nagykaposi gimnazisták koszorúzója, számos szlovák és magyar író, költő, a Magyar Béketanácsot *Szakasits Árpád* képviselte *Mihályfi Ernővel* együtt, a Magyar Írók Szövetségét pedig *Darvas József* és a gyarmati költő, *Jobbágy Károly*, a zólyomi munkásdalárda magyar és szlovák népdalokat énekelt – mindegyik itt jól emlékezik. Emlékszik a lelkész is, nem különben vidám fényeket lobbant az emlékezés Vajner Béla „fogadott” kulcsár szemében (nála a templom kulcsa, ő kíséri a látogatókat, azokat, akik a kastélyhoz közeli templomra is kíváncsiak).

„*Jól megyünk-e Sztregovára?*”

Podraczky lelkész, látva a komoly érdeklődést, maga is beáll kalauznak. Mutatja a gyönyörű barokk, festett fa hármastólár evangélistákat ábrázoló képeit, az évszámot: 1654. Aztán a feliratokat, a templomhajó jobb oldali falánál lévő rácsos „páholyt”, amely mögött a köznéptől elkülönülve, alig láthatóan, inkább csak sejtetően ültek a helybeli nemesek, közöttük az egykor volt evangélikus Madáchok, mutatja a bejárat közelében azt a fedőlapot, amely alatt a legrégebben élt

Madách-ösök csontjai porladtak mindaddig, amíg az emlékmű elkészült a legújabb korban. Akkor azokat mind felszedték, és a temetői rozoga családi kriptának lakóival együtt közös helyre, az emlékmű talpazatában, a kriptában végső helyükre tették valamennyiüket. Így együtt pihen ott a nagyasszony, *Majthényi Anna*, a költő édesanyja, maga *Madách Imre* és *Aladár* fia az ösökkal.

Juraj Podraczky lendületes ember, de mindenképpen más képet mutat, mint amelyet egy lelkésztől „elvárna” az ember. Külsőre olyan, mint itt akárki; gumicsizma, paraszti öltözet, az olyan ember gúnyját viseli, aki megszokta a házkörűli munkát, aki maga is gazdálkodik, és minden mást is csinál, de azért a hivatását sem hanyagolja el. Mondják a sztregovaiak: bizony előfordul, hogy bekapcsolja a motoros harangot, aztán az szólhat magában félórát is, mire ő maga előkerül. Éppen harmincöt éve él itt a közösségben, korábban máshol szolgált, de a híres elődökre nem nagyon emlékszik. Pedig volt belőlük néhány olyan is, aki közeli barátságban élt a szomszéd Madách-famíliával. Ő már az új legendákat tartja számon. Például azt, amelyik arról szól, hogy amikor negyvennégy tájékn érrefelé húzódtott a front, a felszabadító szovjet csapatok közeledtével az akkori falubíró meg a tanító félelmében elrejtőzött a templom egyik feliratos, ma is látható kriptájának mélyén. Így kerültek szomszédságba hosszabb időre bizonyos *Dobay László* nemessel, aki bizony már jó régen ott porladt. Nem is mertek előjönni, mindaddig, amíg már azt hozta a hír, hogy „jőjjenek gyorsan, mert a szovjet csapatok rá akarják bízni a községet kettejükre”. Nekik más dolguk van, tovább kell menniük...

Vajner Béla az utolsó ember, aki a hirtelen továbbállt Lázár ügyvéd szolgálatában állt sofőrként. „*Nem az ő kocsiját vezettem, az egy nagy Bugatti volt, a költő unokájának, Lázár ügyvéd feleségének, az asszonynak voltam sofőrje...*” Negyven évvel ezelőtt bizony szemrevaló sofőr lehetett Vajner Béla, aki itt született, sok történetet megörözött azok közül, amit hallott a Madách-fabulákról, de amikor a költő boldogtalan felesége szóba kerül – ő is csak azt mondja, mint mindenki, amit tanítanak is széltében-hosszában a világban: „*könnyűvérű asszony volt az, kérem...*”

Pan Podraczky még ezt is megtoldja – ő már csak tudja – azzal, hogy hiába volt Fráter Erzsí kálvinista, nemigen járt ő ide a templomba, inkább járt bálba... Egyszer ment el. De már nem talált vissza soha Sztregovára. Hát mi? *Jól megyünk Sztregovára... Dobre igyeme na Strehovu?*

Csesztvén bolyongva

Hogy aztán itt egyre Madách szelleme, lelke borongana? Bizony megbocsátható költői túlzás. *Balogh Károly*, aki életrajzírója is volt a költőnek és unokája annak a Balogh gyereknek, aki a negyvenkilences eseményekben szüleit (anyja a költő nővére volt, apja a forradalom tisztje) elvesztve a Madách házba Sztregovára került: szóval, ez az unoka írta éppen negyvenegy esztendeje *Csesztvei ősz* című versében az idézett sorokat. Éppen Csesztvén nem kellene borongania, amiként lassan-lassan derűsebb kép keletkezik a folyamatos kutatás eredményei nyomán a húsz éve még pesszimista, apolitikus, visszahúzódozó, beteges, „göthös úr”-ról, *Madách Imréről*. A politikusról és költőről. Éppen itt Csesztvén talán soha sem borongott a lelke, mert amíg itt élt (hét évig) *boldog* házasságban – semmi oka sem volt a borongásra. Versei bizonyítják ezt.

A boldogságért is küzdeni kellene. Madách boldogságáért. Mert valahogy máig a boldogtalanságát veri minden nagyharang világgá: csalódottságát. Emberben-asszonyban megingott hitét, az ember tragédiájáról (hogy ugyanis boldog nem lehet, helyét nem lelheti, és társat sem találhat méltót soha) kialakult világképét. Biztosan ez a látványosabb, a megragadóbb, biztosan ez *alkalmasabb* mindarra a küzdelemre s bemutatására is, ami Madáchot jellemezheti. Boldogsága senkit sem érdekel – eléggé.

Ezért szeretem – mert mást is akar – a *csesztvei októberi napot*. Az elsőt tavaly még úgy nevezték: *Madách-nap*, az újabbat, ezt a minapit már így hirdette a plakát is – *Madách irodalmi nap Csesztvén*. Bővül a kör, kiterjedhet bármire, ami megyénkhez is kapcsolható érték, irodalom, irodalomkutatás vagy kritika. Jönnek vendégek Pestről, a megyéből és sokan a közeli Gyarmatról, itt vannak az irodalmi alkotók nevét viselő középiskolák diákjai, tanárai közül ugyancsak sokan: a gyarmati könyvtáriak, fiókleveletáriak, akikről egyre több jót hallani, hogy milyen *előzékenyek* a kutatóval (a mindenkorival, így dícséri őket *Keré-*

nyi Ferenc irodalomtörténész mostani csesztvei előadásában, de éppen így dícsérte nemrég e sorok írójának *Esze Tamás* történész (Budán).

Bővül a kör a közönség részéről is! De még bővülhet a következőkben. „*Azt szeretnénk, ha ezeken az október ötödike körüli csesztvei napokon úgy vennének részt az érdeklődők, hogy otthonról felkerekedve, s valamikor a nap folyamán ide érve bekapcsolódnának egyre többen...*” mondja a csesztvei napok talán legfőbb szervezője, de lelke mindenképpen, dr. *Praznovszky Mihály* megyei múzeumigazgató. Nagy tömegek befogadására persze nincs lehetőség, de nem is cél különösebben a tömeges, szervezett részvétel valamilyen módon történő elérése. „*Ide az jön, aki...*” De valójában ki jön hát? Aki szeretne Madách nyomában járni? Aki kíváncsi a „különös” Madáchokra? Aki ismeri, szereti a Tragédiát? Aki tanulni akarna a holt tárgyakból, és persze a nagyon is élő-érdekes előadásokból, beszámolókból, esetenként a vitákból, a kapcsolódó filmekről, kiadott könyvekről, újabb kutatási eredményekről? Aki a *bölcsőre* kíváncsi? Aki az októberi fényben szelíden aranyló szép Csesztvére vágyik, vagy az öreg krími hárs alatt szeretne megpihenni, ahol maga Madách is sokat üldögélt? Vagy a kis templom minden évben kiemelkedően érdekes és jelentős *művészi eseményére* érkezik (tavaly *Inke László*, az idén *Lukács Margit* pódiumműsora volt nagy siker); ki *jönjön hát Csesztvére* minden év immár hagyományosan ragyogó napsütéssel melegített október ötödike napjára, a költő halálának évfordulóján?

Mindenki, akiben él a lélek. Kérdést növel a tudás. Akiben éppen felsejlik a kérdés. Akiben még nincs semmilyen kérdés. Találkozunk minden évben Csesztvén!

Jámbor óhaj?

Legyen az. Vállalni így is érdemes.

De azért hamarjában összeadom, hogy jövőre ki mindenkinek szölok majd személyesen így, hogy akkor jönjön el Csesztvére, a Madách irodalmi napra, s nyilván szólnak majd mások, másoknak is. De ez még nem lesz „szervezettség”, amitől önmaga természete folytán minden igazi népművelő–muzeológus–irodalmár–szervező eleve irtózik. Beszélgetni azokkal, akik még távol maradtak (fiatal hagyomány, éppen csak hagyomány a csesztvei októberi nap), azonban más dolog!

Inkább kötelesség, ami ezen a címen nincs sehol leírva, „lefektetve”. Jó aztán az is – micsoda véletlen?! Persze, hogy nem véletlen, de nagyon jó attól még –, hogy a nap folyamán egy megyei irodalmi emléktúráról ide érkezik a *síküveggyáriak Várnai Zseni brigádja a „Zagyva háromból”*. Bejárják itt is a csesztvei emlékhelyeket, részt vesznek így is néhány programon, aki teheti – és főként helyet is kap! – megnézi Lukács Margit „Éváit”, és mindahányan feljönnek a faluból a koszorúzásra. A brigád szép napot zárhat; tizenvalahány felnőttel egy sereg gyerek, a brigádtag szülők gyerekei – de nagyszerű ez is, hogy éppen a gyerekek jutnak el Csesztvére. Oda és akkor, amikor valóban érdemes, oda, ahová sokan felnőttként sem. Aztán a csesztveiek! Őket is ott látni mindenütt, jó néhányan közülük beülnek az előadásokra, a vitákra, a templombeli kis színi műsorokra, ott vannak a koszorúzáson is, hallgatják a Balassi Bálint Gimnázium cseppnyi énekkarának (a karvezető tanár úr is beáll a kórusba) dalait, míg a tucatnyi koszorút az intézmények, a tanács, a csesztvei előljáróság, a könyvtár, s mind a többiek képviselői a szobortalapzaton elhelyezik. Aztán majd elmondják ők is, hogy mit hallottak-láttak „odafönt” a régi ispánlaktól kúriává előlépett, s újabb időkben *kiszépült* emlékmúzeum falai között. Odalent a bisztróban is nagyüzem van ilyenkor, beáll mindenki a vendéglős családból, hogy étellel-itallal a sok vendéget ellássa, fő a virsli, fogy a bőkezűen adagolt és pirosarannyal kínált szendvics, rotyog a kávé, pattan az üdítők, üveg serecskék kupakja – összeülnek néha egy-egy fél órára, tíz percre két program között a csesztvei nap vendégei, összeülnek a meghívott előadók a hallgatósággal és viszont, „*minden évben lesz most már ez nálunk...*” mondja valamelyik csesztvei a másiknak. Egy évben egyszer, *láthatóan felfedezzük* Csesztvét, de bővül is a kör, mint arról már esett néhány bátortalan szó.

„*Aztán áldott csend borul újra a házra, a kertre / S titkos bűbájt hint szerte a tájra a hold. / Halvány ősz köde száll... Árnyak kelnek, tünedeznek... / Halk neszezés hallik... Hull az arany színű lomb. / És levelek hullásában, szellő susogásában / Csesztvén egyre Madách szelleme, lelke borong*”.

A Madách gyerekek

Csesztvére készülődve – mint hírlík, az újárendezett emlékhely, kiállítás nagyon szép – *érthetően elidőz az ember minden képnél, hírnél, véleményénél, beszámolónál, ami arról a helyről, arról a tájról szól*. S az sem nagy baj, ha lélekben és némiképp ismeretekben is valamelyest „rákészül” a látnivalóra, ha előtte olvasgat ezt-azt, ami, ahogy mondani szokás, hétköznapi módon, „odavág”. Mármint hogy témába illik. De amikor meg igazándiból *odavágós cikkeket* olvashat az ember (újabban az ÉS hasábjain a Visszhang, előtte talán a Páratlan oldal, legutóbb meg már a Szerkesztői üzenetek rovat hasábjain is!), akkor persze hogy nagyobbra nyitja a szemét. Békeidőben.

Aztán meg, miért csinálnánk úgy, mintha semmi sem történe körülöttünk, amikor hallik némi csatazaj, folyik tán tovább is a „*csesztvéskedés*”, ahogy a mi igazgatónk, *Praznovszky Mihály*, a megyei múzeumok vezetője visszavágó cikkének címében találóan meghatározza az újabb kalamajkát (talán nem sértő senki számára ez a könnyed idevetés). Az történt, hogy néhány újságíró zsörtölődött mostanában itt meg ott, mert akkoriban járt egyedül vagy vendéggel (aki ezeröttszáz kilométert utazott) egyik főhelyünkön, Csesztvén, amikor az még nem nyílt meg közönsége előtt. Na, hát aztán *irtak mindenfélét, így-úgy elmarasztalva teljes körűen a magyar múzeumügyet*, amiben persze nem is lehetett igazuk. Ilyen nagyot markolni nem kellett volna, ha kevesebbel beérik, talán többre jutnak, mert mi tagadás: nem a legszerencsésebb eset, amikor egyetlen hazai emlékhelyünk éppen akkor van zárva hónapokig, amikor kettős évfordulót ünneplünk (vagyis éppen azokra emlékezünk). De ez már a múlté! *Sokkal érdekesebb az, ami a vita hevében itt-ott kitüremkedett a vélekedések és érvek-ellenérvek pongyola szövetéből. Az egyik ilyen a Madách gyerekek száma. Mármint, hogy valójában hányan is voltak – hárman vagy négyen...?*

Igazgatónk, *Sulyok Katalinnak* (ő a glosszairó, neki csak egyetlen nézőpontja esett „kézre” – nevezetesen, hogy látogatóként nézni-látni

szeretett volna) küldött válaszában azt írja egy helyütt, hogy felesleges ma már „*múzeumtemplomnak*” tekinteni akár még Csesztvét is, akár mást, ahol a korszerűtlen szellemek (régimódi látogatók) ájultan esnek össze a meghatottságtól. „*Ha nagyon szakszerűek akarunk lenni, akkor azt is mondhatnánk; Csesztvén nem is nagyon ildomos az ájult tisztelet, lévén, hogy itt Madách nem fennkölt eszmékkal foglalkozott, hanem például családalapítással, aminek ékes bizonyítéka itt született négy gyermeke...*”

Nem tudom, hogy ennyire szálkásan szakszerűnek kell-e lennünk, mert talán igaz, hogy a legkorszerűbb szexuálpszichológia szerint is lehet némi fennköltség – magában a szerelemben. Aztán itt az a tény is, miszerint Fráter Erzsébet és Madách Imre 1845 nyarán megkötött házassága utáni években, ha maga Madách betegségei folytán ki is maradt a harcokból, éppen *negyvennyolc-negyvenkilenc tájékán történt egynémely fennköltséget sem nélkülöző dolog az országban*, amiből a költő kivette részét. Sőt, a szabadságharc bukása után gerilláknak adott otthont átmenetileg, fegyvereket és Kossuth titkárát rejtegette, szóval-írással küzdött az újabb elnyomatás ellen. Később is ilyen felirattal díszítette levélpapírjait: „*Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar*”... *Bóka László* és mások szerint meg lírikus alkatként a tett és a versírás azonosságokat jelentett nála, ami egyben feltételezi, hogy fennkölt verseket is írt éppen Csesztvén. Az már a sors, vagy a költő szeszélye, hogy verseinek eredeti kéziratait rendre inasokkal másoltatva le, a „piszkozatokat” egyszerűen elhajította (ezért sem bizonyos verseinek pontos kronológiai sorrendje), de mindebből csupán az érdemel itt újraemlítést, hogy *bizony lehettek Csesztvén fennkölt gondolatai (is)*.

A gyerekek Csesztvén születtek – ez tény. Szám szerint *négy*, de az első az Imre (1846. VIII. 31.) csak néhány óráig élt. *Aladár* (1848. I. 2.), *Jolánka* (1851. VI. 11.) és *Borbála*, akit *Arinkának* is hívtak és a legkegyetlenebb sorsot érte meg a három élő közül, apja fogsága alatt 1853. IV. 2-án látta meg Csesztvét. S miként „*nincs szerencséje Csesztvének az újságírókkal*”, éppúgy nincs a Madách gyerekeknek az írókkal és viszont; az *Élet és Irodalmat vásárló „elitolvasókkal*”, akik vagy másfél-száz ezren vannak, közülük az egyik *dr. Gyimesi Dömötör* Fehérvárról. Az ÉS-hez írt és ott közölt levelében nem áallja tárgyi té

vedésekkel „vádolni” múzeumaink igazgatóját miszerint Madáchnak nem négy, *hanem csak három gyereke volt!*

Az ember eltöpreng. Máshol meg azt olvasom könyvbe szedett riportok soraiban (az újságírók szakmai doyenjének írásában!), hogy a kicsi *Imre csak néhány napig élt*, és hogy *Borbála-Arinka* a költő harmadik gyermeke, és ezek szerint persze a negyedik lenne *Jolán*. Mi tagadás, szakszerűbben kell nézni éppen akkor a dolgokat, ha írásra készül az ember. És persze akkor is, ha olvasói leveleket közöl, ha csak nem az a célja a bennük hagyott hibákkal, hogy egy-egy ilyen „csesztvélkedés” még egy ideig eltartson (lám csak, magam is a sorokat rovom kéretlen), de az meg talán mégsem lenne elég célszerű. Egyáltalán, fontos dolog az, hogy hány gyermeke volt Madáchnak – pontosabban „csak” a Madách házaspárnak – vagy elég, ha minden fennköltség nélkül a Műre koncentrálnunk? Azt gondolom, nem lehetünk meg egymás véleménye nélkül és azt is gondolom, hogy véleményeinket szakszerűen és nem feltétlenül minden meghatottság nélkül mondjuk el akkor, ha *a legismertebb magyar költőről, élete legszebb helyszínéről Csesztvéről*, gyerekeinek számáról és sorsáról esik szó. Ez a „szakszerűség” elvárható mindenhol, amiként mindig és mindenben is – az a másik meg kívánatos egy fennköltséget jócskán nélkülöző korban. De végül is: *legyen szerencséje Csesztvének a látogatókkal és viszont!*

Csesztvei csend és kiáltás

Porka hó lepte a koszorúkat, amikor Luca másnapján Csesztvén járunk. A kevéske kis fehérség bemészelt valamennyire a szalagok feliratát, éppen csak annyira, hogy nehéz legyen elolvasni arany-ezüst felirataikat. Itt maradtak a koszorúk a nagy esemény után – *egyetlen hazai Madách-emlékhelyünk* avatásáról-újramegnyitásáról, amelyen mint tudjuk, rengetegen megjelentek. Szandán meséli valaki aztán, hogy a múzeum előtt felállított (és áthelyezett) Madách-szobor koszorúzása egyetlen pontján szokatlan volt, rendhagyó, sokaknak tán még visszatetsző is: amikor Sinkovits Imre színművész koszorúzott, az összegyűlt nép „tapsra fakadt”. Hát mi tagadás, ha így esett, valóban párját ritkító esemény. De ha úgy veszem, hogy *nem a halott Madáchot, hanem a nagyon is élő költőt koszorúzta* a talán minden idők – de a maiaké mindenképpen! – legjobb Ádámja, Mózes, akkor ez a közönségtől jövő rögtönzött megnyilvánulás a legszebb vélemény költőről, műről és persze a színésről nemkülönben.

Odalenn a kis faluban meg majd minden porta kapuját bepíngálták állítólag a gyerekek, de inkább hajlanék a nagyobbacska gyerekek kézjegye felé, mint az egészen kicsikére. A kapukat „Luca” felirat díszíti, de olyan feltűnő tömegességgel, hogy a hagyományok kihálásához szokott mai ember nem győzi csodálkozással. Kiáltás ez is a maga módján és azt jelenti: *itt vagyunk, élünk, emlékezünk a régvoltakra, szokásaikra!*

És akkor „fene eshet” a modern jövendölésekbe, amelyek szerint (egy régebbi „kihálási szemléletű” rendezési terv szól erről, mikortól lesz itt az ideje a felülbírálásának!) az ezredforduló utáni évtizedekben talán százan sem lesznek a jó csesztveiek!? A Lucázást feliratozással felújító gyerekek (vagy kicsit talán „korosabb” gyerkőcök) csintalankodását első látásra *többféleképpen ítélik meg* a mai felnőttek: a harmincasok kicsit restelkednek miatta, és bolondságnak ítélik a kapuk éjszakai összecsérését, a feliratok festését, mert ők már (!) nem születtek

a hagyományba, ők a hagyományok elhalásának idején nyíltak ki értelemmel, amelyből mindaz, ami a múltból össze- és megtartó volt, a feledésbe lökődött. Az idősebbek szemében van valami huncut fény. Ők még arra is emlékeznek, hogy Luca napján előfordult – szétszedve felvitték a templom tetejére valamelyik helybéli gazda szekerét és ott fent aztán újra összerakták. Hogy ez a katolikus vagy az evangélikus templommal esett-e meg, és ki volt a gazda? – arról ma már nem tud szólni a fáma. Hát egyik sem nagy, sőt mindkettő inkább kiseded templomocska. Az evangélikust, lent a faluban, nemrégiben építették újjá a hívek. Ennyi Luca-felírást mégsem látni sehol, néhánnyal a közeli szomszéd Szügyben találkoztunk. *Csesztvén erős járása volt a Lucának, amiből nem a babonaság az, amit megjegyezni érdemes. Hanem mi? Az életkedv, a „kiáltás”, az akarat, hogy ha itt és most járt a Luca – itt járnak azok is, akik „látták” és talán itt is maradnak.*

Kifényesedett erre az őszre-télre Csesztve.

A csend is ünnepélyesebb. A Madách-évfordulók, a jól irányított eseménysorozatokkal nem a régtől megszokott hatásokban jelentkeztek. Az idén nem „dült mindenholnan” éppen az, amire emlékezünk, *nem érvényesült a hazai megemlékezések sajátos és sajnálatos vonása*: az évfordulók csak arra jók, hogy mindenki elmondja a magáét, és mert sokan vannak, akik „mindenképpen el akarják mondani” – a végére (vagy a közepére) sikerül mindenkivel a csömörlésig meguntatni éppen azt, amire emlékezni érdemes, sőt kötelező lenne... Az idén Madách Imre élete és munkássága, a Tragédia bemutatásának évfordulója kapcsán mindez inkább *tartalmi pezsdüléseket hozott*, és ebben nyilván van szerepük a megyei művelődés- és a múzeumügy szervezőinek, munkásainak. A pezsdülés számos ponton bekövetkezett, és ma is tart, sőt, a jövőbe is vetít további szellemi-tartalmi-szándékbeli előmozgásokat. *Tett értékű „kiáltás” volt és van is az országban-megyében Madách Imre emlékezetében, szellemi örökségnek továbbélésében.*

A megújult csesztvei emlékhely is ilyen.

Éz az egykor volt ispánlakás persze megújult egypárszor. Megújulhatott akkor is, amikor házasság révén a Madáchok kezébe került, mert eredendően itt a Majthényieknek volt birtoka, de milyen érdekes ez

– a helybeliek a maga korában tehetős, hatalmat is birtokló Majthényi családról végeredményben semmit sem tudnak! Majthényi Anna, akinek családjában báró ág is virult, és maga volt az udvari etikett, az elrenzett házasság után a költő hitvesére célozva mondhatta: „*Költözzenek Csesztvére, az ispánlakásba, Őrsinek jó lesz az is...*” Mármint-hogy Fráter Erzsinek. A csesztvei csendekbe máig hasít néhány csendes kiáltás. Néhány suttogás, amely harsogóbb azoknál. A házasságban a kezdetben benne volt a közeli vég.

Olyan most a téli alkonyban a csesztvei kúria, fehér és sárga falai-val, sárga foltú körvonala mögött az évszázados, kopasz ágú fákkal és körös-körül a nagy parkkal, mint egy kép Mednyánszky opálosan sejtelmes stílusában. Itt a csend kifényesedett, a forma tartalommal telt. Az emlékhely elől kivágták a feleslegesen zavaró, nagyra nőtt tujafenyőket, kitisztult és újra mosolyog az üveges tornác. Valami tisztaszép derű jött vissza Csesztvére az átalakítás-felújítás után. Ha ezt a tájat és benne a kis falut, itt fent, a domb hátán, a költő életének legszebb helyszínén hó födi, vagy éppen zöld fogja körül a házat, vagy fanyar illatok jelzik az őszt Csesztvén – mindenképpen a legszebb, amit látunk! Bent a termekben, szobákban egy invenciózus, tehetséggel és szeretettel, ötletes nagyvonalúsággal, ide illő színvonalon létrehozott emlékkiállítás. A *Madách Imre Emlékmúzeum* szó szerint újat nyújt a látogatóknak. Annak is, aki korábban gyakorta megfordult itt, annak is, aki talán érthető sajnálkozással gondol a megyénkből Győrbe elkerült Szabó püspök-féle Madách-gyűjteményre. De itt most sikerült valami szépet alkotni (*dr. Kerényi Ferenc, Horváthné Szabó Ágnes, Presits Antal és Kollár Sándor munkája*) a megyei múzeumi szervezetnek. Teljes képet kapunk nem csupán a költő itteni éveiről, hanem családjának történetéről, és mindarról, ami a kort jelentette, és később a mű különös, nagy sikerű életútját megjelölte.

Dalforrás is a hely, ahol a „legszebb költészet” (maga jelölte így Csesztvét) kelt és „bűvös kör”, amelyet az otthon jelentett. „*Messze tőlem, dőre földi gondok, E küszöbnek kivüle maradtok. Szent e hely; kicsiny világom ez...*” – írta Madách Imre *Otthon* című versében. A családi élet melege és a zajló világban felvállalt küzdelmek egyedül itt egyesülhettek harmóniában egész korábbi-későbbi életében, itt érte

legnagyobb csapás is, amikor elhurcolták – ám nemcsak őt magát, családját is nemkülönben.

A mai harmóniát – az élet kiáltásait és gazdagodását – a megbecsült csendet itt fent a dombon ma megtalálhatjuk. Csesztve az érdeklődés középpontjába került újra. Egyszer már átélte ezeket a mindannyiunkat gazdagító időket, amikor majd húsz éve a költő halálának centenáriuma a kúriát szinte az utolsó pillanatban megmentve, a régebbi kiállítást létrehozták. *A lenti-fenti egyezések, a csesztveiek egyéni gyarapodása és a múzeum felvirágzása most igazán szembeűnő és megnyugtató.* Bárcsak minden emlékhelyünkön felfedezhető lenne ez a harmónia a külvilágot jelentő jelenünk, jövőnk és a múltunkat őrző szent helyek becsülete között.

Nézem a tablón a kigyulladó aprócska lámpákat (egy egyszerű térképen a Tragédia külföldi kiadásának helyszíneit jelölik) és megakad a tekintetem, elidőz Kercesen. Ott is ég a lámpa. Nézem a bölcst, az első szerelmes verses kötetet, a *Lantvirágok címűt*, amely *Nagy Iván* család-kutató könyvtárából került ide, nézem a *Repetzky Ferenc* kormánybiztos által kiadott, 1849-es Szózat plakátját, a Madách család címeres levéltartó ládáját, a *Tragédia* kéziratának hasonmását a tiszta-fényes üveg alatt; körbefog, mint az űr, egy sötét kördrapéria, amelyen *Kass János* Tragédia-illusztrációival világítanak a csillagok. „*Küzdj... bízzál!*”

Levél, ami nem illett a képbe...

Három újabb eredeti Madách-dokumentummal lettünk gazdagabbak. *Baráth Ferenc*, fiatal balassagyarmati tanár, nyolc éve került kapcsolatba (akkor még a Palóc Múzeumnál dolgozott) *dr. Kovács Ernőnével* és a társaságában levőkkel, akik vasárnap lévén valakit kerestek, aki segít abban, hogy megtekintsék a Balassagyarmaton és Csesztvén levő Madách- emlékeket.

Akkor, így derült ki, hogy a pesti hölgy társaságában *a költő egyenes ági leszármazottja, Lola asszony is ott van férjével, Bezegeh-Huszágh Istvánnal*. Baráth Ferenc természetesen minden tőle telhető módon segítette a látogatást, hiszen az is gyorsan kiderült, hogy Bezegeh-Huszághék Brazíliából, *Sao Paulóból* jöttek, s hogy Lolának úgyszólván csak gyerekkori emlékei vannak szülőföldjéről, Nógrád megyéről, Alsósztrégováról (ma Szlovákia).

A társaság azonban ennél is népesebb volt azon az emlékezetes, szép nyári, gyarmati vasárnapon. Itt járt akkor ugyanis Lola asszony fia, *Márton*, aki már akkor is viselte a Madách nevet (*Bezegeh-Huszágh de Madách Márton*), sőt áldott állapotban levő felesége is, aki később *Istvánt* szülte (és még egy fiút), és aki azóta ugyancsak viseli a Madách nevet! A Bezegeh-Huszágh család történetét itt most nincs tér és lehetőség megírni, holott igazán megérdemelnék elsősorban a Madách név felvétele, továbbörökítése, a sokak előtt kihaltnak vélt Madách család, a költő leszármazottainak nevükben is továbbéltetése miatt. Ámbár mindkét név, amelyet ez a család visel (Bezegeh-Huszágh) nem ismeretlen éppen a megye történelmében sem. Egyik őstüket *Caraffa* felnevelte, előtte rettenetesen megkínoztatta.

A történet úgy folytatódott, hogy először Madách végrendelete került ezen az ismeretségi szálon, a bizalom eredményeként Balassagyarmatra, a múzeumba. A távoli Madáchok és Baráth Ferenc mindvégig kapcsolatban maradtak, sőt, a gyarmati tanár intézte el a család kérésére bizonyos *Kuchinka Vilmos* kiskunfélegyházi sírjának újrabefizeté-

sét, felújítását. Ez is csak tovább erősítette a költő brazil rokonainak bizalmát. Itt azonban meg kell állni, mert Kuchinka Vilmos és apja, *István* nevének említése mindenképpen igényel némi magyarázatot.

Madách Imre fia, Aladár, aki a múlt században nőül vette *Fekete Mária*t, egy gyermeket hagyott hátra, amikor századunk elején meghalt elismert gazdálkodóként és spiritisztaként. Lányuk, *Flóra* férjhez ment 1911-ben a felvidéki birtokos, *Kuchinka István*hoz, gyerekek-gyerekeik is születtek, Vilmos mindenestre a fiuk volt, válogatott úszó, aki visszavonultan élt és halt Félégyházán. Ő tehát Madách egyenes ági leszármazottja volt, de soha nem viselte a Madách nevet. *Sőt, szinte senki nem tudta róla, hogy a nagy költő leszármazottja!* Flóra másodszor is férjhez ment, *dr. Lázár Pál* nevű pesti ügyvédhez. A harmincas évekig éltek Sztrégován, Lola természetesen korábban gyerekként ugyanott.

Ő maga még emlékszik arra, hogy az új Madách síremlék avatásán megjelent (magyarul jól beszélő!) *Masaryk* elnököt a Madách-kastélyparkból szedett virágcsokorral köszöntötte fel. Lázárék a harmincas években meglehetősen hirtelen vándoroltak ki Brazíliába. Itthon a Madách-kastély és a föld hitelező bankokra, idegen kezekre került. *Lola, a lányuk férjhez ment később Bezegeh-Huszágh István volt vezérkari századoshoz*, aki Ausztráliából került a latin országba, Brazíliába. *Az ő fiuk, Márton, gyárigazgató, felvette a Madách nevet is*. Márton egy dán evangélikus lányt vett nőül (ő járt itt velük akkor). Apja révén evangélikus, így gyerekeik – Bezegeh-Huszágh de Madáchok – újra Luther hitében élnek. *A sors, vagy még nagyobb erő, íme újra evangélikussá tette a ma élő egyenes ági leszármazott Madáchokat, akik régebbi korokban kétszáz évig voltak evangélikusok. A költő nagyapja idején rekatolizáltak*.

A kapcsolat eredménye, hogy Sao Paulóból nemrégiben újabb eredeti Madách családi relikviák, dokumentumok érkeztek Baráth tanár úr címére. Ő maga feldolgozni akarja ezeket irodalomtörténeti szempontból, majd természetesen átadja erős szándéka szerint (az adományozóknak is megfelelően) a balassagyarmati Palóc Múzeumnak!

A legrégebbi és most közkézbe kerülő Madách családi okiratok közül előkerült az idősebb *Madách Imre, a költő apjának királyi kamarássá kinevezése 1819-ből*. Ez is eredeti, miként az a levél, amely a

költő halála előtt néhány hónappal keltezett, írója az akkor Váradon élő *Fráter Erzsébet*, az elvált hitves. A levél azonban soha nem került be a regényes élettörténetekbe, *nem illett bele ugyanis semmilyen véglegesre festett képbe...* Legalábbis az a fontos része, amelyik nem a pénz, a tartásdíj elmaradása miatt szól, hanem, ami bizonyos *üzleti kapcsolatokat tárgyal Madách és Fráter Erzsébet, valamint apja között, s amely azt bizonyította volna, hogy kettejük életében a kapcsolat soha nem szakadt meg!* Éppen ellenkezőleg – *új összefüggésben mutatkozik e levél soraiban, s csak a halál tett pontot a végére.*

A harmadik dokumentum: házasság megkötése céljából Alsósztrégován kiállított anyakönyvi kivonat, 1893 esztendőből, amikor Madách unokája, Flóra született. A kiadás dátuma 1911. szeptember 21., *Kaminsky Ágoston* plébános aláírásával. Ez az az év, amikor Madách Flóra férjhez ment Kuchinka István birtokoshoz. A történet itt tér vissza a kiindulási ponthoz. *A feldolgozás-kutatás azonban éppen innen is folytatódik.*

Madáchnál Sztrégován

Ipolytarnóc–Kalonda

*Percek alatt átenged bennünket a határőr; jó utat, kellemes időtöltést kívánva, és ellátva annyi prospektussal, mintha ki tudja, hány hétre érkezünk volna északi szomszédunkhoz. Aztán már csak egy kis nekirugaszkodás Losonc felé, hogy a főutat elérve balra s délnyugatnak forduljunk, átlendüljünk szinte észrevétlen még az Ipolyon is, egy alig látható kishídon, és egy furcsa nevű ki település (Mulya) útelágazásánál már-már látszik is a Strázs-hegy aljában *Dolná Strehova (Alsósztrégova)*. Mindez még egyszerűbben elérhető talán az Ipoly-hídon át a balassagyarmati átkelőn, de a somoskői átlépők is könnyen megtalálhatják Losonc felé „szekerezve”, *Madách Imre kétségtelenül legjelentősebb emlékhelyét; az ősi kastélyt, a síremléket, a róla elnevezett emlékmúzeumot, és mindazt, ami életművével kapcsolatos, életével és halálával szorosan összefügg.**

Fehér gyapjas fekete fejű juhok tengere hullámzik a nógrádi szemnek ismerős tájon a hegyecskék-dombocskák alatt a lankás részeken, maga Alsósztrégova meg olyan hirtelen ugrik elénk, olyan váratlan örömet keltve a szemnek, a szívnek, mint amikor hosszas keresgélés után kincset lel az ember. A kastély és a szomszédságában magasodó ősi evangélikus templom kiemelkedik Sztrégova képéből, könnyű megtalálni azt is. *De itt mindenki szíves, előzékeny és türelmes válaszolga, ha az érdeklődő idegent kell eligazítani.* És ahhoz sem kell sok idő, hogy valóságos fabulák, kis történetek, *helybelivé szilárdult legendák kerüljenek elő rövid párbeszédbe keveredve a „könnyűvéru” Fráter Erzsébetről Madách boldogtalan feleségről, a nagyszonnyáról, Majthényi Annáról, vagy az újabbról, a kastély utolsó tulajdonosáról, dr. Lázár Pál budapesti ügyvédéről, aki nem is egyszer, de többszörösen is elrúgta itt mindennek az árát, de ez egy későbbi és hosszabb történet lehet...*

A mindössze vagy 170 éves kastélyt (az ősi Madách-fészek, a régebbi kúria kicsit arrább állt, leégett, de volt itt várak is a Madáchoknak, azt is „rulettes Lázár” bontatta és adatta el kövenként!) a költő halálának centenáriuma hozatta rendbe és mentette meg, úgyszólván az utolsó pillanatban a teljes leromlástól, 1964-ben a csehszlovák állam. Csakúgy, mint a boldog házaselet színhelyét ugyanabban az évben a magyar állam Csesztvén (ott további renoválási munkák folynak). A költőről elnevezett múzeum alapítása, egy méltó síremlék felállítása, és a költő végrendeletének megfelelően hamvainak végső elhelyezése régi gondolat. Megvalósítása késett vagy negyedszázadot. De, mint mondják, erős gyűjtőmunkával sikerült mindazt vissza-beszerezni, ami ma ott látható, és ez egynémely hazai irodalmi emlékhelyünk, írószobánk szegényes berendezését ismerve nem csekély! Maga a bútorkészítés és a tárgyak így is megtöltenek két szobát, és további négy helyiséget – közöttük a „palotának” nevezett nagyobb termet – pedig a teljes életutat, életművet, a rokonságot, a baráti köröket és a boldogtalan emlékü Fráter Erzsit bemutató nagyszerű, élményt nyújtó fotónagyítások, arcképek, eredeti levélrészletek (például Erzsinek anyósához írt híres könyörgő levele) és más dokumentumok teszik hosszasan érdeklődésre alkalmissá! Ugyanitt más szobákban Mikszáth Kálmán-émlékek, ezen kívül két szlovák író-költő-forradalmár, a Stur-csoport legradikálisabb tagja, Janko Král, és a közeli Velký Krtis (Nagykürtös) szülötte. A. H. Skultéty-dokumentumok láthatók.

A hatalmas – a kastéllyal egyidőben, tehát 1955-ben – védett nyilvánított parkban vénöreg gesztenyék, matuzsálem fenyők, óriásira nőtt tujafák között magasodik a címeres kastély. Két híres tornya közül a falu felőlben írta Madách Imre főművét; *Az ember tragédiáját*. Ez volt tehát az „oroszlánbarlang” a szó irodalomtörténeti vagy inkább anekdotikus értelmében. Hiszen Arany János, az első és igazi elbíró az ismert, szállóigévé emelkedett zárómondat után ezt írta a kéziratra: „*Ex leone leonem!*” – ez maga az oroszlán (nem csak a körme...).

„*Kezdtém 1859. febr. 17-én, végeztem 1860. március 26-án*” – írta a költő a kéziratra, azaz alig valamivel több, mint egy esztendő alatt megírta a toronyban állva (mert a beteg melle nem engedte az asztalnál görnyedést) négyezerszáz sort! „*Mintha mindennap írma egy verset*”.

Ezt jegyezte meg róla a centenárius évében egyik méltatója, egy későbbi nagy irodalmi freskó alkotója – *Bóka László*. És egyik legjobb ismerője, *Barta János* 1931-ben: gondolkodása és költészete elsősorban nem formai, hanem *életjelenség*, bennük nem a műösztön, hanem az *életösztön*, a *vitalitás* nyilatkozik...

Ez a vitalitás szenvedett itt betegségbe, anyai zsarnokságba, értelmetlenül szerzett házastársi boldogtalanságba (mert hiszen Fráter Erzsik „rosszaságát” senki bizonyítani soha nem tudta, nem is tudhatta), a kor ritkuló politikai levegőjébe zárva, hogy *mindenkinek ellenére és mindenek felett az alkotás, maga az ember győzzön egy sztrigovai toronyszobában*. Talán nem szentséggyalázás, ha a géniuszhoz egy mai költő, *Solyomos Ida* 1964-ben írt szép verset illeszti az útonjáró krónikás, kizárólag azért, mert a lírikusra mutat megkapó szépséggel:

*Telet lebíró türelemmel
egy mondatért szalad az ember
s tüdeje mint bokréta lángol.
Ki párnán ég el, ki parázson.*

És ez az egy mondat, ugye, itt is olvasható szlovák nyelven – mutatva a legfontosabbat és legértékesebbet, hogy a mű *egyetemes*. „*Mint magányos tengerszem végigélte a tengerek rengését*” (*Halász Gábor*), és mindez az „állandó késések” hazai irodalmában szinte mindentől és mindenkitől függetlenül...

Itt halt meg 1864 októberében (ötödikén hajnalban). Végrendeletében egyszerűen *megfelekedett* irodalmi hagyatékáról. Itt van eltemetve, együtt ősei csontjával, ha külön koporsóban is, amiként ugyanitt nyugszik az öregedő park szeles dombján a tájból kiugró „*Férfigéniusz*” szobra alatt anyja és Aladár fia.

A tragédiák kastélya mellett a szomszédban zsvajozó gyereksereg él a körzeti iskolában: biztosan szívesen látná az életet odafentről, a toronyból.

Nyílt levél a Madách (kamara) napról*

Kedves Mihály!

Megkaptam soraidat és könyvedet/könyveteket, a *Két költő egy székén c. játékos* versengést, amelyet az előszót boldogan író *Keresztury Dezső* szerzőtársad kezdeményeként említ. Boldogan bizony, mert kevés az igazi munka manapság. Hogy ugyanis elképzeltétek külön-külön, *milyen lehetett 1862 nyarán Arany János és Madách Imre csesztvei találkozója*. Ezt aztán az irodalmi társaság kiadta, s kezelte, gondozta az egészet a mi nógrádi Mikszáth kiadónk.

Jó – hogy vannak ilyen vetélkedések. Jó, már csak azért is, mert *könyveteknek ma van Balassagyarmaton a Madách könyvtárban a premierje*, valamennyi érintett bevonásával. És hát ennyi is az idei Madách nap tulajdonképpen, kedves Mihály. Lapunk, a salgótarjáni *Új Nógrád* páratlan nagylelkűséggel számolt be erről az idei programról, a sorozat szót kétszer is említve. Talán a megszokás is szerepet játszott ebben. Ma tehát veletek – és álljon itt végtére névvel: *Kovács Sándor Ivánnal és Praznovszky Mihállyal – esik meg a premier*, na meg a kiadásban bábáskodó *Németh Jánossal*. Holnap Csesztvén koszorúzás ugyanazon Ivánnal, műsort ad még a Madách Gimnázium tanulói kara. Ennyi tehát az idei Madách kamara nap Csesztvén és Gyarmaton. Merthogy a hó végi diákelőadást (*Dobos A. operáját a Tragédiáról*) a gyarmati volt megyeházán október végi dátuma miatt sem vonhatom ide, ha amúgy meg ide is tartozik(?). Milyen lenne a program vajon, ha Ti mégsem vetélkedtek? Gondolsz majd erre is? Ne tedd, örülj, ünnepelj!

Szívesen emlékszem régebbi időkre, amikor magad is Csesztvén bolyongtál társakkal a nevezetes októberi napon (ötödikén halt meg a költő 1864 őszén), és arról beszéltél, milyen nagyszerű, hogy nem csak Madách, de az irodalomtörténet, sőt az élő irodalom és kutatás jele-
sebb része kap helyet immár évente *Csesztvén az irodalmi napokon*. Így jött sok minden elénk, és sok mindenki is, így jutottunk el a mai

valóban szép naphoz, könyvetek ünnepéhez, ami nem csak azért érdemesül irigylésre, mert néhányat magam is átélve jó lenne részese lenni, hanem mert ti játékos vetélkedéssel legalább csináltatok valamit. Mi meg itten az idei benuultságunkban majd nézünk egymásra.

Amint a világirodalom legrövidebb novellájában (fiatal szerző) „*A csodálkozó japán tűzoltók egymásra néztek, és csodálkozó japán tűzoltókat látlak.*” (*Teljesnek mondható szövegidézet*).

Így jutottunk el hát sok korszakos változással a mához. Amikor majd egymásra nézünk. Holnap Csesztvén, hogy ennyire tellett. És majd mit gondolunk? Hogy régen mennyivel jobb volt?

Talán ezen az őszön errefelé ez ma a kötelező divatérzés? Hogy sóhajtván kelljen emlegetni a tavalyi, előtti Madách ünnepeket? A sokszínű csesztvei programokat? Hát én, Miska, ezt nem teszem, nem érzem, és nem sírok együtt senkivel. Elgondolom inkább magamról, hogy mit írtam volna a program-meghívókban a pénzhíányról. Arról, hogy vajon megtettem-e mindent időben!, hogy ne így legyen? Elmondanám, hogy magam egy lépést sem tettem a megyei önkormányzatnál stb. Aztán bevallanám, hogy nem most említeném a pénzhíányt a meghívóval együtt kész tényként közölve, sajnálkozva felette.

Hanem írtam volna még időben részvételt, szervezést stb. kérve, s bizonyosan kapva is sok mindenkitől. Vállalva, hogy emez átmenetinek mondott időben, amikor sokszor a villanyszámlára sem jut pénz – kicsit *kevésbé profi, ám őszinte és közösen cselekvő irodalmi nap lesz Csesztvén*. Írtam volna segítségkérő sorokat mindazoknak, akik egyszer már jártak és szerepeltek itt. Megláttuk volna, mire jutunk közösen.

Kérdezheted, kire gondolok mégis? Akár országos képviselőinkre, akik lobbizhatnának akár csak ebben is, de ahhoz meg az kell, hogy elfogadjam őket országos szószólóknak, amilyen maga Madách volt a maga idejében. Innen hosszan folytathatnám a sort. És kérlek is: folytasd magadban, kezd magaddal, hogy *milyen szerepet vállaltál volna még a premieren kívül is Csesztvén az idén?*

A kulturlobbi manapság azoknak zsenánt, Miskám, akik megszokták, hogy mindent alájuk tolnak (szalagot s székét is). Egyik vidéki múzeumunkban is hallgattam a jogos sirámot a minap.

Jogos, mert annak is tűnik az új helyzetben. Egy ponton megkockáztattam a javaslatot, egyik állandó kiállításuk ürügyén kérhetnének támogatást a budapestiektől, az övék ugyanis az anyag – majdnem defeneztráltak, ablakon kihajítottak a múzeumiak. Ők aztán nem „azért” vannak. Hát mi tagadás, valóban, de *az ötlettelenség, cselekvési szünet mégsem lehet kötelező!*

Az idén tehát nem lesz tulajdonképpen semmi abban a régi értelemben és hagyományban Csesztvén. *És még azt mondják, nem minden a pénz. Mégis minden lenne?* Netán régen is csak a pénz mozgott volna mindent, mindenkit, engem, Téged s mind a többieket? Nem kell válaszolni erre. Most a puskatus a lábnál – csak ezt szó szerint ne vedd! – és a várakozó-kiváró pozitúra lenne a divatos állás? Vagy most aztán tényleg megmutatkozik a tehetetlenség.

Lesz, máris van új szervezői kuratórium. Lehetett volna sokkal előbb, időben látva a veszélyt. *Reform alá kerül a Madách-pályázat,* és az is, ami eddig a kultuszbeli ügyeket illette. Több anyagi forrás is megjelölhető a kuratóriumi tervek szerint. *Egymillió!* Évenkénti megyei finanszírozás; *alapítvány,* ami bővíthető, és még a szlovák hozzájárulás is, hiszen a terv úgy szól, hogy *1992 őszén akár Sztregova is lehet a helyszín, és majd újra visszaváltva Csesztve. Majd akkor! Ha ez már mind együtt lesz Miska, akkor. Újra feltámadunk Csesztvén.*

Most csodálkozva egymásra nézünk.

*Dr. Praznovszky Mihálynak

Madách szívhangjai

...A *homo politicus*, a politizáló ember, amilyen a mi költőnk, *Madách Imre* is volt, szolgálhat minden kornak, s különösen e reformpárti mainak gyökerekig nyúló tanulsággal. De már ez is mekkora változás! Hogy Madáchról e szerény néhány sor, megállapítás („politikus is volt”) leírható az akadémikus felhördülés hangja/veszélye nélkül.

Sokáig, túlon túl hosszú ideig volt ugyanis *pesszimista világnézetű*, forradalomból „kibetegedett”, magába húzódo falusi remete – beteges-göthös, koravén... Mígnem *Krizsán László* (eredetileg Afrika-kutató!) megelégedve az ellentmondásokat, addig is létező, soha nem forgatott dokumentumokból kimutatta *Madách derűlátását, küzdeni akarását.* A pontos egyezést a „...küzdj és bízzál...” és a sorokat leíró ember között. Aki mindig politizált.

Nem hagy nyugodni pontosan négy esztendeje egy gondolat, egy ötlet inkább, kissé bizony bizarr is talán, de mégis elérhetőnek-megvalósíthatónak látszó. Éppúgy, mint a mai október eleji napon, 1984 őszén is összejöttünk sokan az akkoriban *hagyományozódo csesztvei Madách irodalmi napra*, sokan távolról, s ami tán még ennél is többet jelent, a fővárosból érkező a mi vidékünkre, Nógrádba. Az irodalmi nap egyik érdekes egyéniséget mutató vendége volt *András László*, aki lehetett ugyan rossz viszonyban az említett *Krizsán Lászlóval* (?), de egyben mindenképpen egyeztek. Hogy végeredményben egyikük sem volt „igazi” Madách-kutató, s mégis mindketten figyelemre méltót alkottak e fontos tárgyban.

A Madách-rejtély címmel akkoriban jelent meg *András László* sok eredetiséget tartalmazó vitairat-esszé könyve, amelyben nem kisebb dolgot állított a szerző, mint hogy *Az ember tragédiája* éppúgy nem vallásos alapon született mű, amiként írója sem volt vallásos soha, sőt éppen ellenkezőleg... A könyvet amúgy vegyes fogadtatásban részesítették a kritikusok, magam is írtam róla valamiféle dörgedelmet a *Palócföld* megrendelésére, de írtam volna magamtól is, mert *András új optikája, új képet mutatva, zavarba hozott sokunkat.*

Azon a négy évvel ezelőtti és a maihoz talán sok tekintetben hasonló csesztvei napon figyelmeztetett András László a költő ismert *gyengécske verselő ritmusára* (Arany nem véletlen javított teméntelen sokat Madách bíztatása mellett a Tragédia szövegén) és *belső szív munkájára*, a kettő, és még valami, felfedezésre-kutatásra érdemes tény összefüggéseire. Ez a kettő és a harmadik: maga *Madách kézírása*, az írásvezetés szaggatottsága, lendülete és folytonos lendületvesztése – mindezek együttesen érdemesek a figyelemre. Már akkor azt gondoltam, a figyelem kevés ide, a tudomány kell.

Az íráselemzés is politikum. A mai kor változó, politizáló valóságának részeként tisztelem magam is azt a tény, hogy nemrégiben sok más reformkori (mai) változás mellett észrevehetően megváltozott a „hatalom” és mondjuk az írástanulmányozás közötti viszony, ami lehetett, nem is olyan régen, még *nemkívánatos* valami. S ez elsősorban egy olyan irányítási rendszernek volt a véleménye, amelyik semmiképpen nem a képességek valódiságából, hanem valami más, vélt érdekből-szempontból kiindulva érvényesíti a kontraszelekción, például a vezetői kiválasztásban.

A kézírás tanulmányozása adott korokban lehet akár „veszélyes, felforgató” cselekedet is – tehát, *semmi sem mentes a politizálástól, mint azt esetleg hihetnénk. Ma újra a tisztánlátás felé tör a társadalom, a reform kedvez mindennek, ami észszerű, ami valóságos képességekre kíváncsi, mert azokat használni akarja a közös érdekek érvényesítésének munkájában.*

András László gondolatát azóta így viszem tovább: a költő, Arany által is javított eredeti rímei, verssorainak eredeti s itt-ott (sok helyen) megtörő hamis lendülete, Madách kézírása, betegségeinek, közöttük szívgyengeségének ismerete *modellizálható* lenne egy erre a célra összefogó tudományos-orvos-egészségügyi-irodalmi-számítástechnikai csoport számára. Amúgy feltehetően ez lenne az első ilyen összeállítású munkacsoport.

Filológus, grafológus, kardiológus és a mai kor jelképévé nőtt számítógépes szakember-tudós, és talán még a statisztikát (orvosit, kardiológusit, sebészt) is invenciózusan-leleményesen alkalmazni tudó együttes *a kor technikájával azután kivetíthetné Madách Imre drámáiról* (mert

elsősorban mégis csak az) és haláláig politikus költő *szívhangját*, a képpel együtt.

Az íráselemzés, amelynek mára országos szervezeteként vagy két-száz taggal büszkélkedő (valóságban a legszerényebbek, mint mindenki, aki tud valamit) egyesülete fejlődött az *Írástanulmányi Társaság* keretében, a jobb önismeret jegyében kapott új rangot korunkban. De inkább csak napjainkban, a fentiek miatt. A társaságot ilyen nevek fémjelzik: *dr. Agárdi Tamás, Flanken Pál, Ács Klára*, s Nógrádból is vannak már tagjai. Valamikor állítólag *Balassagyarmaton* működött egy grafológiával, írástanulmányozással foglalkozó csoport, ami éppúgy megszűnt, mint az összes többi az országban, s amelynek mai reneszánsza az újabb résztvevők oldaláról rendkívül eltérő motiváltságot mutat.

Mutat más is. *Hogy az önismeret iránt megnőtt a kereslet társadalmi mértékkel mérve, s hogy az ön- és közismeret teljesebbé a köz igazi érdeke.* Ha csupán a mai-holnapi várható helyzetünket és a régi formulát tekintjük át megfelelő emberről és a megfelelő helyről, már akkor is érthetőbb az egész.

Madách Arany János által is megállapítottan *kopogó, nehézkes, bicegő ritmusú stb. verselése* és más bizonyíték (levelek Szontaghhoz például) a kínlódba is nehezen elérhető lendületért-ritmusért, egyfajta belső hang(zás) és az adott biológiai kötöttség leküzdhetetlen együttes következménye.

Más szóval fogalmazva és kicsit képletesen is persze – *a rossz szívritmus kopogó versritmust engedett csak meg.* Ezt a gyerekkora óta, amióta már a halállal is találkozott Madách, rossz szívét és az írást kellene egyeztetni. Feltehetően az első ilyen kísérlet lenne egy nagy író feltámasztására. Egész élete tulajdonképpen betegségből állt. *Madva Ferenc* rudnói csodadoktor, *Péczy Ignác*, a szemből kórismét olvasó sarlatán gyógyították hiába.

S ha már meglenne a kép és hang, erősödne a tanulság a homo politicus s a költő szívverésével: „*ember, küzdj...*” Mert más ritmus nem létezik.

Nagyvárad püspöke a léleképítésről

Nagyvárad olasz kerületében szolgál. Abban a városrészben, amelyet a történelem viharai elpusztult „*Pece-parti Párizst*” újjáépítő olasz mesterekről neveztek el. Az ottani barátok (ferencesek) templomának plébánosaként és egyben *szentjobbi címzetes apátként maga is az építő–renováló–felújító apát nevet érdemelte ki Nagyváradon, a Ceausescu uralom tobzódása idején.*

Ez nem csekélység. Ott és akkor, ahol és amikor a magyar–katolikus–nemzeti értékek pusztítása elsőrendű (bár kellően? burkolt) cél volt. Bátran tett mindenért, amit elérhetett, ami egyházi érték; *kápolnákat, templomokat újjított fel* nagyrészt a hívők pénzén, sosem törődve a hatalom fenyegető gáncsaival. Egyik csendesesen–szívósan munkálkodó főszereplője volt annak a *nagyvárad-i viszonylagos kiegyenlítődtötségnek, amelyben román–szász–magyar–szerb ottani hagyományként mindig is békében élt.*

Tempfli József egy ideje Nagyvárad római katolikus püspöke – hosszabb időn át Váradnak nem volt püspöke –, ő az, aki a várad-olaszi régi temető felszámolásakor! időben megmentette és templomában elhelyezte *Madáchné Fráter Erzsébet* földi maradványait.

Jelenleg is négy, köztük a volt Securitate raktárként! használt várad-i vártemplom felújításán dolgozik. A balassagyarmati Fráter Erzsébet Leánykollégium nagyszabású Erzsébet napi ünnepségének díszvendégeként kértünk tőle interjút.

– *Püspök úr! Ön Ceausescu alatt, egy korábbi durva bürokratikus lépés miatt sokáig nem kért kiutazási engedélyt. Ami már a román hatóságoknak is kellemetlen volt. A jeget egy csesztvei Madách napi ünnepségen való részvételével törte meg, akkor a hatóságok felsőhajthattak. Mostanában viszont sokat jár nálunk is. Eltűnőben az akadályok?*

– Minden irányban nyitottnak kell lennünk, és erre több a lehetőség ma már. A magyar püspöki kar például most hívta meg az erdélyi püs-

pököket egy ausztriai továbbképzésre, amely arra irányul, hogy a megyéspüspökök eredményesebbek legyenek saját területükön. Természetesen oda is elmegyek magam is. Nem akarunk kimaradni az európai áramlatokból, és érthetően főként a magyarokból.

A léleképítésben, a keresztény nevelésben kis lépésekkel lehet előrehaladni. Türelemmel, ami az egyház időtlenségére elsősorban jellemző. Ehhez azonban, például nálunk, erőteljesebb vagyonihiány szükség! Vagy ez, vagy nagyobb állami támogatás. Kellő anyagi háttér nélkül nem megy. A keresztény nevelés, a lélek újbóli felépítése kikerülhetetlen az erkölcsökben újra megalapozottságra törekvő, megrettent világ számára.

– *Több nemzetközi alapítványnak, kuratóriumnak is tagja. Mi ad erőt az ilyen, mégiscsak felfokozott munkához a gyorsan változó jelenben?*

– Elsősorban az a magyar egyházak és mindenki más részéről tapasztalható szándék, hogy minket, s nemcsak az erdélyieket, hanem a felvidékieket, délieket is maguk között tartanak számon az anyaországbeliek. Bekapcsolnak bennünket a maguk élet-áramkörébe és ezt nem szabad lebecsülni.

– *Ez az idetartozás lehet időnként nyomasztó is. Arra gondolok, amikor hazánkból „rémisztő-riogató” híreket repítenek világgá főként ellenzéki körökből, amelyen például a fenyegetőnek beállított „keresztény kurzus”.*

– Mi az érdekeinket is közösnek véljük az újkori léleképítésben, amiben összefogás szükséges, olyan nagy a rombolás éppen ebben. Megmondom őszintén, minket aggodalommal töltenek el a párt-harcok is, azért, mert ha itt baj van, az nekünk is gondot okoz. Ilyen összefüggés valóban létezik. Ugyanez vonatkozik ránk is. Ha mi ott nem álljuk meg a próbákat – az kárt okoz az anyaország megítélésében is.

– *Valóban nem lehet számunkra sem közömbös, hogy például megmarad-e a kultúrája Erdélynek vagy a Felvidéknek.*

– Ennek érdekében fáradozunk. Nagyon jó a kapcsolatunk a magyar egyházakkal, rengeteg áldozatot hoznak értünk, amiről sokan nem is tudnak, mert a lapok ezt nem írják meg olyan terjedelmekben, amelyek mindenképpen indokoltak lennének. Eddig is erőn felüli segítséget nyújtott az anyaország, az egyház. Sokszor szégyellem is magamat emiatt.

– Püspök úr, lát-e különös lehetőséget egyes – határral elválasztott – tájegységek etnorégióbeli együttműködésének fokozására, mint amilyen például a palócság itt és odaát? Hasonló összefogás például Bihar népével, önkormányzataival lehetséges-e a közeli jövőben?

– A tisztán etnográfiai alapú összefogás a közös hagyomány oldaláról lehet értelmes, bár csupán ennyi nem elég szerintem az eredményességhez.

Nem hivatalosan például a váradi egyházmegyéhez tartozó terület fele ideát van. Debrecen, Gyula, Békéscsaba, egészen Szolnokig. Engem Debrecenben valóban úgy fogadnak, mint annak a résznek a püspökét. Tehát létezik „légiesített” határ, mert vannak ügyek, hagyományok. Amik összekötnek bennünket. Lélekben nem szakadhatunk el sohasem.

Madách hitt a szemdiagnosztikában

Egyiptomi sírokban lelt papirusztekercek a bizonyítékai annak, hogy amit a kései korok *íriszdiagnosztikának* neveznek, amiben költönk, *Madách Imre* is – majd azt írtam, vakon – hitt, nos ez a tudomány régtől fogva létezik.

Ma a szemdiagnosztika virágkorát kezdi élni, ezt mutatja, hogy nemrégiben Budapesten is megnyílt az úgynevezett *IRIS központ*, amely természetelvű módszereket alkalmazva a szem vizsgálatából következtet az ember általános testi állapotára, a legkorszerűbb számítógéprendszerek alkalmazásával. *Mindössze húsz perc kell ahhoz*, hogy a gépesített iridológia módszerével az orvosok (tehát nem modern kuruzslók!) megállapítsák szervezetünk általános egészségügyi helyzetét, *genetikai státusát*.

A betegségre való hajlamot is így ismerheti meg az, aki az IRIS központhoz fordul, s mert előfordulhat, hogy valaki éppen e sorok olvastán indulna el maga is ezen az úton, íme egy telefonszám: 114-2842, a fővárosban.

A múlt században egy általunk, nógrádiak által az irodalomtörténetből ismert orvos – *Péczy Ignác* ismerte fel újabb korokban az íriszdiagnosztika jelentőségét. Mára mindezt a tudományos szintre emelték. Ám lehettek és voltak is idők, amikor például Madách Imrét Péczyvel való orvos–beteg kapcsolatáért tulajdonképpen lenézték, orvosilag megszólták, persze a későbbi korokban, úgy a húszas évek vége felé idehaza. *Dr. Magyar-Kossa: Magyar orvosi emlékek* című művében olvashatni erről, és általában Madách betegségeiről. *Meglehetősen hosszú a kórlista*. Felsorolás helyett egy megállapítás ugyaninnen: „Egész élete tulajdonképpen egy hosszú betegség.” Tény, hogy anyja, amikor 15 éves volt Madách, attól is féltette, hogy este kimenjen a levegőre! Jó néhány orvost kipróbált aztán, míg végül az akkor még mindössze medikusként „ismert” Péczyhez került. Benne végig hitt aztán.

Péczy Ignácot, akit mára igazolt a tudomány, valamennyi szakmai fórum (feltehetően) megvetette, Zöldfa később Magyar utcai (főváros) hírhedt csodadoktornak tartotta-nevezte. Külön vétkeként említődik, hogy ő volt az, aki még 1907-ben! is azt írta magáról az orvosi címtárban, hogy a „szemekből kórisme felfedezője”. Csak belenézett a páciens szemébe, és mindjárt tudta, hol a baj – gúnyolódta vele és mindazokkal más tudós orvosok, akik hozzá fordultak, amiként a mi Madáchunk is. Elismerték ugyan, hogy a szemből való diagnózis régi dolog, de *hiú ábrándnak* is vélték együtt azokat, akik csak egyféleképpen tudják látni a világot és benne saját tudásukat akadémikusan megalapozottnak (de inkább lebetonozottnak).

Mindenesetre Madách ragaszkodott – szinte haláláig – Péczyhez. A tudós doktor valóban egyedi helyzetben, egy törött lábú bagoly szemét nézve jött rá valamire, amire ma *szoftvereket* telepítenek. Az iris, szerinte, beosztható koordinátákra, amelyekben minden testrész helye meghatározott, és ha valamely részen baj üt ki, ez a szívrányhártyán látható nyomot hagy. A magyar orvosi rend egyik dísze, *Balassa* nem volt jó Madáchnak – inkább hitt utolsó két évében Péczy diagnosztikájában. Amikor közel a halálhoz is őt hívta – egyben fel is ismerte, hogy itt az idő a végrendelkezésre.

Találkozás a Fogtövi-házzal

„...*Várad-Oradeában* kézzől kézre adtak a jó helybeliek, vittek-ajánlottak egymáshoz, hogy *talán X. vagy Z. jobban tudja, merre van, ha van egyáltalán, ilyen ház itt a városban...*” Így találtam meg végül a harmadik napon, közel a régi „déli korzóhoz”, a belváros legforgalmasabb részéhez, a *Fogtövi házat, Madáchné Fráter Erzsébet* nógrádi elüzetése utáni utolsó életszakaszának fény-árnyas helyszínét. De addig hosszú volt az út.

Az irodalomtörténetben éppen csak említve: úgy szerepel ez a váradi ház, mint Fráter Erzsébet válás utáni „duhaj életének” legfőbb helyszíne. Itt fogadta az udvarlót a költő egykori hitvese, s közülük is különösen sokat megfordult itt négylovas kocsiján, szinte naponta, a negyven-ötven kilométerre lévő *Monosptriről* érkezve, a nagy szerelemtől hajtott *Klobusitzky Béla* birtokos, akitől „*Erzsi mást, mint virágot, soha nem kapott*” (célzás arra, hogy talán pénzzel is segítette volna a gáláns lovag a válás után elég zajos életet élő asszonyt). *L. Kiss Ibolya* vette eddig a legteljesebben az akadályt, s lelte fel valamikor a negyvenes években a házat, készített róla egy elég gyenge amatőrképet, amit aztán leköszölt *Az asszony tragédiája* című dokumentumkötetében. Azt a képet memorizálva indultam el magam is a házat felkutatni a Körös partjára – de nem sokra jutottam. Tudomásom szerint melleleg eleddig az az egyetlen képi ábrázolása is a Fogtövi háznak, amelyről most, hogy végül is a váradiak segítségével sikerült megtalálnom, sem tudom megmondani, hogy miért Fogtövi a neve? Tény az, hogy a múlt század középső részében a Biharban régtől törzsökös Fráter família (hasonlóan a még korábban tönkrement, majd újra magára találó nógrádi Madách famíliával) újra visszaszerezte nagyjából elzálogosított birtokait, és ez a váradi Fogtövi ház is tulajdonukban lehetett. A néveredet nem lehet helyhez kötött, mert Váradon ilyen nevű rész nincs és nem is volt – van ellenben például *Olaszi, Velence* és még vagy két más nevű városrész. Fogtövi nincs. Marad várható meg-

oldásként, hogy egy Fogtövi nevű polgáré volt, mielőtt Fráterékhez került, ám ilyen nevű egykori váradira sem emlékszik senki, sem az olvasmányából, sem sehogy. Pedig a házat keresve és a személyes emberváltót végigjárva, eljutottam magához a városi honismeret leg-bővebben buzogó forrásához, Emi nénihez.

Azt persze könnyű volt előre megsejteni, hogy a házat – bárhol álljon is – (ha még áll) *nem jelöli semmilyen emléktábla*, hiszen nagyjából csak azok tartják számon a tényt, hogy ugyanis ott élt Madáchné a városban az ötvenes (1850-es), hatvanas években, akik egyáltalán érdeklődnek valamelyest *Madách Imre*, a költő és felesége tragikusan alakuló sorsa iránt. Jeltelen volt mindig is nemhogy a ház, amiben lakott, még emberi körülmények között, mert később már halálos betegen inkább csak kószált a megyében –, de a sírja is hosszú időközön át volt mindenféle jel nélkül, és csak az egyéni felelősségvállalás és szívmeleg szeretet mentette meg lakóját a teljes megsemmisüléstől az utolsó percekben. „*Fogtövi ház?*” – néztek nagyot az öreg váradiaik, amikor sorra megállítva őket, az utcákon érdeklődtem az első napokban. Rossz irányban is keresgéltem. Magam sem tudnám megmondani, miért éreztem a házat valahol a Körös túlsópartján, a régi városi központ környékén. Találtam mást, amit a részletező útikönyvek sem említenek – például az első céhes nyugdíjas iparosházat, amelyet nagy közadakozásból emeltek ugyancsak a múlt században. Végül is Fráter Erzsébet földi maradványainak mai megmentője és őrzője, a váradolási egykori barátok templomának plébánosa, szentjobbi címzetes apát (azért címzetes, mert a közeli *Szentjobbon* régen megszűnt valóságosan létezni az apátság, kolostor), *Tempfli József* segített, küldött el, de inkább ajánlott Emi nénihez, a Dózsa György utcába. Az egykori közhivatalnok régen nyugdíjas, olyan váradia honismereti gyűjteménnyel, ami valóban kincseket tartalmaz, persze a szó átvitt értelmében. „*Megvan a ház, szerencsére ma is áll, igaz, nagyon leromlott állapotban, sőt lakói is vannak! Éppen mostanában költözik be oda az egyik felébe egy fiatal házaspár, s kicsit rendbe is hozza legalább azt a félrészt. A másik felében is lakik valaki, nagyon zárkózott, különcnek mondott öregasszony, bizalmatlan mindenkivel szemben, de talán...*”

Valóságos csoda, hogy áll a ház a mai váradi *Eminescu* (egykor Apolló) utcában. Várad-Oradea főutcáját, a korzóként ma is forgalmas éleket élő *Calea Republicii*-t keresztezi a főként emeletes házakkal, múlt századi, század eleji épületekkel, tehát csupa újabb keletű házzal szegélyezett utca. A régi, földszintes, amúgy némi tekintélyt máig őrző, portálját áloszlopokkal díszítő Apolló utca 15-ös számú a Fogtövi ház, Madáchné utolsó (talán, mert ez sem biztos, felmerült ugyanis, hogy máshol is lakott errefelé rövid ideig) tartózkodási helye. Ami azonban számunkra talán ennél is fontosabb, az az, hogy 1862-ben, már a Tragédia sikere, megjelenése után Madách ide eljött (elég betegen) a távoli nógrádi Alsósztrégováról, *itt találkozott a két ember utoljára az életben*, innen vitte három-négy napos „szekerezéssel” magával a válási egyezség szerint a tíz évét betöltött Jolán nevű lányukat a költő Sztrégovára, a nagynya közelébe.

A ház saroképület, rövidebb oldala egy kis sikátorra támaszkodik két félig bedeszkázott és egy vakablakkal (*Cometei, azaz Űstökös utca*), bejárati oldala az *Eminescu* utcán hat ablakot, egyenként hat üvegszemét őriz, ezekből kettő kerete hófehérre mázolja, ott laknak majd a fiatalok, de csak addig, amíg jobbat, szebbet, újabbat nem találnak vagy kapnak a várostól. *Szép Paul* – ez olvasható a repedezett régi fakapura erősített rézlemezen, a másikon a nehezen megközelíthető asszony neve: *Fodor Klára sunati...* – azaz hármat csengetni... De bizony harminchármad is hiába csenget az ember. Fodor Klára nem kíváncsi a világra. Pedig ő lakja éppen azokat a szobákat, amelyek a ház sarkához közel helyezkednek el, s ahol a kutatás szerint Madách is találkozott Fráter Erzsével. Az idős asszony édesanyja, *Szalai Stefánia* jó zenész volt és Bartók-tanítvány. Az ő leánya a tíz kilométerre levő Félix *fürdő-üdülő hely* könyvtárosa, talán ő lehet a kulcs a Fogtövi házhoz. Van abban is persze, legalábbis számomra, valami *érthető jelkép*, hogy a hely, ahová Fráter Erzsébet üzetett, ahol utolsót lobbant, ahol magát becsapva boldog akar lenni, ahonnan gyereket is elszakították tőle, ahol férjével utolszor találkozott, ahol a gyakori Báránka-látogatások (fogadó-ivó) után kiégve meg-megérkezett, ahol eladósodott, ahol elméje végképp elborult, ahonnan elszökött... *A ház ma számunkra megközelíthetetlen.*

Egy névadó névnapjára

Óh, nagykutya ugatása sem hallatszik az égig. Amiként november idusán senkit sem zavar igazán második legnagyobb? városunk (a megyében) lapféléjében megjelent válogatott vádaskodás *nagy és kis írótól egy bizonyos Fráter Erzsébet „viselt dolgairól”*. Madáchné ügyei csak mostanában tisztázódnak, sőt Madáchéi is. Nagy, sőt nagyobb írók is áldozatai régvolt szándékos ferdítéseknek. Ha tehetnék, visszavonnák soraikat, amelyeket most egy önálló eredményre soha sem jutó – e tárgyban – mai szerző *fel-felbőfög. Lapja és ízlése válogatja, ki, hol áll meg a törzsfjeldésben, s válik tunyává a továbbgondolkodásban...*

Mondom, senkit nem zavar igazán e hónapban, amikor Erzsébeteket köszöntünk, a megyében, városban, *Balassagyarmaton*. Különösen nem a leginkább érintett leánykollégiumban, hogy Erzsébet napra készüljön. A névadó Fráter Erzsébet, Madách Imréné névnapjára. Semmilyen kutyaugatás nem akadályozza a karavánt.

Jön Nagyvárad katolikus püspöke, *Tempfli József* Balassagyarmatra, erre az ismétелhetetlen alkalomra. Ő az a szent ember, akit nem zavart maga a Nagy Gonosz (Ceausescu) sem, amíg uralkodott és időben megmentette a teljes beszántástól! a várad-olaszi temetőben (lakótelep épül ott) *Fráter Erzsike földi maradványait*. Elhelyezte a várad-olaszi Barátok Templomában, és ott őrzi ma is. Válasz ez azoknak, akik még értenek a szóból.

De nem számít azoknak, akik inkább a mocskolódás hívei ma is. Most nagy írókkal manipulálnak, bizonyosan jópofa dolognak tartva az egészet. Majd válaszol a közvélemény. A váradi püspök, aki nemrégiben Sütő Andrással és Tökés Lászlóval együtt állt a tarjáni hatalmas gyülekezett előtt az Erdély napon – nagy sikert aratott éppen azzal, ahogyan a „rosszhírű” asszonyról beszélt: kiemelve a kortársak és akár Madách vétkeit is abban, amiként végezte. *Éppen ő emlékezésében szól majd a sárral (újra mag újra) megdobált asszonyról.*

Amit soha nem idéz az idétlenség: *„Gyere haza Erzsébet, Te csak virág légy nálunk”* – írta maga Madách egyik levelében már különválásuk után Nagyváradra. Éppen ezt a levéldézetet formázta jelvénnnyé és jelmondattá a Fráter Erzsébet Leánykollégium diáksága, ezt viselik, ezt a virágot megörökítő kis kerek jelvényt ajándékozzák mindazoknak, akikben él az emberség. Ezt tűzik fel Várad püspökének reverendájára is a lányok. Jó lenne mindenkinek látni – milyen örömet okoznak majd vele.

„Te csak virág légy” – sugallja-mondja majd Nagy Márta, gyarmati festőművész virágábrázolásaiból, zománc és akvarell képeiből összeállított kiállítás is, amely november 18-án nyílik Czinke Ferenc szavaival a kollégiumban.

Ismételhetetlenül szép napnak ígérkezik november 19-e a balassagyarmati Fráter Erzsébet Leánykollégiumban, amelyre a szülőket is meghívják és persze a polgármestert, mindenki mást is. Az irodalomtörténeti kutatás helyben élő képviselőit.

Hogy majd decemberben, s főként januárban, Madách születése napján az ünnepi megemlékezések sorát Ruszt József kisdéd társulatának Tragédia-keresztmetszet előadásával folytassák a gyarmati Fráter kollégisták.

Mindenkitől és mindentől zavartalanul.

Fráter Erzsí sírjainál

Az első utazás 1984-ben *Pintér Károllyal* esett, aki később hosszasan Ausztráliában élt (1985-ben ment ki illegálisan az országból), s az ausztráliai állami rádió magyar adásának, s még ezen felül is az ausztráliai *Magyar Élet (Hungarian Life)* című magyar nyelvű hetilapnak volt egyik szerkesztője.

P. K. (aki időközben hazatérve az ötödik földrészről, jó ideje T. P. K. szignót használ, s az „Evélet” – Evangélikus Élet –, az evangélikusok lapjának főszerkesztője) nem tartotta kivihetetlennek azt az ötletet, hogy menjünk ki Váradra „valamilyen formában”, keressük meg Fráter Erzsébet elhanyagolt, beszántásra ítélt sírját, ássuk ki titokban ott porladó, kétszeresen halálra ítélt csontjait, és megfelelő álcázással hozzuk haza! Temessük el, hasonlóan rejtekezve, Csesztvén, ahol férjével hét évig boldogan élt, ahol gyerekeit szülte, és amikor már mindenki „mélyen sajnálja” majd az elvesztését, akkor hívjuk elő az antropológusokat, akadémikusokat, magyar és román irodalomtörténészeket. Ott azután velük együtt közösen feltárjuk a sírt. Az ötlet, bármennyire is képtelennek, sőt bizarrnak tűnik – akkor kivihetőnek látszott. Társ kellett hozzá és megfelelő forma, felszerelés, álcázás.

A döntésben a következők motiváltak bennünket. Felháborított mindkettőnk a közömbösség, a tehetetlenség, ami az ügyből ki-kilátszott. A felháborodás jogot, erkölcsi alapot ad(hat) a cselekvéshez. Bármilyen furcsa is annak külső formája, tartalma. Ismert volt előttünk a magyar–román viszony terméketlensége. Egy váradi idős asszony segélykiáltásában, ami eljutott a Magyar Rádióhoz, Pándi Lajos és Liptay Katalin szerkesztőkhöz, benne volt az is, hogy a váradiak önmagukban nem tudnak tenni semmit (vagy nem akarnak?). Sőt, talán nincs is semmilyen lehetőség arra, hogy akkor és ott történjen valami. Egy híres magyar író özvegyének sírja körül keletkező „ügy” Ceausescu Romániájában veszélyes lehetett volna.

A cselekvéshez együtt volt minden.

A formát kellett meg/kitalálni. Önmagát adta: kerékpártúrára megyünk Nagyváradra az Alföldön át, majd onnan Cséhtelekre kirándulunk, az első terepszemle után Nagyváradról. Cséhtelekről fotódokumentumokkal, feljegyzésekkel tudunk visszatérni, közben a közeli Margittát is felkeressük: ezeken a helyeken élt utolsó éveiben, hónapjaiban Fráter Erzsébet, akkor már szellemileg bomlottan. Így került a váradi ispotályba, a szegények kórházába, ahol mindenkitől elhagyatva 1875-ben meghalt.

Váradról írva özvegy Kissné megjelölte a temető megszüntetésével a hivatalosság által előírt szigorú exhumálási rendet. Azt az időközt, amikor a sírhelyezéseket el lehet végezni. Az időpont nem egyezett utunk idejével. Október elején mentünk volna ugyanis az előkészületek után. A terv lényeges része volt, hogy megfelelő szerszámokat már csak ott szerezzünk be, és ott is feltűnés nélkül, személyünk azonosíthatatlansága mellett. A kissé nagyobb méretezett és így erre a célra alkalmas kerékpáros táskák (négy volt belőlük), valamint egy jó fényű, árnyékolható kézilámpa nem okozhatott semmilyen gyanút, hiszen ilyen eszközökre szükség lehet minden túránál. A terv mindössze annyi volt, hogy a sírt megtalálva, megfelelő időpontban elvégezzük az exhumálást. A csontokat elosztva el tudjuk helyezni a táskákban, útiholmikkal álcázzuk, és a lehető legrövidebb úton, ugyanott, ahol beutaztunk (Biharkeresztesnél) azonnal visszatérünk. Előzetesen is kedvező válaszokat kaptunk azoktól a kevesektől, akik abban az időben erdélyi kerékpártúrákon vettek részt: egyáltalán nem törődnek a kerékpárosokkal! Legfeljebb kinyitják a táskát és belenéznek. Arra az esetre külön tervünk volt, ha mégis megtalálnák a csontokat. Nem tagadtuk volna, kinek a földi maradványait visszük. Feltárva egyben a cselekvés okait. Bizva abban, hogy kitudódik, és akció indul „hármunk” megmentésére.

A túra leírását, az éjszakai alföldi hosszú tempózásokat most melőlőzöm. Egyetlen dolgot érdemes megemlíteni: Pintér Károly életében először vett részt kerékpártúrán. Jóformán kerékpározni is akkor tanult meg. Egy viszonylag kényelmes Csepel Luxszal jött, háromsebességű, japán agyváltós, kicsit nehéz, de kényelmes gép. Női vázzal. Ennek külön örült, mert biztosabbnak érezte magát rajta. Ezen felül zavarhat-

ta még a két táska és a súly is. Soha egyetlen szóval sem panaszkodott, pedig az ülés! A kezdőknek a második napon már-már elviselhetetlen.

A határon úgy jutottunk át, miként barátaink előre elmondták. A gépkocsikat megelőzhattük, gyalogosnak számítottunk. A táskákkal egyáltalán nem törődtek, mert egyszerűen szólva nem mennyiség, ami abban lehet, igaz, akkor egyetlen újság is főbenjáró bűnnek számított. A „veszélyes” elemek azonban gépkocsin járnak – korabeli román felfogás szerint.

Úgy időzítettük, hogy Nagyváradra délelőtt fussunk be. Azonnal a legnagyobb templomhoz, a Szent László székesegyházhoz hajtottunk. Biztonságos, tájékozott „útitársnak” kizárólag az egyháziakat tekinthettük. Ady által megírt híres Káptalan-sor ma is ugyanott található a tér szélén. Ott húzódik egymás mellett a káptalanok házsora, rendkívül elhanyagolt árkáddal, oszlopokkal. Már ott szerencsénk volt. A Szent László székesegyház papja, Matos Ferenc fogadott bennünket, és közölte a jó hírt: társával, a várad-olaszi ferencesek templomának papjával, Tempfli Józseffel hosszabb ideje folyamatosan és hivatalosan mentik a felszámolás előtti régi várad-olaszi (lakókerületi) temetőből a nevezetesebb emberek földi maradványait. Ő maga főként a papi személyeket helyezi el engedéllyel a székesegyház altemplomába, Tempfli atya pedig a polgári személyeket. Ő vettette fel a minap Fráter Erzsébetet, s vitte el csontjait egy kis műanyagzsákban magával, majd elhelyezte templomának kriptarendszerében.

F. E. biztonságban van.

A temetőbe mégis elmentünk, hiszen útba esett. Lehangoló látvány volt, és bármennyire is örültünk, úgy éreztük, valamit elmulasztottunk, sajnáltuk a feladatot, amit más végzett el helyettünk. Ez talán érthető.

Tempfli József várad-olaszi plébános, szentjobbi címzetes apát, nagy örömmel fogadott bennünket. A sírmentés óta az elsők voltunk, akikkel erről beszélhetett. A várad-olaszi barátok temploma közel van a régi, legendás déli korzóhoz. Várad sétáló utcájához, annak torkolatában magasodik, kis kert tartozik hozzá. Az aszkétikus külsejű, nagyon energikus, nyílt-derűs Tempfli József elmondta a templom történetét. Ez volt Várad olasz kerületének első, nagyobb méretű temploma.

Lent az altemplomban temetőnyi halott csontjait őrizte Tempfli József, aki újabb időkben Nagyvárad új katolikus püspöke lett, és az olasz temető halottainak megmentésével folytatta. Körülbelül százhusz! sírt exhumáltatott rövid idő alatt, és az egykori váradiakat ugyanúgy az altemplomba vitte, mint Fráter Erzsébetet. Az volt a véleménye, ami nekünk: három oka is lehetne, hogy ne kerüljön a ferences (korábban bencés) barátok templomába – mégis oda kell tenni! Rossz híre, református hite miatt, és mert nő volt. Az irodalom egyik egykorvolt hazai fellegvárában, Váradon ez mégsem történhet meg! Ezekon túl kell lépni... – vallotta és vallja ma is a püspök.

A Hlatky, Beleznay, Haller, Sal, Rimanóczy családok tagjai mellé került Madáchné Fráter Erzsébet, szomszédságában – ugyanígy a végső pillanatban fölveve – Farszády Kovács Mihály régholt dalia nyugszik, Bem apó szárnysegédje.

A sírt lezáró márványablán a fekete betűk szó szerint azok, amelyek valamikor F. E. sírján álló kopjafán voltak olvashatók, s amelyekről Kissné is írt levelében, itt azonban pontos az idézet a Tragédia XI. színéből (Ádám szavai):

*„Könnyű ítélni a felületesnek,
És mily nehéz, ki a szívet kutatja”*

Az évszám azonban hibás volt – erre ott felhívtam a plébános figyelmét. „Madáchné szül. Fráter Erzsébet élt 45 évet †1873. nov. 15.”

Tempfli József elmondta, amit később mások is megerősítettek, hogy a síron a legutóbbi időkben egy feketére festett csőre erősített kis tábla volt a fenti felirattal, ő ezt másoltatta át márványba. Egy év sem telt el, és újra Váradon voltunk. Biharba húznak örökké a szelek. Fráter Erzsébet sírja felől akkor már nyugodtak lehettünk.

Életének és Madách Imrével történt utolsó, 1862-es találkozásának színhelyét, az úgynevezett *Fogtövi házat* azonban még meg kellett találnunk! Hogy aztán áll-e még? Vagy annak a helyére is lakótelepi blokkot építettek a román évtizedek alatt? Ha áll, akárhogy is, védelmet kell szerezni rá! A magyar irodalomtörténet elhanyagolt pontja, ismeretlen helye. Márványablát kell rá tenni, ha állnak a falak.

Tempfli atyánál kezdtük ezt az utat is, és vele együtt a kutatást. Ő semmit nem tudott mondani a Fogtövi házról, káplánja, sőt testvérnővére úgyszintén. Fráter Erzsébet jó néhány levelét a Fogtövi házból datálta, amit aztán Madáchnak küldött a hatvanas években. A ház létezett. Létezik-e még?

Napokig jártuk a várost. Mindenkiel beszélünk. Főként az idősebbekkel, a könyvtárban is megfordultunk, amikor Tempfli József (egyik hívének segítségével) nyomra vezetett bennünket. Gordon Emília valamikor a városnál szolgált, ő volt az első, akit negyvenötben elcsaptak a románok. Gyűjtött mindent, ami Nagyváradhoz köthető. Emlékezett sok mindenre, sok mindenkire: Gulácsy Irénre például, aki a háború alatt járt az ispotályban. Regényt akart írni Fráter Erzsébetről, összeszedett mindent, amit akkor még a padláson talált. Csak hát egy bombázáskor ő is meghalt.

Az igazság az, hogy már a korábbi kórházigazgató is sok mindent egybegyűjtetett. Rokona volt Erzsinek dr. Fráter Aladár igazgató főorvos, neki valóságosan is érdeke volt, hogy a Fráter Erzsébetéről szóló közközházi feljegyzések ne kerüljenek „avatatlan” kézbe. Ez persze érthető, ám azonnal el is ítéhető. Gordon Emiliától még két idős váradi asszonyhoz vezetett az út: Bartos Mária-hoz (rég nemesei család). Nevének említése elég volt később Kolozsvárra, hogy a ma élő legjelentősebb irodalomtörténész, az állandó megfigyelés alatt élő Jakó Zsigmond kultúrtörténész professzor azonnal fogadjon a lakásán. Bartos Mária éppúgy szalárdi volt, amiként a romániai nagykövet is Budapesten. Együtt jártak talán iskolába is Pop Simionnal, aki bizony Pap Simon őszerinte. Nem is titkolta, hogy bármit elérhet nála: majd ő „kicsinálja”, hogy én bemehessek a váradi levéltárba, a váradi várba, ahol katonaság állomásozott, és éppen ezért megközelíthetetlen volt még a románoknak is. Barátnője volt az a Mici néni, aki irodalmat tanított az egyik váradi középiskolában, ám magyarsága miatt neki is gyorsan távoznia kellett. Amíg tanított, minden évben kivitte diákjait a várad-olaszi temetőbe Madáchné sírjához. Rendbe tették, újrafestették a tábla feliratát, amiről akkor nem tudhatták, hogy rossz adatokat is tartalmaz. Keszthelyi Mária ismerte a Fogtövi házat. A három asszony és az apát úr aztán már könnyen mutatta az utat. A régi Apolló utca egyik

saroképülete, ma is áll nagyon rossz állapotban. Egyik (kisebb) részét felújította egy fiatal román házaspár. A kapun csengők. „Fodor Klára sunati...” ami annyit tesz, hogy az idős hölgy, aki ma visszavonultan, betegesen zárkózottan lakja a sarokszobákat, ahol Erzsi tekintetes is élt és Madáchcsal utolszor találkozott, nos, Klára asszonyhoz hármat kell csengetni. Senkinek soha nem nyitott ajtót. Nekünk sem.

Fráter Erzsébet sírja, sorsa, mint egész élete, keservesen hányatott volt. Először is a halálózása, betegsége: már visszafordíthatatlan elestett állapotában szökött meg Csételekről, Margittáról, Szakállné nevű rokonától, és ment Váradra, ahol szó szerint az utcáról szedték fel, s vitték az ispotályba, a szegények kórházába. A rokonok visszaemlékezései, levelezése alapján tudható, hogy ott némileg javult az állapota, de aztán egy hirtelen jött epilepsziás roham elvitte örökre. Hiába várta mindvégig Jolánt és Aladárt, gyermekeit. Nógrádból senki feléje sem ment. Aladár fia rendkívül keményszavú, rideg levelet írt neki és az ottani rokonoknak édesanyjáról (közismert spiritiszta lévén feltehetően az apjával „beszélte meg” lépéseit, aki 1864-ben halt meg, Erzsi legfőbb házi ellenfele, Aladár nagyanyja pedig élt!).

A halál oka: eskór. Ez pontos, bejegyzett adat, a hónap november, a nap 17. És a kórterem száma is ugyanennyi. A tizenhetesben halt meg 1875-ben, kilenc évvel túlélve Madáchot. A várad-olaszi sírkertben temették, egy-két rokon volt jelen egész Biharból. Egyszerű, reformátusokhoz illő jelet tehettek a sírjára, amit később állítólag egy vadrózsabokor is beárnyékol, díszített. Elhanyagolt volt a sír, hiszen amikor egyik kis unokahúgát a halál elvitte, és mellé akarták temetni – csak egy közeli rokon tudta megmutatni a sír helyét! A kis unokahúg neve Fráter Erzsébet. Ketten feküdtek sokáig egymás mellett azonos névvel, minden gondozás nélkül sírjukban. Az apát a kis Erzsi földi maradványaival együtt temette el templomában ifjabb Madáchné.

Többször is „eltűnt” a sírjuk, besüppedt. Tabéry Géza író, Csinszka egykori barátja, amikor felkereste a sírt, kénytelen volt, hogy kiemelkedjen belőle valami, botját leszúrni, és kalapját ráakasztani – így fényképezte le valamikor a harmincas években. A kép ma is megtalálható éppen Tempfli Józsefnél Nagyváradon. Mohácsy Jenő, a Tragédia német nyelvű fordítója másokkal együtt felkereste Váradon Fráter

Erzsi sírját. Alig találták meg. Egy szál fehér krizantémot vittek és tűztek a besüppedt halomra. Erről is van kép, Balassagyarmaton őrzik a múzeumban.

Akkor ők utoljára bejárták Bihar, Cséhtelken, Margittán is megfordultak az egykoron híresen szépnek mondott asszony báli cipőinek kései nyomában. Ők is szóvá tették, hogy Fráter Erzsinek rendes sírköve legyen. Akkoriban faragtatta a szép, nemesen egyszerű kopjafát a helybeliek Szigligeti Társasága. A kopjafa sorsáról annyit tudnak a váradiak, hogy elkorhadt az alja, kidőlt, végül valaki elvitte. Ezt követte a pestiek, a korabeli Madách Társaság idehozott, csőre erősített vas táblája, amit viszont az otthoni adatokból feliratoztak és Váradon egy csőre erősítettek. Ezt festegette újra meg újra diákjaival Mici néni, míg élt. De már ő is meghalt azóta.

Erzsit azonban már soha nem viszik el sehova a bihari szelek. Így igazságos ez.

Madách-rejtély(ek)

„...Miként a mű – forog”

Jó másfél évtizede jelent meg a meglehetősen csenddel fogadott (szakma, irodalomtörténet, tudósi „istálló”, média stb.) *A Madách-rejtély* című invenciózus munka, *András László* tanulmánykötete, értékelésében elsősorban a költői szülőháza *Palócföld* folyóirata jeleskedett, szinte egymagában állva az erre (is) képes hazai erők között.

Radó György és jómagam írtunk *András László* irodalomtörténeti fenegyereket felidéző könyvéről, amelynek volt azután még egy ankétja is a csesztvei Madách múzeumi napon még az év őszén. Habár határozottan s kissé ironikusan sőt, egy helyütt talán túlon túl képszerűen rámutattam *András László* alapvető nézetbeli eltévelyedésére: *a vallásos-e a szerző, vallásos-e a mű, vagy éppen ellenkezően: vallásellenes mindkettő (csak az egyik?, s akkor melyik?) erőltettségére*, ezen túl pedig az önmagába visszafordulni tudó, amúgy kiváló rejtélyfeldobó technikájára is, amely, sajnos *primitív* leütéssel végződött: úgy tűnt mégis – sikerült elkerülnöm egy Igazi Nagy Bántást. Amit nem szerettem volna. Az akkor már betegeskedő, majd nem sokra rá közülünk örökre eltávozó Szerző elsősorban azzal nyerte meg az embert, hogy „*volt képe*” úgyszólván kívülállóként (irodalomtörténet) az általános akadémiai felfogásokkal, makacs beidegződésekkel szemben haladva pontról-pontra ezt-azt kérdezve állítani. A rejtélyekről. Hogy például miként lehet vidékiként valaki világméretbe helyezhető alkotó stb. *András* könyve nem oldott meg semmit, de legalább *kérdezni kezdett végre valaki* természetes, ősi kíváncsisággal. Csesztvén emberi melegséggel, már-már barátságosan mondott köszönetet a bekeményített (egy kissé igazságtalanul poénra törő) kritikai sorokért a valóban sokat próbált A. L. (ÉLET), majd egy igazán érdekes fordulatot vitt a beszélgetésbe:

– *A rejtélyek nincsenek megfejtve. Madách körül még nagyon sokáig, talán örökké vitathatók lesznek, éppen maguk a tények! Nekem például feltűnt valami, ami összefüggésbe hozható egyes szakvélemények, azaz orvosok szerint. Madách Imre rossz, esetlegesen „kihagyós”, aritmikus szívverése, s feltehetően kissé egyenetlen lélegzetvétele és verselésének feltűnően, sőt közismerten gyakori botlásai között.* (Lásd: Arany János javításainak garmadája stb.).

Vitathatók lesznek maguk a szentesült tények?

Érdekes megragadása a lényeknek, a soha igazán meg nem fejthető valóság kijelölésének, amit valahol már volt alkalmam másként állítva ugyanezt Rilketől felidézni: gyakorta maguk a tények takarják el előlünk az igazságot. *Mindig is több út van egynél.* A tapasztalatok azt mutatják, hogy ugyanaz nem *azt* jelenti – érdeke szerint – az egyiknek, mint amit a másik gondol vagy hirdeti róla.

A „*Madách-rejtély*” ha nem is fokozódik, mindenesetre bonyolódik. Miközben sokan, életművük befejezésére készülve úgy gondolják: minden világos. Vagy éppen ellenkezően: a rejtélyek, elhallgatott, makacsul fel nem fedezett, „hivatásszerűen” (irodalomtörténészek) *össze nem illesztett tények számbavételét* patópálos gondolati restséggel „túlsordulóan” zavaros, sőt kaotikus forrásnak ítélik (legutóbb éppen folyóírással összefüggésben *Gombár Endre*), degradálni igyekezvén mindent, ami nem azonos a kimódolt Majthényi Anna–gonosz Fráter Erzszi kontraképpel. A rejtély ezenközben makacsodik, részleteibe fordul, gazdagodik. Cifrább lesz minden kis és nagyobb pontján az életnek és magának a műnek (műveknek). Egészen a teljes körű kritikai kiadásig, ami azonban továbbra is várat magára, s vajha, milyen lesz? Újfént csak-csupán a kőbe vésett „tények” számbavétele vagy a teljes körű feltárás mindenoldalúsága jellemzi-e majd? (Ami fáradtságos ugyan, de kötelező).

Éppenséggel nemrég készült el az egyik legfiatalabb irodalmi Madách-díjas, Andor Csaba, egy újabb Madách monográfia megírásával, sőt egy még újabbal is, Radó György Madách életrajzi dokumentumokat összesítő alapkötetének kiegészítésével, mert éppen ő az is, aki eddig *elhanyagolt részeket ment tovább fíradhatatlanul*: Madách első,

második,... sokadik, élete alkonyán is bekövetkező szerelme, mely legutóbbinak kiteljesedésétől szerencsére (a költő szerencséjére) szó szerint megmentette őt maga az elmúlás. Családi és családon kívüli kapcsolatai, törvénytelen gyereke(i), Majthényi Anna, a költő édesanyja eddig csak olvasott (kutatók által, szelektív figyelemmel) német és magyar, esetenként még francia nyelvű lefordított levelezése is: *egyedül ennyiből is feltartóztathatatlanul sok új szempont* és tény mászik továbbra is elő bármilyen lassúdan-csigatempóban, mégiscsak valahogy. Megszüntette itt-ott, ebben-abbban azt a gyapjas és nagyképuen fenntartott szürke akadémikus homályt, felpiszkálva nagynéha a továbbgondolkodást ellenzőket, amelybe a költő *pszichológiai-házassági-családi-oedipusi-alkotói-emberi* drámája van gondosan elrejtve.

Egy művien-művészen felépített századelős *ars poetica*, egy „valóságos” *image*, egy-két tetszetősre hangolt részlet-magyarázat segítségével. Főként mások által. A költő életének egy-egy részét (anyját és nőkapcsolatait) tekintve mindenképpen igaz ez. Az anya szerepéről például mindenki beszélt így vagy úgy eddig is. Attól függően, miként volt érdekvezérelve, melyik részről, s ki által, miben sőt, mennyire – aszerint vett észre ebből a hatalmas-erős, meghatározó emberi szerepből annyit, amennyit (esetleg semennyit). Nemhogy kevesbedik tehát a „rejtély” – szegény jó András László – Madách Imre körében, ellenkezőleg, előkerülhet még jó néhány valódi is, melyekről eddig azt tudatták velünk a századfordulótól kezdődően (1900), hogy bizony itten *semmilyen érthetetlen, vagy pláne másként érthető részlet nem létezik!* Az viszont egészen bizonyosnak látszik: nincs még egy magyar író, költő, ide számítva Balassit, József Attilát is, akiről ennyit írtak volna az „élet-mű-rejtély” oldaláról. Vagyis már a kezdeteknél történhetett valami...!

Morvay Győző, ugyancsak 1900-ban, a Palágyi monográfiáról megjelent kritikai tanulmányában „palágyításnak” nevezi ezt a valamit. Palágyi volt, mint ismert, az első Madách-monográfia író, aki sajnos, Bérczy Károly ügyvéd, irodalmár, Madách-barát halála miatt (Bérczy is tervezte, az övé lett volna feltehetően az egyedül autentikus) a ferdítéseket elkezdte, s ha Balogh Károly rokon belejátszott is ebbe a sorba – csak azért tehetta, mert *kezdetől fennállt* *egy* *érdekhárom-négyes*

az anya, Majthényi Anna tiszta köténye alól szépen kinövekedve. Az anyós, nagymama, jötevő személyét védve, az ő szempontjainak megfelelően, minden lényeges részletet kedvezően/ellenszenvesen beállítva–magyarázva–elpalágyítva. Íme a teljes kezdő csapat: *Madách Aladár*, a költő általánosan különcnek ítélt fia, *Palágyi Menyus* irodalmár, *Lajos* testvér, a költő, *Balogh Károly* Madách-rokon és még a szécsényi–gyarmati *Komjáthy Jenő* költő, Ady-ös is, aki ugyan más szempontból (*spiritiszta!* körtagként) volt akkoriban jelen. Másként is megfogva: egy minden korban súlyosan megítélt, spiritizmus által lélektanilag terhelt baráti-rokoni, és Majthényi Annától függő csoporttól elindult értékelő, alapozó történet hogy működhetett „szentírásként” száz esztendőn át? Erre talán a Biblia sem volt képes minden korban. Palágyi Menyhért egyébiránt jókora (tíz esztendő!) nekikészülődés után végre megalkotta az első Madách monográfiát (bár ne ő tette volna), mire kellett ennyi idő?

A monográfiát „tévedéseivel” egyetemben taglalta, pontosabban *ízekre szedte Morvay* azonnal, még abban az évben (1900), ám sejtelmes módon, mondhatni rejtélyszerűen majd’ mindenki elhallgatja őt és érveit. A legtöbb helyen forrásként sem szerepeltetik a tanulmány-szerzők. Holott a gazt a tövénél kell megragadni. A legtöbb bibliográfiából hiányzik szegénynek még a pusztá léte is. Ugyan kérem – mondaná meg végre valaki –, miért pattogatja a spiritiszta Madách Aladár, az akkor még ugyancsak spiritiszta Palágyi, a rokon Balogh Károly védett térfelén azóta is a labdát úgyszólván mindenki, aki részletező-értékelő leírás helyett mellőzni képes számos fontos részletet, magyarázatot felkínáló tényközlést, akárcsak a legtöbbet vitatott (egyoldalú vita, inkább „kollektív” ítékezés) *házasság-hűtlenség-válás-megbocsátás?* kérdésében.

* * *

Ha arra gondolok – ismerve a kutatót –, hogy Andor Csaba az ezredforduló tájékán, vagyis száz év elteltével fordított valamennyit a kezdeti és meghatározó palágyítás az új Madách monográfiával, legalább a részleges reinkarnációban hinnem kell. András László és Radó

György a fentebbi ismeretlenből segíti ezt a munkát, és idelent is még jó néhányan, akik élőként nem nyugodnak bele a Madách élet-mű kutatás befejezéséről sugallt lusta vélemények „igazságába”. *A világ még nem kész. Soha nem is lesz készen igazán. Maga a Mű, Az ember tragédiája is napjainkban esik át újabb tűzpróbákra, hogy is kerülhetnék el a hajszáleres újra- és újravizsgálatot a költő életrajzi tényei, amelyekből számtalan még teljességgel érintetlen.* Oldalakat töltene meg a feltűnően könnyű kézzel kezelt, megerőltető gondolkodástól mentes, sőt eddig figyelembe sem vett úgynevezett „kis tények” halmaza. Túlcsondulóak, kaotikusak, túlcsondulóan, kaotikusan teszik ezt.

A Tragédia egyik legújabb tűzpróbája: *Striker Sándor* Madách-kutató a minap élt a gyanúperrel, és visszafordítva *Arany János* ezernyi javítását bemutatta, hogy amit eddig könyvtárnyi terjedelemben grandiózusan elemzett a Szakma, az valójában *ellentétes Madách korabeli, eredeti filozófiájával!* A javításokkal Arany költőileg sokat lendített a művön – Madách egyébiránt szilárd filozófiai szemléletének épségén ezenközben csúf csorbák estek! A többször idézett András László is szóvá tette, hogy a mű eredetileg tele volt „*alsó-sztrégovaizmusokkal*”. Maga *Arany* „*mesteremberesnek*” ítélte, és bőkezűen a terjedelem egynegyedét gyomlálta-javította, mint tudjuk. Madách utólagos öröme a javítások láttán (mindenkor) érethető – ám *filozófiailag elváltozott az alap gondolatmenet.* Madách ne vette volna észre ezt? Miért mégis ájult beleegyezése mindenbe, ami Arany? Nem feminin vonás ez? Nem a megszokott behódolás a pszichológiából jól ismert apakép előtt? Lehet ennyire „*rugalmas*” valaki legfőbb dolgait (pl. szemléletét) illetően, saját életfilozófiájának rovására? S ha igen (mert igen, lehet), akkor vajon ki mindenkivel és mi minden másban ugyanilyen még? Ha a korán elvesztett édesapját mindenkor mindenben megjelenítő édesanyja Madáchra hatoló lélekerejét vizsgáljuk – mire jutunk?

A torzító változtatást mutatta meg a drámában *Striker Sándor* a visszajavításokkal és az elemzéssel. Azóta *Lengyel György* rendezésében Debrecenben játszották is a rekonstruált drámát. De például: a német filozófusnak, *Büchnernek tulajdonított hatás, az „erő és anyag” emlegetése* sem Madáchtól, hanem ily módon közvetve a nagy javítótól származik stb. „*A Tragédia eszmei gyökerei Kant filozófiai-*

etikai munkájához nyúlnak vissza” – írta a madáchi mű alapeszméjéről jó egy éve az *Élet és Tudományban* (1997. 4.) a *Striker*-interjú bevezetőjében *Vollner Judit*. Megvilágosodott például sok, eddig vitatott és homályosnak vélt drámarészlet, kirajzolódik a költő által eredetileg hitt és elgondolt mű szilárd gondolati váza. Kétségtelen, hogy az ismert Madách-gyűjtő és -kutató, evangélikus püspök, *Szabó József* is foglalkozott Arany javításaival, sok-sok évvel ezelőtt éppen a Palócföldben, ám ő a költészeti megoldásokra volt figyelemmel.

Mindez kizárólag azért érdemel *itt és most* említést, mert minden mással is így kell eljárunk, ami költőknél kiegészítésre szorul. Különösen a homályban hagyott részletekre vonatkoztatva: a piederasztárra emelt családtagok (főként az anya, *Majthényi Anna*), és a túlon túl egyoldalúan szerepeltetett, természeti csodaként szinte önmagában? mindentől, mindenkitől függetlenül létező *Madáchné Fráter Erzsébet* személye, cselekedetei körül tapasztalt „*figyelmetlenségekre*” gondolok. Csak remélhető, hogy végre valaki – ez esetben a Soros ösztöndíjjal kutató Andor Csaba, Madách-díjas – számolni sem lesz rest, és a kezdeteket (a szerelmi-házassági vég kezdetét) kijelölő csesztvei hűtlenséget végre legalább megkérdőjelezi.

Ámbár éppen tőle ered az egészen újszerű hírbehozás eszméje, amelyben egyenesen *Liszniai Damó Kálmánnal*, a palócdalok szerzőjével, Petőfi barátjával hozza össze szerelembe Fráter Erzsit, egy hűtlen baráthoz, vetélytárhoz írt Madách vers invenciózus beazonosításával. Az a vetélytárs nem lehet Hanzély, a kocsiztató (F. E.-t fuvarozó) barát, mert Hanzély nem verselt – mondja Andor Csaba. És ki mondhatná meg, mennyire volt társa Veres Pálné Madáchnak a szellemieken túl, s akkor éppen az ő környezetében nem lehetett-e valaki vetélytársnak is alkalmas verselő (volt), akinek Veresnéhez kötődő állandó közelsége a bebörtönzött Madáchnak oly’ annyira okozott csalódást, szellemi fájdalmat. Csalódnia nem csak a házi tűzhely környékén lehet. Nem kellene megvizsgálni végtére – ki verselt még a híres parkbeli tölgyfa-szalont fenntartó Veresné Beniczky Hermin könyökénél ülve akkortájt? Vagy talán nem ismerjük a szellemtárs erős fölényét minden más társsal (bio-nővel, feleséggel stb.) szemben?

Megcsalás? De ugyan hol és mikor? – az a kérdés itten. Senki nem jut el ugyanis odáig, hogy *valóban!* szembenézne emberileg az-
 zal, amit állít (a hűtlenséggel): Madách letartóztatásakor felesége már
 előrehaladón áldott állapotban volt a júliusban fogant Borbálával, s
 hogy a következő év tavaszán többszöri vérömléses következménnyel
 megszülte a tragikus sorsú Arát (így nevezeték a családban). Nagyjá-
 ból abban a szakaszban haladva előre egészen a szülésig a mindent,
 tehát őt magát is elváltoztató várandóságával (ld. Moravcsik orvosi
 munkáját a másállapotról), amikor Madách Pozsonyban zárva volt
 még. Fél év után Pestre, rövid időre a hírhedett Újépületbe, ahol állí-
 tólag meg is verték, ott a botozás napirenden volt, majd a teljesen hét-
 köznapiak mondható városi internálásba került Madách. Százszámra voltak akkoriban Pesten és máshol is internáltak. Eközben felesége nemhogy bálókba nem járhatott (fizikailag sem) himlősen, betegen, megcsalni sem tudhatta volna férjét, akiről számos más részlet sem került fényre igazából mind a mai napig. A pesti internálás teljes körű (családi vonatkozású, hivatalos oldalú stb.) feltárását további jelentős erőfeszítésekkel szükséges, sőt érdemes elvégezni.

* * *

Csesztvei hűtlenség? Megbocsátás? Miért tűnnek el rendre, s ezért össze sem vethetők, az aprónak vélt kis Madách (életrajzi) részletek, amelyek pedig elérhetők lennének mindenki által? S amelyekben, mint tudjuk, kezdettől fogva az ördög rejtezik. Ugyanakkor miért tornyosulnak fel hirtelen sohasem volt „igaz(nak vélt) tények”? Tetszik, nem tetszik: Petőfi vagy Ady szerelmi ügyei tizedrészben sem foglalkoztatják a tudós elődökön felhízó szakmai és a nemesen dilettáns hazai közönséget. *Madách kontra Fráter Erzsébet* – ez olyan szép kerekre formált és érthető történet! Ez a leggyanúsabb benne. S egyben a legvonzóbb. Mindenki, aki csak teheti, szívesen szájára veszi, színezgeti. Ahelyett, hogy kritikával illetné az elpalágyítás mohos alapköveit!

Miért tévedhet akkorát, példának okáért, az egyik legkiválóbb hazai hadtörténész, a másban, sőt mindenben máskor oly’ kitűnő *Spáczay Hedvig*, hogy a költő lefogása előtti folytatólagos spion tevékenység

eredményeként létrejött és általa megtalált (Bécs) megfigyelési listán szereplők között az ominózus nevet – *Hanzély Ferencét*, a költő gyerekkori barátját – mint a *feleség udvarlójának* nevét említi tanulmányában? Hanzély neve akkor került a besúgó listájára, amikor a férj otthon volt még. Hanzély prekonceptiós (utólagos) beállítottsága egészen nyilvánvaló, hiszen valóban járt ott a költő fogvatartása, de inkább már pesti internálása idején egy alkalommal, s akkor kocsijával bevitte Balassagyarmatra a már feltehetően lábadozó feleséget. *De hova lett e kocsizás tárgyi-érthető magyarázata?* Miért nem kerül elő az a levélrészlet, amelyben Erzsébet férjének panaszkodva leírja: Károly, Madách testvéröccse még mindig nem hozta vissza a fogatot, amit Csesztvéről Sztregovára elvitt! A „gyalázatos gyáva”, ahogy a levélben Erzsébet Károlyt nevezi, miért? Valakinek tehát fogattal *kellett* segítenie, ha be akart jutni a városba, de a fogat mellett a *kíséret* sem volt nélkülözhető abban a korban. S akkor ez lenne a megcsalás, mindenki orra előtt, nyilvánosan kocsiházzal? S vajon hova fér majd be ide Lisznyai Damó egy hegedűvel, csak nem a saroglyába?

Megbocsátás? Mít kellett megbocsátania a költőnek? A kényszer szülte fogatot egy régi gyerekkori (Madách) baráttól, a kötelező kíséretet, a vérömléseket, az elcsúfító himlőt, a betegséget, az örökké kínzó hátfájást és szülést, a lötytyedt hastáját, a magárahagyottságot? Hol van ebben megyebál, sőt bálók? Ahova a csalárd feleség járt, míg férje fogva volt? S hogy’ volt fogva, mennyit járt-kelt érdekében például a nagytekintélyű volt alispán, rokon, Fráter Pál, feleségének nagybátyja (mert járt bizony ő és mások is) éppen a vérömléses-himlős időkben? Ha valóban kompromittálva volt a költő kiszabadulásakor – a világ előtt nem bocsáthatott volna meg semmit, semmiképpen!

Újra csak Spáczay Hedvigtől tudható – de aztán megvizsgálni senki sem akarja ám! –, hogy Madách kijelölt (az internálás, ami fél évig tartott, tulajdonképpen csakis ezt jelentette) tartózkodási helyén történetesen *nem található egy hivatalos! idézés kézbesítésekor*. Spáczay szerint egyszerű adminisztratív hibáról lehet szó. Lehetett másról is bizony, például, hogy Madách el-elhagyta (hagyhatta) kötelező tartózkodási helyét, s akár otthon is járhatott (többször) az internálás ideje alatt. Vagyis meggyőződhetett erről-arról, esetleg egészen másról,

mint amit Palágyiék *később faktumként, a Majthényi-százíz szerint* adtak elő (hütlenség). És akkor akár már érthető is az „érthetetlen” csesztvei megbocsátás a hazatérés után. Ez persze nem illeszthető be a vastag falú, nyirkos börtönben láncon raboskodó költőről a századfordulón közösen vizionált képbe. *Holott következetes végigvitele sok tekintetben árnyalná a csesztvei asszonyi, tehát ab ovo csábító? magányt.*

Frideczky Lajos főjegyző, képviselő, a többhangú-kétszínű „tereskei kántor” (ahogy őt a nógrádi epigrammákban titulálták Madáchék) sem akar előkerülni a kutatók jóvoltából. Érdemes lenne jobban figyelni arra, mit ír a század vége felé *felsőgyőri Nagy Iván*, balassagyarmati múzeumalapító, családtörténész számára elkészített memoárjaiban ezekről az időkről! 1850-ben rétsági csendőrök fegyver után kutattak Frideczky, Madách jó ismerőse, már-már barátja? tereskei kúriájában. Közismert mára, ám ez sem eléggé, hogy jóval Világos után Salgótarjánban teszi le a fegyvert egy számottevő gerillacsapat, de úgy leteszi, hogy azonnal szét is porciózza, vagyis újra kiosztja, és elszállítja ide-oda ugyanakkor Madáchhoz is.

Frideczky és Madách között kétségtelenül meglévő sokágú szál felgombolyítása elkerülhetetlen, Frideczky személyes példája ugyanis közvetve Madách eddig elhanyagolt pesti internálására is támpontul szolgálhat. Frideczky, aki egy időben Görgei mellett összekötő-kormánybiztos-féle feladatot kapott, és más fontos szerepe volt a szabadságharc eseményeiben, háromnapos vizsgálat után végső hadbírói döntésig ugyanúgy Pesten volt internálva, mint a költő. Ő, mármint Frideczky, úgynevezett Certificatot szerevezve azonban szabadon jöttment Pest és Tereske között. 1850-ben a „tereskei kántor” számos képviselőtársával egyetemben végül is kegyelmet kapott. 1852 augusztus Madách letartóztatásának ideje. E tárgyban (felség- és hazaárulás vádja) megidézük Frideczkyt is Pozsonyba még a lelegején, ahol Madách mellett vall (s persze önmaga mellett), azonban ami a történetünk szempontjából érdemes lenne a fokozott figyelemre – *Madách még az internálás alatt! (lásd mint fent) Tereskén jár Frideczkynél.* Ott persze a szomszédos kúria tulajdonosa is jó ismerőse Madáchnak, hiszen történetünk idején a *baráthi Huszárok*, vagyis sógorainak rokonai kezén

volt a tereskei szomszédos birtok. Az szerepel tehát a memoárban Frideczkynél, hogy *1853 tavaszán is megfordul Madách Tereskén!* Egy városi bérkocsival érkezik oda, mert a pesti rendőrfőnök elküldte haza! A már említett harmadik gyerek, Borbála születésének hónapja ez: 1853. április 2. Madáchot tehát 1852 nyárutóján, augusztusban tartóztatták le. Fél év Pozsony, fél év Pest után 1853 augusztusára tett végső! szabadulásáig sok minden történhetett és történt is vele. Lelki barátnője, *Veres Pálné* is jóval augusztus előtt lelkendezik naplójában a költő szabadulása fölött. És amikor végre hivatalosan hazaért?

* * *

Nem tudjuk elképzelni, hogy *Madáchné Fráter Erzsébet panaszára-dattal fogadta?* Volt oka nem is egy: semmit nem tudott a letartóztatásig férje legbensőbb, a család biztonságát, békéjét is kockára tevő összeesküvés, fegyverkezési ügyeiről. Ő maga ottmaradt kiszolgáltatottan, mindennemű anyagi támasz nélkül, várandósan és később, a születést követően súlyos betegen. S már ekkor ismert volt előtte is a terv – a birtok elosztásával számára irtóztató anyósához közel, Alsósztrégovára kell költöznie, amit egyik levelében, a börtönbe írva ezt Madáchnak, eleve lehetetlennek ítélte. Kilátásba helyezve apjához Biharba költözésének szándékát is. Mi/ki/hogyan vette rá arra, hogy ezt megváltoztassa? Éppen a kérdés körüli konfliktusuk *erősíthette volna ugyanis akár az azonnali elválás* szándékát kettejük között. Ha lett volna más, „egyéb” hütlenségi alap. Ám némi mendemondán (kocsizás) kívül valójában nem volt. Megbocsátania legfeljebb az emeltebb hang miatt lehetett alkalma Csesztvén Madáchnak.

* * *

Sokkal átláthatóbb a végső, losonci megyebál, ahova végül is anyósa által kijelölt! férfiú kísérettel Madách nélkül Erzsébet elment, s ott *Meskó Miklóssal*, férjének régi jó barátjával táncolt – olyan lehetett ekkor már szegény tekintetes asszony, mint a lépés mézzel bekent pálcára felreppenő, végképp ott ragadó madárka. Csapdába került, önnön

maga és mások kifinomított csapdjába. *Egyedül ez a bizonyított Főbűn.* Ez az utolsó egyedül-bálozás, ami után „mennie kellett a Madách háztól”. De megcsalás ugyan hol volt ebben is, legfeljebb a felbízott – „megyünk a bálba” – asszonyi hűtlenség férje valódi (vagy nem) fejfájásához. Ma azt mondhatnánk: Fráter Erzszi szabott ideje végül is Sztregován lecsengett. Hiszen kezdettől buktatásra játszott a mindent meghatározni képes anyós, *kesselőkeői Majthényi Anna*.

De éppen erről a „mindent meghatározni képes” asszonyról jut eszembe az egyik derék alapozó, a palágyításban érdekezérelt hálás unoka, *Balogh Károly* (szintén visszaemlékező) hitelessége, sőt szavahihetősége, amit más oldalról megvilágítva, de ugyanazt, azaz *az elfogultságot kimondva* az egyik legkorábbi összefoglaló történész, a tárgyilagos *Staud Géza* felemlít. Hogy ugyanis Balogh elkötelezettje volt Madách édesanyjának, s éppen ezen a talajon állva vádaskodott ő is Fráter Erzszi ellen. Sok mindenben segít majd, az ugyancsak Andor Csaba gondos munkája nyomán remélhetőleg rövidesen megjelenő teljes Majthényi Anna-levelezés. Ott egy helyütt az olvasható némi túlzással éppen Andor Csabától, hogy Balogh Károly unoka leírása alapján nagyanyja, ha kissé egyoldalúan kiemelve tulajdonságai közül a legjobbakat is – államfőként, sőt hadvezérként! is megállná a helyét. Ha ez megbocsátható irónia – semmi gondom vele. Ám megint csak az alapokat megváltoztatni sem rest Balogh Károly máig ható szerepét kell bemutatnom két példával is. Az egyik, hogy egy később áthúzott leírásában B. K. emlékirataiban arról szól, milyen zsarnokság alatt élt szegény nagyasszony idősebb Madách Imre élete alatt. Andor nagyon helyesen szóvá teszi, hogy Harsányi Zsolt a háromkötetes és mindmáig minden részletében akár az irodalomtörténeti alapozás (a történész alapozása természetesen) céljainak is megfelelni tudó regénye, Madách Imre élete, leírása pontosan az ellenkezőjét mondja ennek. Papucsnak ábrázolja a költő apját. Csak a teljesség kedvéért emelek ki két momentumot – már megint átlépünk könnyedén itt is mindent! – *miért van áthúzva az egyik főtanúnál az a kényes rész*, miért mond teljességgel mást a hiteles regényíró? Akinek kissé testi hibás testvérhúga heroikus munkát végzett: minden érintett családi levéltárat hangyaszorgalommal bejárt, cédulázott, jegyzetelt, és mindent az író nagy testvér érdekében.

Harsányi Zsolt regényét soha nem volt divat, vagy egyáltalán lehető, a legkisebb belletrisztikus részletében sem kritizálni!

Ezzel szemben nem kell sokat búvárkodni, mondjuk a Radó-féle (persze nem tévedhetetlen, a mostani, újabb kiadásában Andor Csaba kiegészítéseivel tökéletesedő) Madách Imre életrajzi krónikában, hogy máshol is *túlzásokba esve leljünk Balogh unokára*. Azt a részletet, miszerint Madáchot vasra verve vitték a darabontok Csesztvéről egyenesen a pozsonyi börtönbe – egy kézzelfogható, 1852-es balassagyarmati törvényszéki leírás alapvetően cáfolja. S hányat található még, ha a tovább makacskodó „rejtélyeket” keressük!

* * *

Most már csak egy utolsót, újonnan születőt és időben is közelit teszek kirakatba. Ezt is főként azért, mert úgy tűnik, soha nem lesz vége az ügynek, mindig jönnek újabbak. Mindig érdekes lesz a hűtlenség, ha maga a Mű mégis a legérdekesebb s legfontosabb.

* * *

A megértés és közelítés, a megbocsátás és láttatás volt a főszereplője annak a dramatikus játéknak, amit legutóbb, az év elején, Balassagyarmaton, a Madách ünnepségen *Hegedűs D. Géza* főszereplésével, szerkesztésében láthattunk. Valóban a működő jóindulat volt tapasztalható ezúttal, az árnyaltságot maguk a felolvasott levélrészletek és egyéb dokumentumok jelentették. Voltak azonban részletek máshonnan is. Anélkül, hogy erre valamiféle kötelező figyelmeztetés esett volna a közönség részére. *Lenkei Henrik* (1863–1943) reáliskolai tanár, szerkesztő, író, költő, Petőfi-kutató jegyezte azt a *tárcát!*, amit feltehetően a *Pester Lloyd* (német nyelvű újság) hasábjain közölt valamikor a múlt század végén vagy nyugatos századunk elején. *A magyar múltból* elnevezésű tárcasorozatban (rovatban) *Egy szerencsétlen asszony gyónása* címmel jelent meg – egy nagyváradi hölgynek tulajdonítva a forrást – Fráter Erzsébet egyik rokonának a halála előtt „tollbamondott” és gyerekeinek szánt gyónása. Amelyben persze beismeri a csábító létezését,

a kölniillatú üresfejű ficsúrt (?), akivel elkeseredésében férjét megcsalta. Szomorúbb, hogy a műsor szerkesztői és mások ezt így *el is hiszik*: Lenkei fantáziált irománya „eredeti dokumentum”! Az ünnepi műsorban úgy hatott, mint *ez a rész* általában bármikor – teljes igazságnak vélhette mindenki. Azért is, mert a műsorszerkezetben addig kizárólag *valódi* dokumentumokból átvett hiteles sorok kaptak hangot. *Lenkei költő tárcaköltését* viszont fogjuk látni az új bizonyítékok között. Az ördögi vád újra kész, és miként a mű – forog.

Véd/vádirat Madách kontra Madách ügyben*

(Fikciók és dokumentumok)

Az itt következőkben értelemszerűen *keveredik a valódi* (valóságos) *a fikcióval*: „dokumentum” a megtalált dokumentummal. (Mindez a teljesség igénye nélkül.) Egy másik akta – esetleg – mást is (!) mondhatna. Rilke szerint: „Rettenetes, hogy a tények miatt sose tudhatjuk meg az igazságot!” A kérdőjelekre pedig választ kellene találnunk (vagy álmodnunk) – *a szabadság és az egység* jegyében.

És: „A tényeket el kell vezérelni a realitásig” – írja Pilinszky János.

A fikciót ismeri a tudomány: gyakran fikcióval kezdődik a tudomány maga is. Ebben az értelemben lesznek itt vádpontok a védelem makacs állításaival szemben. És ezért lehetséges al- és felperesnek lennie ugyanazon személynek: ez esetben a mindmáig tárgyalt Madách Imre és mások személyes környezete perében.

A jegyző

Máig sincs minden tekintetben korszerű és teljes kritikai kiadása Madách életművének. Nincs tudományos alaposágú-alapú életrajza a költőnek. Horváth Károly művét (*Madách Imre*, 1984) a *Nagy Magyar Írók* sorozatban jelentette meg a Gondolat. Tekintsük ezt a könyvet –Kerényi Ferenc kritikai észrevételei mellett alpműnek jelöli – az életrajzot és az életművet tökéletesen ötvöző, minden szempontnak megfelelő marxista életrajznak, vagy tekintsük inkább valami másnak, ami marxista alapú, de nem életrajz (amiként nem csak életrajz valóban). Vagy már mindent tudunk Madáchról? Nincsenek hangsúlytalanul hagyott pontok? Nincs szemérmesség? Nincs igazítani való a költő port-

róján? Elvégeztük Krizsán László óta (1964) mindazt a kiigazítást, ami megilleti a költőt és az igazságot? Van-e egyáltalán „kis igazság”, vagy az igazság csak teljes lehet?

1. sz. perirat

Mi értelme van az állításnak és honnan/kitől indult el, miszerint a költő nagyapja, Madách Sándor, aki rekatolizált és híres jó ügyvéd lévén az evangélikus egyház mértéktelen támogatásában elveszett Madách-vagyont részben visszaszerezte – a Martinovics perben, a *vádlottak kérésére* tizenhárom vétkesnek volt, lehetett az ügyvédje? Ennek más tények ellentmondanak, amelyek egyúttal megalapozottabbak is.

A jozefinista korszakot követő abszolutizmus merevsége szinte példátlan. A magyar történetírásban ezt a kulminációs pontot így említik: Bécsből Budára kerültek a vádlottak (*Magyarország története 1790–1848*. 1. kötet), a királyi tábla kapott feladatot a per lefolytatásában, amit a magyar törvények szerint kellett elvégezni. *Néhány kijelölt ügyvéd védte a vádlottakat!* Négy szemközt nem beszélhetett egyikük sem védencével. A peres anyagot nem vihették ki az épületből. A perjegyzőkönyvek egyenesen Ferenc császár és király kezébe kerültek! Ez a közvetlen, aprólékos beavatkozás a mesterségesen merevített államügyek intézésében amúgy is jellemző volt a mélykonzervatív Ferenc császárra. Metternich véleménye: „Ausztriát igazgatják és nem kormányozzák”. Előtérben állott a rendőrminisztérium, amelyet éppen Ferenc szervezett meg.

„Mindenre ügyelni, megfigyelni az egyesületeket, ellenőrizni a külföldieket, cenzúrázni a sajtót, mindent a biztonságért”. A rendőrség a rendszer jelképévé avanszált. Megerősödött a klérus, visszaállt pozícióiba a jezsuita mozgalom. Ebben a környezetben *választható volna ügyvédnek a tizenhárom vádlott Madách Sándort?! Amikor eleve redukáló instrukciót kapott az a néhány, akit kijelöltek erre a feladatra (ám, milyen szempont alapján válogattak? – ez valóban fontos kérdés lehetne, olyan kis részizagság, amely nélkül nincs igazság).*

Az instrukció: „a fejével játszik az az ügyvéd, aki túlzásokra vete-medik...” S éppen a feltörekvésben kiváló Madách Sándor, ez a mindenki által jó prókátornak feltüntetett nagyon tehetséges, rekatolizált férfi, aki fiának, Imrének a nádori udvarból választott feleséget, szóval éppen ő, aki jól tudja: hogy a peres anyagok a budai ferencesek zárdájából kialakított börtönből egyenesen a császár kezébe mennek. Kinek és mikor, miért volt érdeke tehát a költő nagyapját – ezt a valóban tehetséges, karrierista ügyvédet és birtokost, szabadkőműves ivadékot – valamiféle „mártírnak”, sőt eleve liberális, feddhetetlen jellemű, a veszélyt, az országos ügyet saját kárára is vállaló, önfeláldozóan nemeslelkű embert az utókor elé így odaállítani? Mi az igazság, a teljes, részletes valóság? Már itt érdemes megállnia s elidőznie a további kutatásnak.

Az egyik legkorábbi „kútfő” kétségtelenül a Palágyi-féle Madách életrajz. Azután ugyanezt állítja a *Harsányi Zsolt* regény is, ez utóbbi hitelesnek elfogadott, de mégis csak írói mű. Kevesen tudják talán, hogy Harsányit testi fogyatékos húga olyan önfeláldozással segítette az életrajz dokumentumainak feltárásával és szorgalmas másolgatásával, gyűjtögetésével, szinte önmagát is áldozva az író érdekében, hogy az valóban páratlan. De ez csak a regény hitelességének oldaláról nézve érdekes.

Az állításokkal szemben számomra az abszolutizmus karakteréhez illőbb megoldás a valószínű. Kijelölték – éppen törekvő karaktere miatt – Madách Sándort a perbe fogott „felségáruolók” védelmére. Tehetségét tehát másra – nem a hatásos védelemre – használhatta. Az „eredmény” erre utal. Vagy mégsem? S ugyan, mi lett az eredmény? Ez nem érdemelne több figyelmet?

A kijelölés és a köz (ez esetben a vádlottak kis csoportja) akaratának, óhajának megfelelő megoldás között nem elhanyagolható a különbség. A „választás” történhetett máshogy: a vádlottak kaptak egy szűk körű ügyvédi listát, kiválasztották azokat az ügyvédeket, akiket valami miatt jónak tartottak. Ezt a választást azonban már megelőzte egy másik. A hatalomé. A kérdés fordulhat így: azok, akik éppen Madách Sándort kérték védőnek, a rossz (helyzet) közül a lehető legjobbat választották a maguk számára.

Újabb kérdés – milyen szempontból volt „jó” a Martinovics ügyben Madách Sándor? Kinek felelt meg? Elsősorban nyilván Ferenc császárnak, aki feltehetően egészen pontosan ismerte a kijelölt ügyvédek válogatott névsorát és kivonatolt nacionáléját. Miért pont ezt ne ismerte volna? Ehhez a nacionáléhoz itt már hozzákerül előnyként Madách Sándor rekatolizálása. Ez viszont olyan új szempont, amelyet nem lehet csak annyira figyelembe venni (semennyire), amennyire eddig történt. A rekatolizálás tényét mindenki hangsúlyozza (?) eddig. Hogy mikor történt az evangélikus hitről a római katolikus hitre való áttérés? A kiteljesedő ellenreformáció idején. Nézzük a családi oldalt! Teljes anyagi leromlás éppen a túlzott (Madách János) vallási áldozat miatt, amelyek a reformációt, a protestantizmust támogatták. A Madáchok szabadkőműves, szabadelvű, liberalizmusra hajló hagyományai eddig töretlenek, egyarcúak voltak. A kettőzött portré a prókátor Madách Sándor esetében jelenik meg először. Le kell számolnia ősei, apja önfeláldozó protestáns hitével. A realitás kétségtelenül jelen van. De más is. A feltörekvés szelleme. A későbbiek őt igazolják, a Madách család újra jobb helyzetbe kerül – ismert tények. Egy valami azonban itt és másutt is mindvégig háttérben marad (nem is létezik talán?): *az újraéledő jezsuitizmus.*

A költő nagyapját *Migazzi Kristóf* váci püspök vette védelmébe, miután a család korábban tönkrement. Felnevelte, áttértette a katolikus hitre. „Azóta a Madáchok katolikusok” – írja nemesen egyszerűen a többiek után Horváth Károly. A szabadkőműves gondolkodásmódot nyilván nem lehetett áttéríteni egykönnyen. A liberalizmus iránti hajlam a családi hagyományok között marad. S talán erre jó a példa később Martinovicsékkal. Az ellenreformáció egyik legfőbb szempontja itt is, mégis teljesül – a Madáchokkal újabb tekintélyes, ősi nemesi család fordít háttat a reformációnak, a protestantizmusnak. Miközben „bizonyítottan” liberális marad a dezertőr. A portré megkettőződött.

2. sz. perirat

Migazziról meg lehet esetleg állapítani könnyedén, hogy vagy maga is jezsuita, vagy jezsuita alapállású, vagy „csak” a térítés harcosa. A re-

katolizálás azonban nem mehetett végbe a jezsuiták nélkül, akiknek törekvései között első helyen szerepelt Isten egyháza birodalmának, uralmának mind teljesebb kiterjesztése. A jezsuita rendet (mozgalmat) időről időre betiltották ugyan, de végeredményben az alapító Szent Ignác óta minden korban, minden betiltás, sőt, időnkénti üldöztetésük ellenére rendkívül hatékonyan működtek. A térítésben jelen voltak, ez egészen bizonyos – legalább elveikkel. Céljaikkal. Módszereikkel. S jelen voltak esetünkben később azokon a pontokon, társadalmi szempontból fontos területeken, ahol a hatalom kérdései eldőlték. Így jelen kellett lenniük Marczibányi nádor udvartartása közelében is. Ahol az a Majthényi Anna (katolikus) nevelkedett, akiről már fiatal lány korában társai fő jellemvonásaként a kívülállóságot és a ridegséget (majdhogynem kegyetlenséget) állapították meg. A jezsuiták különösen nagy energiát fordítottak arra, hogy a mágnás körökben jelen legyenek, oda beépüljenek akkor is, amikor a rend működését átmenetileg sikerült betiltania valahol a reformáció, a liberalizmus, a fejlődés és a szabadság híveinek. Ezek ugyancsak közismert jezsuita magatartásformák. Központjuk a legteljesebb információval rendelkező minden korban – jobban tudták, mi történik a magyar mágnás családokban, mint maguk a családtagok. A korán árván maradt Majthényi Anna – a költő édesanyja – nyilvánvalóan hajlama révén is erős hatása alá került a jezsuita tanoknak, elveknek, módszereknek – ez ad ugyanis a későbbiekben némi magyarázatot a sokat és sokféleképpen emlegetett keménységére, ez ad igazi választ valóságos „lelki erejére” – de bizonyosan bigottságára is. Amellett ez tartalmazhat választ arra – miként lehetett egyik legkedvesebb szívközeli embere egy bigottan katolikus, csak az önismerést ismerő, a császárt és Istent, legfeljebb még a családi érdekeket tekintő nagyasszonynak éppen az evangélikus *Szontagh Pál*? Soha igazán fel nem tett kérdés ez talán. Soha következetesen végig nem vitte senki ezt a gondolatot. – A jezsuitizmus erkölce a cél eléréséért és annak minden áron való megtartásáért, mintha itt mindenben nyomon követhető lenne!

Migazzi sugalmazhatta – ha máshogy nem, közvetve időben, minden másban – ezt a házasságot, amelyről nagy elismeréssel szólnak: „lám, milyen ügyesen csinálta a sztregovai prókátor, kikapta ezt a ke-

mény lányt, és már vitte is a fiának Budáról Sztregovára, s szerzett vele szövetségest, keményet, célratorót a gazdálkodásban, de mindjárt vagy tíz jó községet is...”

Marczibányi közelében nem lehetett jezsuiták nélkül élni. Éppen azért, mert maga a nádor nem volt az! Éppen azért, mert környezetében található azok az Orczyak is, akik között a „rebellis” mágnások egyik vezéralakja, *Orczy László* báró fellelhető. Éppen oda húzódtak mindenféle maguk is, ahol a hatalom egy-egy jelentékeny csoportja (és persze a pénz jó része) összpontosult, másfelől viszont főként oda, ahol a rebellis magatartás megfigyelhető-ellenőrizhető. Nem lenének jezsuiták, ha éppen Marczibányi nádor udvarát kerülték volna el azokban az években, amikor már visszatérésük is napirenden volt: amikor maga Ferenc császár adott újabb lehetőséget számukra (az egyetemeken például), és legalitást működésük felújítására. Valamilyen zugban meghúzódik ma is az a páter, aki a fiatal Majthényi Annát érzéketlenné tudta tenni a földi dolgok, a tánc és minden más hívság irányában, akinek tanácsa egyezett – minő véletlen lehetett ez is! – a rekatolizáltságában további pozitívumokra törekvő Madách Sándor ösztönös „keresgélésével” jó feleség után, Imre fia számára.

De miért lett volna korábban bármikor célja az irodalomtörténetnek (legalábbis a negyven évvel ezelőttinek) felfedni akár csak egyetlen kis ponton az esetleges jezsuita hatás következményeit? Ki és hol vállalkozhatott volna erre? Ami ennél is fontosabb – ki és mikor, főként miért kezdte a Martinovics csoport ügyvédjeként emlegetett Madách Sándort úgy beállítani, mint akit tisztán jellembeli cselekedet vezérelt (kiállni az üldözött reformerekért, forradalmárokért). Az ügy így ment tovább: „sokat kellett még szenvednie a Madách családnak ezért a szabadelvű kiállításért”.

És akkor ott van még a teljes későbbi beállítottságot (például Majthényi Anna szerepét takargatva) megalapozó „szerző-páros” kiváló személyes kapcsolata, és az első írásos életrajz vonásait meghatározó közös lehetőség: *Palágyi Menyhért* és a múlt század vége felé főtanúként közreműködő Madách Aladár, a költő egyetlen fia, Majthényi Anna kedvenc unokája s neveltje kezében! A későbbiek során pedig ott van *Jeszzenszky Kálmán* főpap, aki az 1930-as évekig a balassagyar-

mati Madách Társaság alelnökeként nyilvánvalóan minden leírt életrajzi sorhoz kapcsolatot találó, s részben vagy egészben azokat meghatározó személyiségként működött. Neki éppúgy nem lehetett oka a Madách családban meglévő és haloványan itt-ott mégis érintett kétféle nézetet (liberalizmus és jezsuitizmus) kimutatni – vagy segédkezet nyújtani feltárására és a jelenségek reális bemutatására –, éppen ellenkezőleg történt ez is. Hogyan lehetett volna abban a társadalmi-kulturális-szakrális determináltságban a kettőzöttséget vagy különösen a jezsuitizmus jelenlétét a költő édesanyja habitusában megmutatni?

Egyáltalán, ezeket a kérdéseket csupáncsak feltenni, mikor lehetett volna (és kinek)? Nincs-e itt az ideje annak, hogy végre eljussunk Majthényi Annához? Mert az a kép, amelyet eddig festgettünk róla –néhány valóban helyénvaló körülmény és jellemvonás kiemelése mellett – meglehetősen sematikus. Túlon túl egyoldalú: hiányzik belőle a valódi mozgatóerő megismerése, bemutatása, és minden más is, ami differenciálná a madáchi anyaképet. Mikor jutunk el igazán a nagyasszonyig? Madách legerősebb, talán legérzékenyebb kötődésének alanyáig?

A nehéz özvegyi sors, a kemény jellem, a karrierizmus s a „hófság”-hoz ragaszkodás, a bigottságba forduló magatartás emlegetése nem sokáig lesz fenntartható. – Miért nem elemezzük Majthényi Anna valamennyi levelét?

Majthényi Anna levelei? Kerényi Ferenc Horváth Károly alapműnek jelölt s már említett kötetéről szólva (Irodalomtörténet 1985. 3. sz.) kiemeli a bibliográfia naprakész frissességét. Az idézett levelek azonban itt is sztereotipen ismétlődnek, az egyik biográfiaszerző a másiktól veszi át a részeket. Kerényi Ferenc dicsérete mindenképpen helyénvaló, mégis...

3. sz. perirat

Mi lehet az oka annak, hogy a leggondosabb, leginkább naprakész bibliográfia is *mellőzni tudja* a kezdetek, a Palágyi Menyhért-féle életrajz hibáit mind közül elsőként feltáró bírálatot, *Morvay Győzőét?! Palá-*

gyitól indult pedig minden máig ható ferdítés a kétségtelen érték születésén túl. Balogh Károly talán valóban sok mindent kiigazított későbbi életrajzában, de végeredményben ugyanoda tette a hangsúlyokat – ahová Palágyi Menyhért! Az „elpalágyítás” (Morvay kifejezése) folytatódott, és csak a legutóbbi idők hoztak némi változást, meg más eredetiségeket is, kiigazítva egyelőre még csak szakmai körökben (mint például a „magányos költő” és a „magányos mű” cáfolata). Erről éppen Horváth Károly munkájával kapcsolatban emlékszik meg Kerényi Ferenc. De mégis! Hova tűnt az irodalomtörténetből Morvay Győző Palágyi-kritikája? Miért tesz mindenki úgy, mintha nem létezne? Miért nincs annak a legkorábbi bírálóknak bevallott követője? (Gondolom, a kritikai kiadás mégsem mellőzheti majd.)

Morvay bírálata Palágyi Menyhért Madách életrajzáról és költészetének bemutatásáról elsősorban azért érdekes, mert „eltűnésével” felvetődik a kérdés – kinek, miért volt érdeke, hogy ezt a kezdeti (1900) szellemi első ütköztetést ne vigye tovább az irodalomtörténet? Újabb eredményeink mellett – Madách nem volt apolitikus, nem volt pesszimista, esetleg még vallásos sem (?), lásd *András László: A Madách-rejtély* c. könyvét, és hogy főműve nem pesszimista, számon kell tartanunk azokat a forrásokat (így például a Palágyi-félét), amelyekből mindenki merített, s amelyek *eleve* manipuláltak voltak. *A cui prodest?* (kinek fontos? kinek érdeke? kinek használ?) kérdése miatt – számomra legalábbis – a Morvay által főtanúnak említett Madách fiú – Aladár – azonnal és véglegesen a középpontba kerül(het). Madách Aladár megéri majd rövidesen a nagy tanulmányt, amelyet róla készít valaki, most és itt csak annyit, hogy miként Morvay hangsúlyozza, főtanúi minőségében meglehetősen gyenge lábón állhatott – ez különben egyszerű következtetéssel belátható. Amellett egy olyan különőről, amilyen volt (szinte egyedüliként lóval járt Pestre, Angliában tanulmányozta a spiritizmust, ő maga híres spiritiszta volt, a spiritekkal tárgyalva vette feleségül *Fekete Máriát*, egyik médiumát, egykor szolgálóját a Huszár háznak, a spiritek mondták neki azt is, hogy halálosan beteg édesanyját félrelökje, de minek folytatni?), szóval e különőről sok minden jót is el lehetne mondani, csak azt nem, hogy tárgyilagos lett volna. Nem lehetett. Élete nagy részét apja haláláig nem is otthon

– Pesten töltötte. Kedves és lekötelezett, elfogult unokája maradt mindvégig Majthényi Annának. A nagyasszony rejtőzködése Aladártól „indul”, és hosszú időn át mind a mai napig tart.

A vele kapcsolatos hangsúlyok természetesen (?) másmilyenek, mint amilyenekkel illetni szükséges lenne most már. Nézzük akkor a Morvay Győző-féle „eltűnt(etett)” bírálatot, a „palágyításról” szólót.

Mindenféle bibliográfia az élre teszi (érthetően) Palágyi Menyhért művét, az egyik alapozót: *Madách Imre élete és költészete, Budapest, 1900*. Morvay Győző ezt három évvel megelőzve írt egy tanulmányt: *Magyarázó tanulmány Az ember tragédiájához* (Nagybánya, 1897), amelyben az előző véleményeket ismertette, Palágyi munkájáról szóló bírálata a bírált mű megjelenésének évében a *Budapesti Szemle* különnyomataként (279. sz.) látott napvilágot. Ebben a bírálatban szó szerint ízekre szedi Palágyi kötetét, amely mégis mindmáig mindenféle bibliográfiában szerepel, és minduntalan hivatkozási pontja a mai irodalomtörténet-írásnak. A bírálat egyebek között rámutat arra, hogy miközben tíz évig (!) váratott magára a mű megjelenése – nem megy tovább semmivel azoknál, akik Palágyit megelőzően (így Morvay is) írtak már Madáchról. Felsorolja a szerzőket, élen említve a literátor Bérczy Károlyt, majd Gyulai, Riedl, Bayer következik. A bírált mű szerzője, Morvay szerint, csak valóban keveset kaphatott a főtanútól; Madách Aladártól, aki mindössze tizenhat éves volt a költő halálakor. A helyszín, más tanú, ugyancsak kevés adattal szolgált – különben nem váratott volna évtizedig magára a mű a megjelenéssel – így szól Morvay Palágyi munkájának úgynevezett külső körülményeiről, miközben hozzászeli epésen: „a belsőről hallgatok...” Mégsem ezt teszi, mert olvasható olyan rész is a bírálatban, ahol szó szerint „szemenszedett valótlanágnak” nevezi a kérdéses szövegeket. A tények és hangsúlyok „elpalágyítása” tehát megkezdődött – Morvay Győző 1900-as bírálata ezzel egyidőben „nyomtalanul” eltűnt (?).

Talán rá lehet mutatni itt a szerző Palágyi Menyhért és Madách Aladár *bensőséges* viszonyára. Hozzájuk társul még, ugyancsak a tárgyiasítható spiritizmusba hajolva, a később jobb utakat találó *Komjáthy Jenő*, a költő, és természetesen Palágyi Lajos nevű fivére. A csoport Balassagyarmaton töltött idejét érdemes lenne alaposan megvizs-

gálni, s végeredményben idetartozó tény az is, hogy Palágyi és Madách Aladár ezidőben közösen egy csödlapot is szerkesztett, amelynek kiadását Madách Aladár finanszírozta (nem sokáig, mert hamarosan megbukott alap). A Morvay-bírálat néhány további részlete újabb fényt vetít arra, miért merülhet fel a *szándékoltság* kérdése, amikor Palágyi művét vizsgáljuk. Morvay Győző nyilván az egyoldalúságra céloz, amikor szóvá teszi: Palágyi könyvéből, két kivételtől eltekintve, teljességgel hiányoznak Majthényi Anna és a költő feleségének, Fráter Erzsébetnek levelei! Ugyanígy hiányoznak Fráter Erzsébet válás utáni levelei is (mit mondjak? máig hiányoznak a hozzáférhetőség szemszögéből nézve). Pedig ezek a levelek már ideje korán rávilágíthatnak volna arra a valóságra, amelyben Fráter Erzsébet és Majthényi Anna, s persze maga Madách az egymásnak feszülés poklában élt. „Tetszetősebb” és főként *egyszerűbben megrajzolható modellt talált* Palágyi nyomán sokáig az irodalomtörténet a férjét hűtlenül megcsaló feleség motívumának túlhajszolásával (bizonytalanságával).

Néhány tárgyi tévedés is jellemző erre az „alapl műre”. Ugyancsak Morvay teszi szóvá (elsőként), Palágyi többször ott is *Csernyy Marit* emleget, ahol pedig Madách Imre nővérét, Máriát kellene említeni. Nem Szontagh Pál édesanyjával, hanem Majthényi Annával esett a történet, amelyben az ominózus és a későbbiekben beigazolható vélemény elhangzott „az ilyen lánynak udvarol az ember, nem veszi el...” (Fráter Erzsiről). A házassági dráma végkifejletében Szontagh Pál nem vett részt. A losonci megyebál után ő nem volt a bikóci pusztán. Henriczy lelkésznek ezzel kapcsolatos állítását maga Szontagh cáfolta, míg Fráter Erzsébet Sztregováról történt eltávolításáról Palágyi egyszerűen tudomást sem vesz, és így tovább mindenhol a kényes pontokon tévedve (!). A „palágyítás” érthetően tartja magát. Majthényi Annát „tarkogatja”, míg Fráter Erzsébet „bűnét” kitergeti (s közben éppen Majthényi Annáról nem ad semmilyen felvilágosítást!).

Érdekes és jellegzetes, hogy a tárgyi tévesztések (ferdítések, szándékoltságok?) Palágyitól *Morvay kiiktatásával* miként mennek olajozottan tovább az amúgy mindenképpen jeles műnek számító Horváth Károly Madách-kötetébe is. Horváth Károly is azt írja könyvének ötvenedik oldalán Fráter Erzsébetéről, Szontaghról, Madáchról szólva,

hogy Szontaghnak volt a véleménye, miszerint ez a lány nem feleségnek való.

Nyilván egyenest Palágyitól érkezik az egyik legelső tendenciózus ferdítés egy 1934-ben megjelent műbe. Makacs adat. Majd száz évet átvészelt immár! Mégis miért érdemel szót ez az egyetlen kis tény? Miért fontos ez? – Még a látszatát is kerülném annak, ha Palágyi helyében lennék, Madách Aladár lekötelezettjeként, barátjaként, hogy Majthényi Annáról leírjam: a nagyasszonynak *eleve* rossz véleménye lett volna eljövendő menyéről! Kicsit változtatnék a beállításon, végül is nem nagy dolog, s édes mindegy is az olvasónak – ki, mit és mikor mondott. A történet legyen kerek. Majthényi Anna legyen benne küzdelmes életű, szigorú ám igazságos matróna. Csakhogy a kis ügyekből lehet következtetni – s most ez a dolgom – a nagyobbakra. Sőt, az egészen nagy és jelentős dolgokra is, például a *szemlélet alapjaira*. Ha ez szándékoltan pontatlan – akkor sok minden is az még! Végig baj volt amúgy a történet logikájával: Szontagh Pálra sehol sem jellemző (levelei tanúsítják, reciprok Madáchéi ugyanúgy) a hétköznapi durva ízléstelenség, illetve, hogy mint Fráter Erzsébet korábbi udvarlója ilyenféle megjegyzéssel sebezze legjobb barátjának közismert, már-már beteges érzékenységét. De hát Morvay ezt már amúgy is cáfolta, nyilván Szontagh nyomán, már 1900-ban!

Megmaradva most már az időrendiség megtartásának gyakorlatánál és az úgynevezett kicsiny dolgoknál (amelyek mégiscsak a legjellemzőbbek éppen „méreteik” miatt, s amiatt, hogy senki nem veszi őket komolyan, nem nagyon igazítgat rajta senki semmikor) – alaposabb tárgyalás alá kell vonni azt az „apró” tény, miszerint Majthényi Anna csak fia unszolására írta hazahívó szép üzenetét jövendő menyének: aki az eljegyzéskor még Biharban, Cséhtelegen élt. Mit jelenthetett vajon a három szereplőnek: Madáchnak, Fráter Erzsébetnek és Majthényi Annának a „beleegyező” levél, amelyet Horváth Károly így említ: „...Madách, úgy látszik, rábírt anyját, hogy megnyugtató levelet írjon eljövendő menyének”.

4. sz. perirat

A dolgokat-történeket itt is különválasztja mindenki. Ha ugyanis együtt, folyamatban néznénk – esetleg nagyobb *elődráma* rajzolódna ki, mint amilyent a Majthényi Annáról festett kép elviselne. – Azt elismerjük és hangoztatjuk mindenütt (igaz, elég közvetett módon, semmi konkrétumot, semmi levelet nem sorolotva fel!), hogy a költő anyja ellenezte a házasságot Fráter Erzsivel. De az a tény már különállóan jelenik meg: Madách jóval a házasságkötés előtt, 1844-ben elköltözött anyjától Sztregováról. Holott talán a két momentumot nem lehet kettéválasztani. Legfeljebb a palágyítás módszerével. A fikció találhat „tárgyi bizonyítékot”, bár ez nem elsősorban a levelek között kereshető – Madách duzzogva jött el hazulról házasságkötése előtt. Bizonyos kölcsönös zsarolás eddig is, korábban is felfedezhető volt anya és fia között, akár csak a gyerekkori dolgokat nézzük. És akkor, íme egy kísérlet arra, hogy elfogadható magyarázat (első számú) szülesek: Madách egyik levelét idézi a Csesztvéről szóló kiadvány (1986). A levélrészletben Madách az elvonulás előnyeiről, az olvasás és írás szépségeiről vall 1844 májusában, és megemlíti költözését (ami később történhetett, közben beteg is volt stb.), csakhogy az – *mit ír levélben az ember, több dologtól függ*. Függ a helytől, időtől, de legfőként a személytől, akinek írja. S még attól is, mit akar hinni az ember önmaga érdekében, különösen, ha fáj az igazság. A személytől annyiban függ, amennyiben a napló is, a „későbbre tett” olvasóktól minden esetben!

A sorrend a következő: Madách kedvezőtlen, rossz anyagi helyzetben van, amikor anyjától Csesztvére költözik. Miért? Nincs érdemleges válasz erre sem. A tény továbbá ekkor ez: pironkodva előbb kéri vissza az oda kikölcsönzött pénzt jó barátjától, Szontagh Páltól! A levél kelte 1844 vége, Csesztve. Elköltözésének oka legalábbis összetett, miként sok minden más is, amiről ezt vagy azt állított a történetírás magabiztosan, egyértelműen. Túlontúl magabiztosan a legtöbb esetben. Mint házasulandó fiatalember, Madách ekkor még nem rendelkezett semmilyen önálló vagyonnal, összeggel. Nyilván nála sem történt másként, mint erősen kordában tartott apjánál, aki végig bizonyos „zsebpénzt” kapott Majthényi Annától! Talán nem akart kérni Madách

Sztregováról. Inkább pironkodott minden részlet és magyarázat nélkül barátjánál. Szontagh előtt amúgy sem lehetett titka. Feltehetően ugyanis többet tudott sok esetben éppen az anyától a fiúról, mint magától Madáchtól a dolgait illetően. De maradjunk ebben a nyomonvonalban egyelőre. *Ki* mit mond erről a csesztve-i tartózkodásról? Horváth Károly a második számú magyarázattal ezt: Majthényi Anna „átadta fiának a csesztve-i birtokrészt az ottani kúriával, gazdálkodjon ott Imre, beleegyezett a házasságba, de nem kívánt egy fedél alatt lakni a menyével”. A csesztve-i birtokrészt nem kellett átadni (az egyezkedés az anya és gyerekek között jóval későbbi történet). Madáchnak nem kellett – nem is nagyon tudott, hiszen később is könyvből tanult – gazdálkodni. A dátumokkal itt több baj van. Madách Imre 1844 végén költözött Csesztvére, és akkor még nem egyezett bele a házasságba Majthényi Anna, aki csak 1845 tavaszán írta levelét jövődő menyének. Talán ezért ment el a fiú (és még néhány oka lehetett, például az, hogy Fráter Erzszi sem örült volna az anyós közelségének).

Erről valamivel több mondható, mint amennyit Balogh Károly nyomán mondhatnánk: „ez a házasság már az elején megpecsételődött szomorú sorsában...” Házasságuk *gyötrelmesen indulhatott*, ismerve a költő befelé néző, önmagát vizsgáló erős hajlamát, anyjához kötődésének már-már komplexusos tartalmát, ismerve Majthényi Anna karriervágyát fiának ügyeiben is. S nem éppen nevető harmadiknak ott volt a bihari gyökerű Fráter Erzszi, aki úgy jöhetett ebbe a házasságba (külön anyai levél megy érte!), mintha távozna belőle! Sokkal több itt a dráma, az *ősellentét*, mint amennyit eddig feltárt az irodalomtörténet, pontosabban, amennyire eddig érdemesítette ezt a tényt...

Egy másik verzió szerint (hármasként számú magyarázat) Madách azért költözött Csesztvére, mert így közelebb került Balassagyarmathoz, ahol éppen ezekben az időkben vállalt tudósítói munkát a Pesti Hírlap számára, és rendre eljárt a megyegyűlésekre. Tetszetős, kétségtelen, egy hibája azért ennek is van (Miklós Róbert: *Madách Imre csesztve-i évei*. Balassagyarmat, 1964), esetleg éppen az, amire egy később (1852-ben) történt tárgyalás mutat, hogy ugyanis a város és a Madách család között egyezkedés folyt az örök áron vett lakás tárgyában. A Madáchoknak a vármegyeházán volt lakásuk, ahol mindenkor meg-

szállhattak a megyegyűlésekre jövet. A palágyítás „szemérmes” mindenben, ami Majthényi Annát kellemetlen oldalról érintheti. Hogy ugyanis egyéb jó (vagy még inkább rossz) oka volt az elköltözésre a fiúnak az anyjától.

A csesztvei évekről alig tudunk valamit. Palágyi Menyhért Madách szellemi életének „lapos völgyét” láttatja benne, ahonnan a költő, politikus (nála inkább költő!) Sztregovára költözve később önmagához tér vissza! Az apolitikus Madách és az átmenetileg idilli házasságba történő visszavonultság hamis képe ekkor rajzolódhatott ki: Csesztve és a házasság éveit agyonhallgatottan vonulgatnak tovább az irodalomtörténet lapjaira. A későbbiekben tárgyalandó Miklós Róbert (1964) listája elgondolkodtató lehet.

5. sz. perirat

Tények: az életrajzok alig érintik a meghatározó, alapozó hét évet, amikor pedig a közéleti Madách saját családi körben élve nem csupán félszáz versét írta, írt mást is, kezdetben cikkeket a Pesti Hírlapnak, aztán (Sötér István) esztétikai munkákat. Itt volt megválasztott megyei főbiztos (1846), itt élte át (részben betegen) a polgári demokratikus forradalmat és szabadságharcot, családjának tragédiáit (Mária nővére, sógora, unokaöccse és Pál fivére halálát), itt születtek gyerekei. Innen hurcolták el a darabontok, itt írta korábban (1847) Szontagh Pál és Pulszky Ferenc társaságában a *Nógrádi képcsarnok* portréit... A legdúsabb életszakasza éppen hogy ez az idő. És lehetne folytatni a sort. Mégis elválnak a dolgok – külön értékelődik fel-le elsősorban *kézenfekvő párhuzamokat erőltetve a csesztvei líra és a családi élet*. És külön minden más. A politikai küzdelem, sőt maga a harc is. Ebben semmi szerepe se lenne a háttérnek? A feleségnek? Nézzük a listát!

Miklós Róbert 1964-ben, a centenárium évében így foglalja össze a „csesztvei csendet” (az irodalomtörténet csendjét) – Palágyi kimondta a szentenciát, és művéből sokan merítettek, ám ez esetben nem volt mit, mert mit is lehet meríteni egy lapos völgyből? Voinovich Géza sem mond többet (a lírát elemezve), Balogh Károly úgyszintén alig va-

lamit szól erről a hét évről, a legtöbbet talán Barta János árul el (*Madách Imre*. Budapest, 1943) – de ő is elődei adatkészletét használva forgolódik rajta. Krizsán László már más szempontból közelített. – Egyszerűen átment a másik oldalra (képletesen persze), és bebizonyította fordulópontot eredményező gyűjteményével (1964) *Madách politikai aktivitását*, emberi azonosulását költői önmagával és főművének híres végsorával: „Ember küzdj, és bízva bízzál!” Talált valamit, ami egységes, ami harmonizál: a szó és a tett azonosságát.

De miért akkor e súlyos csend egy másik egység észrevétele körül? Miért nincs feltárható nyoma sem annak, aminek pedig lennie kellene – *Madách kiteljesedett élete*, s ebben a család, a feleség szerepe, a kor reformküzdelme, és az erőt adó háttér kapcsolata. Ez hová lett? Kínos, hogy ott „megáll a tudomány”, ahol nincsenek levelek. A Madách házaspár Csesztvén természetesen nem levelezett. Maradnak a versek, amelyek minden sorát (s persze minden költői érzékenységből eredő elvárható túlzását) szó szerint vetítgetjük a csesztvei hétköznapokra. Ötven körüli a számuk a csesztveinek mondott verseknek, és nem tudom hány sora, hány képe lehet összesen – talán elemezni lehetne a számítógépes technika segítségével ezt is, egészen pontosan. – Hétszer 365 napot azonban nem lehet néhány verssorral kitölteni. A palágyítás szempontjai szerint ezt a hét – minden tekintetben jó – évet el kell bagatellizálni. Amolyan kisiklás lenne ez a költő életében, hiszen Majthényi Anna előre megmondta – nem lehet jó ez a házasság. És utólag mindenki előre megmondja – továbbra is. A magyarázat többféle. De a hét év létezik.

Madáchot leginkább meghatározó, Csesztvén eltöltött hét esztendő, nagyrészt feszélyezett, kényelmetlen általánosságokként értékelődik. Az egységet itt is meg kellene teremteni, amiként Krizsán László máshol ugyanezt kimutatta. Palágyi Menyhért viszont inkább elhallgat, semmint valótlan állítson: „szellemi életének lapos völgye”! Dicsérni itt sem lehetett ildomos: a házassági válság eleve visszavetíti árnyait. Keresgélünk a verssorok között utólagos igazolásokat a hét évre. Fogadjuk el a Csesztvéről legutóbb kiadott kis füzet (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 252.) idevágó összegzését? – „A csesztvei évek áttekintésével az írói életút egy rövid időszakában egy helyszínhez kötö-

dően az egyéni lét, a közélet és az alkotás (egyedi, általános és különös) sajátos, jellegzetes, az életszakaszra jellemző együttesét lehet kimutatni” (sic!). Igazán egyszerűnek tűnik.

„Ki lehet mutatni” azonban még néhány dolgot. Például Matolcsy György (bácsi, ahogy Kálnay Nándor írja Csesztvéről szóló munkájában később) valódi portréját megrajzolni végre a nagymama, Madách és Fráter Erzsike, s az 1847 körül már elmaradozó Szontagh Pál (Libetbánya követe), a házasság „intimitásának” környékéről, s minden másról is, ami innen – Csesztvéről – Matolcsy jóvoltából szinte azonnal Sztregovára ment: hírként. – Hírként, amivel a nagymama figyelni tudta távolról kedves, egyetlen Emikéjét. Enélkül hogyan lehetett volna nyugodtan? Alig van nyoma ugyanis az anyós jelenlétének a hét esztendő alatt! Kerényi Ferenc egyik előadásában (Balassagyarmat, 1983) Majthényi Annáról elmondta mindazt a jót, amit el lehetett, kiemelve azt is, hogy a gyerekek születésénél jelen volt, sőt egy alkalommal, a néhány óráig élt elsőszülött Imre esetében, kényszerkeresztelést végzett. De itt aztán megszakadtak a szájak. *Honnan értesült az anyja és anyós a továbbiakról?* Miért nem került eddig a figyelem középpontjába az az ellentmondás, hogy a mindent meghatározó sztregovai nagymama felfedezhető nyugalma mögött milyen információs források buzogtak? Egyetlen szereplő jöhet itt számításba: a Majthényiaknak mindenoldalúan és örökre lekötözött Matolcsy György. A „szerencsés természetű” (Miklós Róbert) ember, akit már Palágyi is Madách jó barátjaként jellemez. Máshol és másoknál mindenhol – Madáchnál is természetesen! – ilyen minden szempontból pozitív kép él róla mindmáig.

Úgy tűnik, Matolcsy György természetfeletten hibátlan ember volt szerencsés természetével. Úgy tűnik továbbá, hogy ez a Matolcsy György mindenki kedvence – nagyon vigyáz magára, azért is szerencsés lehet a természete. Aki nagyon vigyáz magára, annak lehetnek takargatnivalói. Nem nagy bűnök persze. Más szóval Matolcsy én Majthényi Anna *egyszerű családi besúgójának* tartom, ami részéről nem nagy bűn. Tény, hogy Madách Imre börtöné alatt „híreket kapott otthoni dolgairól” (felesége állítólagos ügyeiről, amelyeket egyszer valakinek már pontosan rekonstruálnia kellene, beszámítva minden

körül-

ményt, a terhességet, a vérömléseket, a himlőt és az időt stb.), szóval a híreket Csesztvéről valakinek minden korban továbbítania kellett. Bóka László azt írja (*Madách hagyatéka*. Kortárs 1964. VIII. évf. 10. sz.): „Felesége jó híre a világ száján, s a házasságot amúgy is helytelenítő anya meggyőzi, hogy a hírek igazak, hogy a felesége hibája bűn, amit nem szabad megbocsátani neki”. Felesége jó híre a világ száján: micsoda *manipuláció* folyhatott Csesztvén és Sztregován! Miféle szerepe lehetett ebben a szerencsés természetű Matolcsy Györgynek és magának Majthényi Annának, aki fia váratlan bebörtönzése miatti érthető anyai gyötrődésén túl feltehetően elérkezettnek látta az időt valamire, ami régi vágya lehetett – megszabadulni a nőtől. És ekkor Fráter Erzsike már elindult azon az úton – vagy inkább így – betért betegségének végső zsákutcájába, ahonnan – különösen, mert senki sem vette komolyan ezt a kezdődő elméleti folyamatot, következésképpen nem is gyógyíthaták időben – már soha nem volt visszatérése. Jellemzőnek tarthatjuk a Madách életrajzok elnagyolt részleteinek ismeretében, hogy erről az egyetlen L. Kiss Ibolyán kívül érdemben eddig senki nem beszélt. Márpedig pontos, szakzerű és visszafelé következtető alapos vizsgálata nem maradhat el. A nehezen összeállítható biográfiai tényekből szakorvosi, utólagos diagnosztizálás elvégzése amúgy érdekes és szép feladat lenne egy biográfusnak és egy pszichiatrának egyaránt. A visszairányuló, a tényeket, pszichopátiás folyamatokat egyeztető munkát mindenképpen el kellene végezni, különösen ha csak a csesztvei versek azok, amelyek erről az időről „vallanak”. A maga is pszichoterápiával foglalkozó író még kitért erre a körülményre. Szakorvosi véleményt mondott mással – tehát még attól is óvakodott, hogy ő maga, az „elfogult”, mondjon valamiféle véleményt az asszony, Fráter Erzsike már Csesztvén kezdődő tragédiájáról! (Moravcsik: *Elmekór- és gyógytan*. 1912). Az eskór, az elmesorvadás, az epilepszia nem hirtelen tör az emberre. Az agysorvadás okát egyébként ma sem ismeri a tudomány. Hosszú folyamat, amelyben jól kivehető állomások vannak. Ezek között *első helyen* éppen egy *másállapotban ért erős sokk* – Madách elhurcolása, amelynek előzményeiről a feleség semmit (!) nem tudott, tehát a legcsekélyebb módon sem tudott rá felkészülni – megzavarhatja a normális idegrendszert, s ez később megmaradhat,

alapja lehet a gyógyíthatatlan betegségnek. Legalábbis meggyorsíthatja a hajlam már tünetes kifejlődését. Fráter Erzsébet (máshogy fogalmazva) Csesztvén súlyos elme- és idegkárosodáson esett át, amelynek lehettek mások előtt – például Matolcsy György, az elcsapott (?) medikus előtt – érthetetlen, furcsa és szokatlan, „erkölcstelen” megnyilvánulásai. Ennyivel több tehát a máig „makacskodó rejtélynek” megmaradt tények száma Csesztvén: az ugyanis, hogy megcsalhatta-e betegen, terhesen, himlősen, kétségbe esve stb. férjét az asszony vagy sem?

Folytatva Matolcsy György szerencsés természetének portrészzerű felvázolását, miközben magam is elismerem – őt magát esetleg mindvégig emberbaráti szeretet vezette, és mindannyiszor meg volt győződve arról, hogy jó ügyet szolgál, ha a híreket Csesztvéről a nagyasszonynak továbbítja – talán egy kicsit aszerint is árnyalva, ahogy Majthényi Anna látná a valóságot. Matolcsy *sokoldalúsága* elképeszt. Jó gazdálkodó – ő gazdálkodott Csesztvén, amiként nem Majthényi Anna, hanem Bory István gazdálkodott a jóval nagyobb birtokrészen Sztregován. Matolcsy György „ismeretlen okból” valamikor elhagyta az orvos egyetemet, tanulmányait nem fejezte be, beállt házinevelőnek Csesztvére a Majthényiakhoz. Madách tehát örökölte anyja családjának kedvenc belső emberét, és nyilván úgy vette át először a csalókjai birtokra, majd Csesztvére, mint valami ereklyét, ami persze sérthetetlen is, olyan, ami-aki megszemélyesít valamit, ami *szent*, Majthényi Annát. Házitanító, gazdatiszt, házi orvos, „belső és titkos tanácsos”, verselő aranyember (Szontagh és Madách versenyre szólította, amelyben mérsékelt sikerrel részt vett). Az örökké betegeskedő költő mellé éppen orvosi szempontok miatt kerülhetett testőrnek. Madáchot még az eljegyzésre is elkíséri a bihari Cséhtelekre Fráter József, Erzszi apjának kastélyába. *Sokoldalúan megalapozták* biztos jelenlétét azok az erők, amelyek minderről dönteni tudtak, minderről tudniuk kellett, mindenben egyedül illetékesnek ismerték önmagukat. Egyébiránt pedig Madách nem szaladozott az orvosokhoz (nem volt jó véleménye róluk), mert egészségi kúrákra is bizonyos felvidéki paphoz járt, de mindez eléggé közismert. Matolcsy távozásának a története az 1840-es években a pesti (bécsi?) orvosegyetemről, a távozás/kizárás? feltáratlan oka mindenképpen közelebb vinne bennünket a Matolcsy-féle he-

lyi szindróma *jelentőségének* megismeréséhez. A kulcsszereplőnek tekinthető, valóban fontos „tanú” megismerésén túl, ez Madách Imre, Majthényi Anna és Fráter Erzsébet csesztvei (s nemcsak csesztvei) életének árnyaltabb felvázolhatóságát szolgálná. Tulajdonképpen csak sajnálni lehet, hogy éppen Matolcsy György, ez a Madáchcsal szinte test- és lélek közelben, ugyanakkor feltehetően Majthényi Annával is igen szoros kapcsolatban álló szerencsés természetű ember nem vezetett naplót, nem írt monográfiát (pedig Csesztvén ez „divat” volt), sem biográfiát, sem mást (ha ugyan igaz, mert ezen a nyomon még el lehetne jutni legalább valamiféle levelezésig stb.). Személye pedig mindenütt előfordul, amíg a csesztvei évek tartanak.

„Különös mulasztásról” írt Sötér István *Álom a történelemtől* című korszakos tanulmányában (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965). Ezt talán egyedül ő tette eddig szóvá, ám mást is mond ugyanott, mégpedig azt, hogy a mulasztás mögött – hogy ugyanis Majthényi Anna fia bebörtönzése után közvetlenül nem vette magához annak hátramaradt családját! – *homályos okok húzódnak meg*. Még ennél is tovább vezet gondolatban az a közbevetése, amelyben kiemeli, hogy nemcsak számunkra, hanem a „házassági dráma szereplőinek számára is” homályos okok lehettek a mulasztás mögött.

6. sz. perirat

Unokája, Madách Aladár keményszívű, erős akaratú nőnek nevezte Majthényi Annát. A tények: 44 évesen öt gyerekkel maradt özvegyen egy nagybirtok gondjaival, neveltetése, Majthényi Mária Marczibályniné mellett, nyilvánvalóan bizonyos eszményképeket oltott belé az emberi erkölsről, tartásról, és nemkülönben egy soha nem szűnő etikettmániát. Sztregovai életének egyik közvetlen résztvevője, mindennapos vendége Henriczy Ildikó volt, akinek fia L. Kiss Ibolyának így festette le a nagyasszonyt: a bécsi Burg szelleme lengte körül a házat, amelyben lakott, strindbergi anyós volt (!), nem ismert más igazságot csak azt, amit ő annak tartott... Lehetne folytatni, de magam ennél az „önigazság”-nál megállok, nem megyek tovább, mert a legfontosabb pontnak

vélem Majthényi Anna habitusának, pszichikumának vizsgálatában. A kiindulási pont az ugyanis, ahonnan a sok tekintetben hősieen viselkedő (családja, gyerekei érdekét mindennél előbbre helyező) asszony személyisége „megragadható”, elemezhető. *A legerősebb pont azonban Majthényi Anna igazi gyengéje is egyben.* Olyan, amelyben elárulja magát. Amelyben megmutatkozik jezsuita alapú neveltetése, amely sok kint-keservet jelenthetett mindazoknak, akik környezetében éltek, amelyben fiának mindenkor *része* volt, menyének *csak* (?) közvetve jutott belőle, de az is elegendő lett ahhoz, hogy *előre megbuktassa* Fráter Erzsébetet. Ez utóbbi taglalása szükségtelen – mindnyájan tudjuk, mit jelent „előre buktatni”: az előre megfogalmazott ítélet előítélet, amely valóságossá lesz, mihelyst az előítélet alanya a legcsekélyebb hibát véti. És ki nem vét hibát?

De lássuk, mit jelent a Majthényi Anna jellemzéséhez állandóan hozzátapadó bigottság? A túlbuzgóságot maga a vallás sem tartja helyénvalónak, sőt, eszközeivel küzd ellene, elítéli akkor is, ha olyan személyről van szó, aki valami miatt fontos az egyháznak. A bigottság és az önigazság többnyire párban járnak – ezért lehet az is, hogy az egyház kivetni kényszerül saját épsége és egysége érdekében az önigazságot keresőt.

Van másfajta erkölcs is természetesen. Másfajta erkölcsiség a valóságban. Amikor az ember a transzcendens értékekhez mérve magát állandó önkontroll alatt áll. Ettől tér el az önigazságot érző, hívó és tápláló ember alapvetően. *Az első tragédiát* Majthényi Anna *önmagának okozta*, amikor (közismert tény ez is) még fiatal lány korában a Marczibányi házaspárnál nevelkedve megvetette környezetét léha (?) magatartásáért: kirekesztve önmagát a nádor házában forgolódo fiatalok, mágnás ifjak és lányok közösségéből. Ebben a helyzetben egy szelíd lelkű kérő – s hozzá jó képességű após! – megoldás számba mehetett; kitörni, kivonulni, aztán bevonulni valahova, valamibe, ahol maga körül mindent meghatározóvá válhat. Alkalmas minden: a terep, a birtok, a feladat, az após, a férj, a környezet, a társadalmi közeg, Ferenc császár „igazgatta” ország, a reformáció viszonylagos háttérbe szorulása (1823-ban a nemesi elégedetlenség hulláma éppen ez ellen tört). Alkalmas minden a későbbiekben is: a gyerekek, köztük a könnyen ke-

zelhető, feltűnően anyásra nevelt Emi (Imre), Károly és Pál (a kedves törekvő), a lányok, Mária és veje is – Huszár József (Pepi), aki sajnos hamar meghalt. Alkalmas emberek veszik körül akkor is, amikor 1848-ban azok a „szörnyű dolgok” történnek. Alkalmas ember Matolcsy György. Divald katolikus és Henriczy evangélikus lelkész, de a protestáns Szontagh Pál is. Ő talán az egyik legfontosabb *szövetséges Emi kezelésében-irányításában!* Egyetlen alkalmatlan személy itt Fráter Erzsébet. S persze a történelem sorsziláló eseményei sem mindenben kedveznek.

Ám ezen túl lehet jutni erős akarattal, majdnem kegyetlen keménységgel. Honnan ez az (ön)igazság mindenben, honnan a keménység és a vele együtt jelentkező *rugalmasság éppen a legkényesebb pontokon?! A „különös mulasztás”* azonban csak egyetlen *észlelt* karakter-csuszamlás – s ez is magyarázatlanul maradt. A „homályos ok” azonban túlon túl világos. A magyarázat ugyanis sokkal korábról indul – még a házasság megkötése előtti időkből. Mi vezette arra a hajlíthatatlan Majthényi Annát, hogy végül mégis beleegyezzen a nem kívánt házasságba? Valójában minden ellene szólt a frigynek – ami az anya szempontjából fontos lehetett – minden, beleértve a vallási ügyeket (eljävendő meny református). Mégis kötélnek állt.

Miért? Hogyan?

A cél és az eszköz kérdései ezek. Másként nem történhetett. Bármennyire kényelmetlen így leírni – Fráter Pál, Erzsi nevelőapja és nagybátyja potenciális ember 1844–46 között, és az is érthető, hogy Madách Imréhez akármelyik lányos család szívesen adta volna pártában várakozó lányát. Ez azonban az eszköz, a szövetséges, aki éppen a jezsuita nevelés szerint lehet akárki átmenetileg. Akár egy református vagy egy zsidó vagy egy hitehagyott vagy más valaki, aki persona non grata akár. *Az eszköz is szent, nemcsak a cél.* A cél ez esetben a karrier: Madách Imre csak nemrég fordított hátat a hivatalnak, túlon túl alacsonyan kellene újra kezdenie, nem sok kedve van hozzá – erre elégséges bizonyíték a *Csak tréfa* című műve, amelyet kiábrándultságában írt. A Fráterekkel való találkozás alapja nála természetesen egészen más, mint amit ebben az anya lát, s amit minden belső tiltakozás ellenére végül elfogad eszköznek! A közelben ott áll várakozva a nem-

rég elhunyt Sréter Jánost az alispáni székben követő Fráter Pál. A karrierszempontra elsősorban mégis az anya figyel, s bár lelkének nagyobbik fele egészen biztosan kínzó lángokat érez, kisebb része megbékél – a fia érdekében kétszeresen is. A karrier az egyik békéltető ok. (Madáchoz egyébként elhanyagolható két másik jelölttel szemben könnyedén választják megyei főbiztosnak.) A fiú lelki nyugalma a másik. Az időpontok? Madách Imre 1844–45 fordulóján közel kerül a házassághoz egy Fráter-lánnyal, akinek alispán a nagybátyja, s aki feltehetően egyengeti 1846-ban történt sima megválasztását is a megyei főbiztosnak, ugyanabban az évben – minő véletlen – Fráter Pál távozik az alispáni székből.

A főbiztosi hivatalról mindenki tudja, hogy békében amolyan átmenetféle az alispáni pozíció felé. Madách viszont mégsem lesz alispán. Közbejön a szabadságharc. Ő maga kiáll a forradalom mellett, 49-ben Kossuth kormánybiztosa, Repeczky Ferenc váltja le a régi tisztikar tagjaival együtt, s bár betölt még hivatalt a forradalom alatt is, végül az út járhatatlan. A világ visszaváltozik, a börtönév után Bach jön, Madách visszavonul, leszámol múltjának jelentős részével, házasságával is. Marad az alkotás, az egyedüllét, az írói-költői, de nem a társadalmi, politikai, hiszen 1861-ben újra ott áll, ahol a szabadságharcban állott.

Semmit nem változott.

Ezek ismert dolgok, Majthényi Anna döntései mögött viszont valóban sok a „homályos pont”.

Nézzünk néhány tipikus jezsuita szimptomát.

A jezsuita rugalmasságról már esett szó – Majthényi Anna jól tudja, hogy fiát legjobb barátján keresztül is irányíthatja, Szontagh Pál szerepe nem kétséges, gyakorta lehet ő a szelep, és kiegyenlítő feladat vár rá (kétféle akarat, kétféle világnézet, liberális és ókonzervatív egyetlen családban, anya és fia között), de aztán továbbra is a jellegzetes vonások, amelyek mindegyikére lehet *tettértékű* példákat hozni. „A cél szentesíti az eszközt” jezsuita mondás ez esetben így folytatható: „minden közömbös kell legyen az embernek, ami nem vezet a célhoz, vagy ami a cél szempontjából elhanyagolható. Közömbös lehetek vallási szempontból azzal a Szontagh Pállal, hitével stb., aki beleszületett

az eltévelyedésbe, de aki a kormányzásban segít... a lányt elsőnek ő pillantotta meg, s valahol valamilyen módon szövetségeselem marad. A lánc kettőzött, sőt hármas lánc lesz: én, Emi és a lány – ezek kötik hozzám Szontaghot...”

7. sz. perirat

Fráter Erzsébet levelet kapott 1845 tavaszán anyósjelöltjétől, amelyben *megnyugtató* sorokat olvashatott, de amelyeket így is alig mert elhinni. Feltétlenül jobban tette volna, ha nem hisz azokban az anyai sorokban. Fráter Erzsébet levelet írt – talán az elsőt és az utolsót Majthényi Annának 1854-ben, közvetlenül válása után: „Egyedül Anyai lelke elejébe!” Nem kapott rá semmilyen választ.

Néhány jelentéktelen tény még elébb a sorsfordító időről. Majthényi Annáról és gyerekeiről, néhány feltűnő félreértésről. Kezdjük az utóbbival.

Spáczay Hedvig, miközben komolyan kereste azt, amiről könnyű elképzelni, hogy még időben eltűnt (!), a Madách-aktákat a hadbírószági perről, rábukkant egy „mosolyognivaló” nyomra az 1852-es besúgó megfigyelés listáján. A csesztvei házba járók között van *Hanzély Ferenc* (s még vagy tizenhatan), akit a besúgó szerint meg kell figyelni Madáchcsal való kapcsolata miatt. Hanzélynek, írja tanulmányában Spáczay Hedvig – nem Madáchcsal, hanem az ifjabb Madáchnéval volt kapcsolata, neki udvarolt, és lám, a besúgói túlbuzgóság még az udvarlót is gyanúsnak találta. Az időpont 1852. Közelebbit nem árul el Spáczay Hedvig. Mikor udvarolt Hanzély Fráter Erzsébetnek? Amikor augusztus előtt a Madách házat *értelemszerűen* megfigyelés alá vonták? (otthon volt a gazda), mert az bizony nagy *spektákulum* lett volna! Augusztust követően viszont már nem volt mit megfigyelni a csesztvei Madách házon, mert a gazdát bebörtönözték. Spáczay továbbmegy – Hanzélynek „nem volt kapcsolata a Madách családdal”. Horváth Károly szerint viszont Hanzély Ferenc iskolatársa volt és így régi barátja Madách Imrénék.

Majthényi Anna 1848 végén hirtelen Budán terem, miközben Imre Csesztvén betegeskedik, ott éri Károlyt, aki már megvette az uniformist, hogy a csatába vesse magát. De valahogy ez mégis elmarad. A kormány Debrecenbe evakuált, Károly kormánytisztviselőként mégsem megy vele, ellenben levelet ír bátyjának Csesztvére, s anyjukra hivatkozva hívja Imrét Budára (az osztrákok már benn vannak), hogy jöjjön fel ő is, itt van most a legnagyobb biztonságban az ember, itt van a *legteljesebb nyugalom*. Ez a tény is valahogy elkerüli az értékelő, biográfiaszerző figyelmeket, pedig éppen e tényben jelentkezik Majthényi Anna igazi arculata (az egyik), amely magyarázható ugyan a gyerekeit féltő anya szándékának véghezvitelével – Károlyt nyilvánvalóan ő tartja vissza egy Madách Pál-féle hősi magatartástól –, de ugyanakkor a rugalmasságra és az akaratra is példa. Madách nem megy Budára, Károly késve utazik Debrecenbe a kormány után, ahol kínos igazoltatás vár rá, „hol maradt el eddig?“, s jó hétbe telik, amíg ez eltart, azalatt meghúzza magát sógornője, Fráter Erzsébet egyik debreceni rokonánál. Kár, hogy a magyar irodalom története ezeket az eseményeket máshogy (sem?) említi. Belátható – mindezek apróságok. Jómagam szívesen elidőznék még annál a pontnál, amikor Madách Imre eltűnt (?) a pesti internálásból: nem tudtak kézbesíteni neki valamit, amit pedig kellett volna. Spáczay Hedvig ezen is könnyen túllép: a hivatal tévedett.

Madách Imre 1852 augusztusában került letarlóztatásra, Pozsonyba vitték, ott fél évet töltött, s mialatt felesége a legteljesebb elhagyatottságban a szüléshez közel Csesztvén élt, talán Veres Pálné volt az, aki meglátogatta. Az időpontok itt is zavarosak. A pesti Újépületben töltött idő után a pesti internálás következett, amelynek körülményeiről eddig senki nem vett fel semmit. Hogy milyen volt egy ilyen internálás 1853-ban? Fráter Pál akkor is közbejárt (Borbála születésének ideje ez), s hogy aztán nem járhatott-e valóban otthon Csesztvén maga Madách is? Talán pénz kérdése volt, semmi más. Érthető, hogy ennek nincsenek levelezésbeli nyomai. Egyetlen nyoma – nem találták internálási helyén a költőt –, ám az is a hivatal tévedése. Veres Pálné naplójában arról ír már jóval előbb, hogy „végre hazajött Madách”, mindenki más augusztusra teszi ezt.

Végezetül pedig két apróság, mielőtt magával a Müvel, Madách esztétikai hitvallásával és halálával befejezném a vád/védbeszédet.

Mivel vette rá Madách Fráter Erzsébetet, hogy *önmaga ellen* kövesse őt Sztregovára, gyűlölt anyósa közvetlen közelébe? Miért törekedett maga Madách is Sztregovára, amikor még fogsága alatt tudomást szerezhetett felesége leveléből, hogy oda semmi szín alatt nem megy majd (!), s hogy készül hazamenni Biharba? Nem hatalmasodtak el már akkor (1853-ban) annyira a lelki bajok jelei, hogy Madách jónak látta igazi szövetségesének közelébe vinni: anyjához átköltözni vele? Lehetett-e olyan egyszerű ígérettel, mint amilyenre ténybeli események utalnak (nagy összejöveteleket rendezett Fráter Erzsébet Sztregován) a kibillent idegrendszerű asszonyt Sztregovára elcsalogatni? Nem volt mégis inkább szüksége, lelki alkata szerint is Madáchnak arra, hogy a végső „leválást”, egymástól való elszakadást egy olyan erős jellem mellett, mint amilyen az anyja volt, közösen elvégezzék? Miért akart olyan helyzetbe kerülni maga Madách, amiből eleve látható volt a vég? Mivel vette rá feleségét? Miért döntött így Fráter Erzsébet?

A másik apróság: hova tűnik annak hangsúlyozott és pontos értékelése, hogy Madách Imre Váradról hazahívta – rokonok állítása szerint többször is, erről levél is volt (!) – elvált feleségét? Miért nem övezi kellő figyelem azt a tényt, ami végül is nem lehetett „igazi” apróság: a nem éppen jó egészségnek örvendő költő miért maga utazott a háromnapos járóföldre lévő Váradra Jolán gyermekükért? Matolcsy György hova lett? Miért nem ment vele? Miért nem ment csak ő? Mit beszéltek vajon a Fogtövi házban? A valóságos párbeszéd leírható lenne fikcióként – lehet, majd egyszer leírja valaki...

8. sz. perirat

(s egyben az utolsó)

Igyekszem száraz stílusban, a tárgyhoz illően tárgyilagosnak maradni: azt írja Sötér István Madách, a költő esztétikai nézeteiről, hogy azok lényege: egy *erkölcsi elv elleni küzdelem*, melyhez azonban a hősnek „elégleges jogcímre” van szüksége. A Tragédiában ez a jogcím Ádám

tudásvágya. Értelmezésem szerint ott az erkölcsi elv az Istené, a Teremtőé. Madách nagyszerűsége abban is megmutatkozik, ahogy ezt a művet önmaga igazolására, anyja ellenében megírta. Ez esetben a kettőzött jelentés így írható körül: Ádám küzdelme, valamint jogcíme a harcra és Madách küzdelme anyja mindenhatósága ellenében egy és ugyanaz. Benne a világ igazsága és egyetlen ember igazsága. Nála a jogcím is ugyanaz, *a tudás arisztokratizmusát* állítja szembe anyja *karrier-világképével* és elveivel. A győztest ismerjük.

Még egyetlen adat.

Mialatt Madách Imre küzdött a megvalósítás gyötrelmei közepette,

Ádámmal, Évával, Luciferrel, az Úrral és mind az egész világ-gyülekezettel, történelemmel, Mózással; mialatt nagybetegen költeményeit rendezte köteté, s újabb, vidámabb drámára gondolt – halála előtt egyszerűen *megfeledezett irodalmi hagyatékáról*, Szontaghnak nem diktált szeptemberben erről egyetlen sort sem. Kérdezt-e akkor valamit Szontagh? Válaszolt-e vagy csak legyintett Madách? Pedig akkor már régen túl volt az Arany János-féle felavatáson: „igen jeles mű...” Madáchnak – Bóka László szerint – életeleme az írás. Költő volt a legteljesebb értelemben – az írás és a költészet nála maga volt a tett.

Lehet-e erről megfeledkezni?

Majthényi Anna eközben több tucat levelet írt a rokon Huszár Annának. Egyetlen szó sem esik bennük arról, mi történik az „oroszlánbarlangban” – odaát...

Lidérccláng

monodráma

Hely: Nagyvárad, ispotály

Idő: 1875

Drapériákkal kialakított teremféle, boltíves tér. Félkörben húzódó háttérfüggöny, átvilágítható. A fény nagy szerepet játszik: a játék első felében az előtér előrehaladtával, vele párhuzamosan, fordított arányban a háttér hangsúlyos. Így egyidőben két síkban folyik a játék. A vége felé a színpad elülső fele szinte teljesen homályban, az emelt háttér világos, az ott zajló sziluett-játék a múltból idevetülő jelenidőt vizionál.

Madáchné Fráter Erzsébet a színpad valamelyik hangsúlyos pontján mozdulatlanul, tőle távol, bal hátul, köpenyszerű ruhát viselő alak áll, jobb elől pedig primitív gurtnis tolokocsiágy, a háttérfüggöny mögött egyelőre alig láthatóan a tolokocsi másának körvonala nőalakkal, körülötte történik mindaz, ami egy múlt századi ispotályban a halál perceiben történhetett. (Reális zajok, orvos, apácanővérek mozgása, beszédfoszlányok.) A két színpadi pont között a végére tükörkép-azonosság alakul ki. De mindez lehet sokkal egyszerűbben is, mindenféle effekt, környezet és néma szereplő nélkül is.

A játék egész ideje alatt a fény lassan változik, miközben a szereplők arca külön világitást kap (vagy kaphat időnként). Amit látunk, hallunk – az élet-halál mezsgyéjén történik mindvégig.

NŐI HANG: Neve?

FÉRFI HANG: Fráter Erzsébet. Néhai Madách Imre özvegye.

NŐI HANG: Kora?

FÉRFI HANG: Negyvenöt év.

(Szekérzaj, fegyvercsörgés, lábdobogás, majd kis szünet után újra a szekér hangja... Lehajtott fejjel, ernyedten.)

FRÁTER ERZSÉBET: Szekér jött Sztregováról? Jött-e szekér, hozott-e izes kincseket? Jön-e szekér Sztregováról? Küld-e valamit a nagyszszony, mert pénzt nem küldött soha. Jött-e úti alkalmatosság? Küldött-e legalább egy darab nádmézet?... A láz kivert. Kivert a láz és körbejártam a ház körül, ott kerengtem Csesztvén egész éjszakákat.

(Riadtan, majd gyorsulva)

Jönnek a darabontok! Fölfele csörtetnek a lejtőn, már itt vannak a háznál, jönnek kettesével – valaki beárulta Imrét! Valaki bementa Imrét! Hogy a cseh vadász itt nálunk Rákóczy János. A halálfia-rejtőzködő-titkár, a Kossuthé! A fegyverek! Miért nem szólt nekem Imre? Miért nem tudhattam én soha semmit abban a házban? Miért titkolta előttem, hogy kit-mit bújtat-rejteget? – Hogy ki ez az ember itt velünk teméntelen ideje már. Ki ez, aki lejárogat inni, kártyázni a faluba és járhatja a száját? Ki ő, ha nem cseh vadász vagy cseh kertész? Aki soha a szemembe nem nézett, velem nem beszélt. Került, mint ördög a tömjént, amikor meglátott valahol a kertben. Mit mondott az anyja főbesúgójának, az Imréhez kötött házi spionnak, a jól tartott lakájnak, annak az öreg repedt-lelkűnek, aki nem volt jó orvosnak, aki kezdettől fogva énutánam vizslatott a nagyszszony parancsolatjára, felbérelt mindenkit körülöttem. A szeme sem úgy állt, ahogy kell. Mégis házitanítószkodott a Majthényiaknál. Mit mondott, mit tudott hazudni Imre ennek az öregnek, ennek az ispánnak, ennek a csupa szem meg fül embernek erről az egészről itt, és aztán ő mit mondott tovább arrafelé a nagyszszonynak, akinek levelet menesztett minden álló héten, amikor jött vagy ment az úti alkalmatosság? Mit jelentett Sztregovára rólam? Rólunk... A ferde lelkű Matolcsy György!?

Nem volt itt harmónia soha, hogy is lehetett volna, amikor ott lógott felettünk minduntalan az a sötét felhő, ami mögöl Majthényi Anna tekintett ránk szigorúsággal. Azt a harmóniát csak képzelve lehetett magunkban rejtegetni-melengetni szebb napokon. Csesztvére szegény Imre menekült! Még a házassága előtt az anyjától, aki rohamokat kapott, ha a nevet meghallván valamit mondani akart rólam s rólunk, de ide menekült minden Madách fiú, aki nem báróktól nőült, ide menekült Imre öccse is, a Károly, amikor még később császár-mániákus anyja ellenében elvette a forradalmárkodó mártír

Csornyus

Emánuel

lányát, ő is ide húzódott. Ide húzódott mindenki a gög elől, a perpatvar elől. A gondok elől mégsem tudunk elhúzódni... Elvitték Imrét. Ha tudom, miben jár, segíthettem volna. Arra hátul a fenyők felől még szökhett volna, de nem szólt nekem, ránk törtek azok...

(Csendesedve)

Láthatod, édes Imrém, olyan vagy te, amilyen a gyerekember kegyelmes-nagyságos édesanyád kezében. Ő sem mondott szemembe semmit soha, de csak a hátam megett, de csak azt nézte minduntalan, hogy miben hibázhatnék kedvére. Nem mondtál nekem te semmit, semmi fontoson, csak szép szavakat. Csak fogtad a kezem, ha mentünk, és néztél távolra, és ki tudta, mi jár a fejedben, fogtad a kezem erőtlően, mozdulatlan, hideg ujjakkal, és néztél magad elé a nagy barna szemekkel, néztél valahova messze, és akkor nem én jártam a fejedben, nem rólam gondoltál, éreztem én a kicsiségem melletted, éreztem, de azt mondtam, ennek így kell lenni, mert nem lehet máshogy. Egyedül van, magára hagyva mindenki azzal, amit érez... Miként ha ott sem lennél, miként ha ott sem lennék... Olyankor azt gondoltam, hogy csak önmagamot őrizzem valahogy a világ ellenében.

Nem akarta a nagyszszony a mi egybeszövődésünket, ezt a házasságot, azért kellett nekünk a csécei kis templomban majdhogyanem titokban egybekelnünk. Hát ilyen volt már az elején, már akkor, amikor még el sem kezdődött a mi szépséges életünk. Egy királyi tanácsos fia, a nagyszszony reménye-virága-ölbéli kedvence ilyen esküvővel! Ilyen keseredetten. Ennyi szép magunk-reményével így egyedül maradván a világban. Szabad lélekkel szárnyalva aztán minden jóra fordult Csesztvén. Erzsinek minden jó volt, ahogy Majthényi Anna akarta. De oda nem jött hét évig! Végig nem jött. Nem nézte meg az unokáit egyszer sem a hét év alatt ott, ahol éltünk.

Szép volt azért minden ott, a fehérvirágú szilvafák alatt tavasszal, és szép volt a csesztvei ősz is minékünk. Akkor szép volt minden körülöttünk. Akkor jó volt velünk minden, akkor nem mondott rám és ránk senki semmi rosszat... Csak előtte, de azon csak nevettem, amikor Szontagh Palival jártál anyádnál Sztregován és mondtad: „itt van Pali, nőülés előtt áll, elveszi Fráter Erzsit” – mondtad anyádnak, hogy kipróbáld, és ő vissza, hogy –: „csak nem olyan bolond, az olyan

lányt

nem veszi el az ember, az olyan lánynak udvarol...” Nevettem ezen, ha keserű lettem is tőle. S a hajtincsbe is hogy bele tudott kapaszkodni mindenki. Abba a kis hajtincsbe hogy belemarkoltak mindnyájan, amit előttem Palinak adtam, hogy adtam másnak is, nemcsak neked, hogy ez milyen súlyos dolog volt, csak ámultam és nevettem ezen is. De te édes Imrém nem hallgattál ezekre a szavakra. Csak írtad anyádnak, de hányszor istenem, hogy „bárhogy iparkodom is elégedettségét kivívni, te mégis elégedetlen vagy velem...” A megyebáli találkozómat is egyedül Palival merted megbeszélni. A megyebálra meg úgy mentem, hogy ott éltem Csécsén a nagybátyáméknál, anyai barátnőmnél, Platthy Kláránál, aki neveltetésemet csiszolandó vett maga mellé innen Biharból, özvegy apámtól Nógrádba, hogy mondták, lesz megyebál Gyarmaton! Biharban én minden bálon ott voltam, mert az én apám... az én apám vidám ember volt, az én apám szerette a mindenrangú embereket, szerette az életet. Az én apám nem irt verseket. Az én apám szerette volna, hogy dáma legyek, szerette volna, hogy társaságot tanuljak, mert Biharban egyszerűbben élt mindenki. Elküldött Nógrádba, Klára nénémhez, a dombok közé, itt éltem akkor már, és akkor volt az a megyebál. Mondta is nevelőanyám: „menjél lányom, menj csak szépen, viselkedjetez illőn, ahogy kell, menjetez, szórakozzatez...” és voltak akkor is, akik elkísértez, mert kíséretez nélkül senkinez nem lehetetez menni sehova akkor sem, sem mászor.

És elmentünk akkor. Felültünk és elmentünk, mentünk a szekérenez, mentünk és odaértünk, és én nem tudtam, hogy találkozzom Imrévele, mert én Imrérele még nem is hallottam akkor, csak Szontagh Paliréle, a legjobb barátjáréle, akit mindenkinéle... azzal... övele... igen, és akkor ott találkoztunk az oszlopoknál. Akkor, amikor a keringő volt, a keringőnéle leesette a karkötőm, igen... és szép volt minden, és én is szép voltam és az egész zenekar, és fönt, fönt a karzaton is rengeteg ember, és mindenki látta, és akkor ő lehajolt és felvette és visszaadta és odaadta és rátette a csuklómra, és fogta a kezemet és nem mondott semmit, csak nézettez, és másnap írt levelele Szontagh Palinak, hogy Szontagh Pali szabad akaratábóle, baráti érzéssel mondjon le rólam, mert ő akarja, ő szeret engem, ő egyedüle, és akkor Szontagh Pali megismétel-

te azt a mondatot, ami később hozzám is eljutott, amit az anyja mondott neki, mert mások elmondták, igen, mert ő továbbmondta, ő továbbadta, valahol le is írta.

(Lelkemez törvénye! Alázkodtam és megaláztam magam is másokat, de talán nem eleget, alázkodtam fejele hajtvaz, de talán nem elég mélyre, erős lelket feszítve szabad akaratombóle tettem mindentez egyes egyedüle, csak magaméle, mert magamra hagytak engem. Magam voltam akkor is, amikor szép volt minden Csesztvéne. Magam magamnak, magaméle őriztem a lelkemet. A vendégjárás azért kellett Imrénele, hogy ne menjünk sehova, ne halljon hírt rólunk a nagyasszony. Olyan járkálás volt nálunk, édes istenem, mintha nem évi hétszáz forint jussból éltünk volna, mikénte ha mi lennének a császári udvar. De ez is jó volt nekem, Erzsinele minden jó volt... Jöttez oda a sok barát és barátnő, és valamennyi Imréhez, ő szoktatott oda mindenkitez, Hanzélytez és később Sztregován Meskótez, talán kipróbálni akartez, s ha nem, akkor is az ő barátai voltak mindnyájan, nekem semmi dolgom nem lehetetez velük sem akkor, sem mászor, ha jöttez Imre nélkül, nekem ott voltak csak a gyerekek, a kettő és már a harmadik is azon a rettenetes napon, amikor ránk törték, már a vérebben, a szívem alatt Arinka, a legkisebb, nekem ők voltak, és semmi más nem jutott, honnan tudhattam, mirőle folyik a szó napszámra éjszakába nyúlva, mit értettez én ezekbőle, hogy „fátum” meg „genezis” meg „a boldogtalan lelkek vándorútjai” – nem tudtam semmit abból a világból, nem ismertem azokat az írókat, akirőle beszéltez.

Nekem mindenki csak szépeket mondott. Csak szépeket. Az én lelkemez törvénye az volt, hogy feszülve is megmaradjak!)

Énnekem mindig látomásaim voltak. Énbennem kis tüzek égtez. Kis szikrák pattogtez. Énnekem a fejem mindig szorította valami, mintha abroncs lett volna. Mintha mindig szorították volna, mintha mindig

összebb húzták volna az a bronzot. És csak akkor múlt el, ha szaladtam, ha táncoltam, hogyha kipirultam. Akkor múlt el, ha másra gondoltam, ha láttam a szépet, a ruhákat, hogyha fölvehettem, ha foroghattam és minden forgott velem, akkor múlt el az a szorítás. És akkor... akkor csillapodott minden, a szikrák kihunytak, és minden egészen más volt, és tudtam nyugodt lenni egy darabig. De aztán újra kezdődött minden. Énbennem volt valami belül... valami nyugtalanító volt belül... és amikor a gyerekek születtek, akkor is... akkor... énbennem galambok voltak, és a galambok suhogva kiszálltak belőlem. Amikor Aladár született, akkor az apja milyen büszke volt. Imre ott járkált körülötte, mint egy hadvezér, úgy lépkedett. És aztán kiment a kertbe és ott járkált, nézte a hársfát, és nézte az eget, és nagyon büszke volt, és aztán elment, akkor elment újra Sztregovára, az anyjának elmondta, aztán szomorúan jött haza, nem tudom, mit mondott neki Majthényi Anna... a nagyasszony... merthogy mondott valamit, az biztos, de hogy mit, azt nem tudom. De lehet, hogy csak beteg volt megint. Mert már az első este, az első éjszaka vért köhögött Imre. Vért köhögött, és levert volt másnap is. És még harmadnap is levert volt. És nagyon sokáig mint az őszi légy, úgy kerengett, és olyankor csak nézett maga elé, és nem volt kedve semmihez, nem ment sehova, csak ült és nézett maga elé, olyankor nagyon gyöngye volt. Rossz volt nézni... rossz volt nézni és rossz volt hallgatni is... ahogy panaszkodott, néha panaszkodott, amikor sötét volt, éjjelente... Olyankor suttogott, és akkor azt mondta, hogy az apja is és hogy a nagyapja is melybetegségben szenvedtek, meg hogy melyvízi nyavalyában, szívbajban voltak, és ő is ettől félt, hogy igaza volt, mert tudom, mert mondták, eljött hozzám a híre, hogy így halt meg. Így halt meg szép csendesen, hátravetette a fejét, előtte még evett egy kis szőlőt, s aztán... akkor azt mondta... hogy a betegség, hogy a halál... a halál az semmi! Az semmi. Csak ami előtte következik, azt... azt nem lehet bírni, azt mondta és... és így halt meg. De engem kihagytak még a gyászjelentésből is a nagyasszonyék!

Hiába váltunk mi el, tudtunk mindent egymásról, tudta, hogy hol vagyok, s tudta azt is, hogyan élek, tudta... tudta...! Küldött pénzt, de mindig késve küldte, sokszor a termés nem volt jó, sokszor más kel-

lett, az anyja tartotta tán vissza, nem lehet tudni most már. Csak azt tudom, hogy nem mindig küldte a pénzt, amit a... amit a jegyzőnél egyező akarattal kialkudtunk, azt az összeget mindig késve küldte, és nekem tengernyi sok volt már az adósságom, akkor én mindent eladtam Nagyváradon. Nagyváradon, ott... ott éltem a Fogtövi házban, éltem egyedül. Megpróbáltam... megpróbáltam egyedül is, igen, a gyerekek nélkül, mind a három gyerek ott volt akkor már Sztregován... az anyjánál, akkor mikor írta a Tragédiát... arról is tudtam és hallottam róla, mert voltak emberek, megírták nekem, hogy Imre... Imre milyen, hogy Imre olyan, mint a... mint az elfogyó hold, és hogy alig jár ki a házból, hogy Sztregován ott van és... hogy nem látják. Ugyanúgy él, mint gyerekkorában. Ugyanúgy az anyja... az anyja uralkodott rajta, ő szorítja újra, mert az anyja uralkodott rajta, az anyja, még az apja... az apján is uralkodott. Azt mondta Imre, hogy úgy érezte néha, hogy az apja nem is az apja, hanem a... a... testvére!

Olyan volt az anyjuk, hogy mindent megparancsolt és... és nagygyakorában is Imrének csak zsebpénzt adott, és zsebpénzen élt, és így nevelkedett, és Imre, Imre állandóan azt hallgatta, hogy mit mond az anyja, és arra figyelt, hogy mit mond az anyja. Így éltünk mi. De Csesztvén akkor is jó volt, akkor nem tudott ármánykodni ránk ő sem. Együtt voltunk. De aztán jöttek a darabontok... Akkor, amikor a darabontok jöttek, akkor belém vágott, hogy Imre, ez a beteg ember, ez mért ment bele... mit akart, mért harcolt, mit akart ezzel a negyvennyolccal, mit akart, mért állt melléjük, mért nem mondta nekem; mért csinált úgy, mint hogyha semmi dolga nem lenne velük. Mindent eltitkolt.

Elvitték, akkor elvitték, s azután börtönbe zárták, és egyedül ott éltem a három gyerekkel, mert miután elzárták, megszületett Arinka is, és négyen éltünk ott, pénzt nem kaptunk, és azt mondják, azt mondták később is, és most is mondták, itt is mondták benn a kórházban a szájaló cselédek hogy az ékszereket, az ékszereket én már rég odaadtam, énnekem már régen nincs ékszerem, én amikor Váradra kerültem, amikor engem kiutasítottak Nógrádból, amikor elűztek onnan, akkor én elmentem Cséhtelekre is, és ott a rokonok... a rokonok is nézték, hogy mim van, nézték, és én adtam nekik és... és azután később Váradra ke-

rültem, oda a Fogtövi házba, és akkor jött, igen jött a Klobusiczky, udvarolt... udvarolgot nekem, ő... szeretett volna engem, de én nem szerettem, én csak azt láttam benne, hogy társaság, azt szerettem benne, hogy olyan szépen beszélt, hogy vidám volt, hogy piros volt az arca, hogy... más volt, egészen más volt minden, és azt hittem, hogy talán vele... vele lehetne, de nem, nem lehetett, és nem is akartam. Szórakozni jártunk. Felültünk a kocsira, és elmentünk, és szólt a zene, és játszott a zenekar, és mindenki szép volt, és mindenki engem nézett, és akkor azok a szorítások a fejemben megszűntek... és... és hogyha sokat forogtam, táncoltam, megszűnt minden bajom, és a szikrák is kihunytak, és egyáltalán nem éreztem semmit, mindig tudtam... mindig tudtam, hogy Imre engem szeret, és engem visszavár, a szíve hasad, de az anyja nem akarja... ő sohase akarta azt, hogy én ott... odakerüljek. De azt akarta, igen, hogy menjek az ispánlakásra Csesztvére, és amikor elvitték Imrét, akkor belém vágott a villám, a villám vágott belém, mert akkor éreztem, hogy becsaptak! Nem mondtak meg mindent, azt hittem, ármánykodtak a hátam megett, azt hittem, örökké együtt lehetünk, a gyerekekkel együtt lehetünk, itt lehetünk volna együtt, és akkor egyszer csak beállítottak ide, és jöttek és csörömpöltek és vitték... és Imre egy szót sem szólt, és nem is nézett rám, szúrósan nézett, maga elé nézett a földre, a csizmáját nézte, és úgy ment velük. S akkor én itt maradtam... itt maradtam Csesztvén egyedül ebben a házban a két gyerekkel, később megszületett Ara is. És Imre még börtönben volt, és akkor... akkor nem kaptunk semmit, és nem volt semmink, csak ami a ház körül volt. A tojás, a tej az megvolt, az megvolt, a lekvár, ez volt... ezt... ettük, volt valamink, de nem küldött pénzt, pénzt nem küldött, mert Imre nem küldhetett, mindent lefoglaltak, de tőle kellett, hogy kérjek, de kitől kértem volna, Majthényi Anna, a nagyszony persze hallani sem akart rólam, nem is nézett felém, nem jött szekér, nem jött szekér Sztregováról soha, sohase jött szekér! Nem küldött semmit. De legalább nem kellett kitérni előle. Azt, amit... amit küldött volna, azt küldhette volna az unokáinak, küldhette volna, írhatta volna, hogy nekem ne adjanak belőle, megmondhatta volna Ágota néninek, a házvezetőnőnek, biztos, hogy megtartotta volna a parancsolatját. A gyerekeknek legalább... a gyerekeknek nem volt elég semmi soha. Ott

a ház körül alig volt valami, éppen csak hogy éltünk, megvoltunk, betegek voltunk, a himlőt elkaptam én is, a gyerekek is... mindnyájan elkaptuk, és akkor lázasan járkáltam körbe, éjszakákat járkáltam a parkban, és arra gondoltam, hogy édes istenem, ki... ki... ki... akarja ezt, ki átkozott meg, ki!!!

Én nem szerettem Majthényi Annát. „Elvetted a hites uramat, el-túrtad mellőlem önzéssel.” Sohase szerettem. Utáltam. Gyűlöltem. Nem szerettem, de nem mutattam neki. Mindig játszottam, hogy szeretem, mindig játszottam, hogy én vagyok a kedves menyé. Hogy én vagyok a fiának, az Emikének, így hívta Imrét, Emi, Emike, és azután mindig mutattam a szeretetet, de nem szerettem, de ő tudta, hogy nem szeretem, és én is tudtam, hogy ő utál engem, hogy legszívesebben elűzne a háztól, elűzne az ispánlakásból is, ezért aztán soha nem nézett felénk sem, nem küldött még levelet se, de én se írtam neki, inkább írtam Eminek, Eminek írtam, igen a börtönbe, oda írtam neki, és kértem tőle, kértem, hogy küldjön pénzt, hogy kérjen pénzt, ő kérhetett az anyjától, aztán ő szegény kért is, és akkor küldött nekem is valamit, és akkor tudtam venni egy-két ruhát, mert nem járhattam mindig ugyanabban, mert a... mert a csesztveiek néztek, hogy mibe járok, igen, nézték, nem mehettem el ugyanabban még egyszer, mert... mert nem lehetett, hogy lehetett volna, hogy lehetett volna elmenni. Nem voltam, akkor sehol se voltam, egyszer voltam, a Hanzély kocsiján egyszer Gyarmaton, azt is besúgták és egyszer még. Parasztruhába öltöztem, lementem az aratóbálba, mert nem tudtam meglenni már, mert akkor már olyan rettenetes volt, olyan rossz volt egyedül élni a három gyerekkel, elcsúfítva a himlő által, és csak a három gyerekkel és... és Emi is messze volt. Nem jött semmi hír felőle, már hónapok óta nem jött, de a Veres Pálné, a barátnője meglátogatta, és nem tudtam semmit, és akkor úgy éreztem, hogy lemegyek az emberek közé. Odamegyek közéjük, nem akarok semmit, csak megnézni őket, nézni, ahogy táncolnak, boldogok, csillog a szemük a tűznél, és... isznak-esznek és hogy milyen az élet?! Mert akkor már nem volt semmilyen életem, akkor már régen nem volt semmilyen életem, és beteg voltam akkor is, amikor lementem, akkor sem történhetett semmi, nem történhetett semmi, és nem láthatták, mert nem történt, ha akkor történt volna va-lami, akkor azt,

akivel... akivel én esetleg... akit... akit később mondtak vagy a szájjukkal rámfogtak, később, amikor... amikor visszajöttem, akkor már másnap beszéltek, a templomban is beszéltek, suttogták, igen, hogy lent voltam, mert láttak, megismertek, de éppen ezért, mert megismertek, mert tudták, hogy én vagyok, soha senki se jött volna felém, a férfiak... a férfiak is úgy néztek rám messziről, sunyin-gyáván görbén, messziről néztek a kalapjuk alól, és úgy néztek rám, mintha áruló lennék, mert elárultam valamit, de mit árultam el, az uramat nem árultam el, csak lejöttem, lejöttem, igen, közéjük jöttem, szerettem volna emberek között lenni, azért. Mert akkor már régen csak a kutya volt a ház körül, a kutya járkált, és a spion figyelt, Majthényi tányérnyalója, igen, és én járkáltam néha éjszaka, járkáltam körbe. Ágota néni mindig leskelődött és mindig figyelt, és mondta másnap, tudtam, hogy az egész falu... az egész falu tudja, hogy Erzszi tekintetes, mert így hívtak engem, Erzszi tekintetes, én voltam az Erzszi tekintetes, Majthényi persze a nagyasszony volt, ő a nagyasszony, akinek a francia címzését, a levélcímzését nem tudtam megtanulni míg éltem, csak leírtam, egyszer leírtam, fáradozással, keservesen, és úgy kellett levelet írnom, úgy kellett volna, nem írtam, de aztán a címzést azért leírtam, mert nem tudhattam, mikor lesz rá szükség, hogy mégiscsak oda kell fordulnom. Hozzá kell fordulnom! És aztán egyszer, igen, hozzá fordultam, amikor elhirtelenkedve elváltunk, akkor fordultam hozzá, akkor levelet menesztettem neki, amikor kimondták a válást, akkor írtam neki, először, egyszer írtam neki, és akkor is alig tudtam a címzést leírni, mert olyan rettenetes volt nekem...

Utált engem azért is, mert protestáns voltam, ő meg katolikus volt, idegen volt tőlem, azt mondta, „a protestánsok mindig okoskodnak, és a fejüket felvetik.” Felvetik a fejüket. „A családban bajt csinálnak.” És egyszer a Madách-vagyom már elúszott, mert egyszer régen a Madáchok is protestánsok voltak, csak aztán újra katolikusok lettek és azóta... azóta a Madáchok és a Majthényiak is katolikusok. És mindenki katolikus volt körülöttem, csak én voltam protestáns egyedül, igen, én és amikor Sztregóvára kellett költözöm, és ott kellett élnem szabad akaratom ellenében, akkor, amikor Imre úgy döntött, hogy oda megyünk lakni, mégis oda megyünk, amikor a börtönből kiengedték, ak-

kor hazajött, és akkor nagyon sovány volt, és nagyon rosszul nézett ki, és akkor minden más volt... akkor hideg volt már minden, hideg volt velünk, mert a híreket mondták neki, hiába volt vastag börtönfalak közé zárva, hiába volt rács az ablakán, a híreket mondták neki, rossz híreket vette a szájalóktól, jövő-menőktől, azt is, ami nem volt igaz és azt is, ami igaz volt. Mert egyszer... egyszer ott volt Feri, igen, ott volt, Feri eljött, mert eljött, azért jött, mert kíváncsi volt, hogy élek, akkor amikor Imre még börtönben volt, akkor egyszer Feri beállított, még délelőtt beállított, szekéren jött, hintón és akkor... akkor fölsörtetett, és akkor mindenki látta, hogy jön a Feri, és bejött, és kérdezte, hogy hogy vagyok, hogy élek, és hogy van-e pénzem, és akkor meghallgatván szavamat, pénztelenségemet látván akart adni pénzt, de nem fogadtam el, és akkor még ott maradt még sokáig, és beszélgettünk, és arról beszélgettünk, hogy Imrével hogy lesz, ha kiengedik, meg hogy hol követte el a hibát, de akkor is hibát követett el, amikor a leveleket körbeküldte, de arról én nem is tudtam, akkor már, amikor már ott élt nálunk a... a... Kossuth titkára, akiről én azt hittem, hogy cseh kertész, akkor leveleket küldött... szétküldte... Imre szétküldte a leveleket a többi birtokosnak, a földesuraknak és szervezkedett, és azt a levelet is elvitték, és a darabontok azt a levelet is felmutatták és... azért... fogták le Imrét... és akkor Feri azt szerette volna, hogy ha... én... ha segíthetne rajtam, de én nem tudtam mit mondani neki, de ezt is visszahallottam máshogy, ezt is vitték, ezeket a híreket is, azt, hogy ő ott volt, nálunk ott volt, és a gyerekekkel játszott, igen, kint játszott a parkban, és azután délután is ott volt még, és azután ott maradt éjszakára is, a másik szobában aludt, ezt látták, Ágota néni is, de ő mást mondott, ő másnap mást mondott, mert ő gyertyával járt a folyosón le s föl, egész éjjel járkált és leskelődött, és tudom, hogy leskelődött, de nem volt semmi, amiért leskelődhetett volna, verje meg az Isten őt is...

Én nem tudtam gazdálkodni, én nem értettem az anyagi dolgokhoz, és aki nem tud gazdálkodni, az egyedül marad Csesztvén, támasz nélkül maradtam, a megszokott együttérző szív nélkül, ottmaradtam a gyámolítás melege nélkül, akkor végképp elvesztettem a talajt a lábam alól, az anyósomnak, annak engedelmeskedni kellett volna, annak a

tekintélye előtt meghajolni... azt kellett volna, odajárni hozzá, ott lenni vele, de én nem szerettem Sztregovára menni, megírtam Imrének, hogy ha kijön, ha visszajön, engem már nem talál itt, elmegyek inkább én... én... elmegyek már, még most elmegyek, amíg benn van a börtönben vagy Pesten internáltan, mondtam neki, amikor hazaszökött a házi őrizetből, elmegyek vissza Biharba, és a gyerekeket is viszem magammal, mert jogom van hozzá, mert a gyermekeimhez jogom van. És senki ezért, mert... mert a Hanzély akart segíteni, és felajánlotta, hogy a gazdálkodásban is segít... Hogy segített volna? Neki is volt birtoka, és hogy kérhettem volna erre, nem utasíthattam vissza, amit tudott, azt segítette, amit tudott, hagyott ott pénzt, és akkor azt mondtam, hogy vigye el, de nem vitte, és akkor ő elment, és mindenki látta, és hallották, hogy kiabálok, és biztos, hogy ezt írták meg, és... és... hiába mondtam én... ekkor már megkaptam: „másé levél”. Amikor elvitték, Arinkával voltam várandós az utolsó hónapokba.

„Édes Emikém, még eddig feljárom, de már lassan kifogyok az időből, kénytelen vagyok neked ezen egypár soromban helyzetem és kérésem nyilvánítani, és kérni segíts, mennyire sorsod engedi. Légy szíves nekem, egy 600 pengőről szóló kötelezvényt elküldeni, hogy szerezhsek rá pénzt, hosszas nem akarok lenni, csak annyit mondok, hogy a szükség kényszerít erre, tudom, hogy önnön vagyonunk nincs, csak abból élünk, amit anyád ad, ez is bizonytalan, főképpen nékem bizonytalan, nincs jogom követelni, és oda én nem megyek, de én ezt nem is akarom, hogy oda menjek, még egyszer kérek, hogy intézkedj a kötelezvényről, bár neked sincs önnön vagyonod, nincs magad pénze, de talán valamelyik rokonod vagy barátod kiségit a végső szükségből.” Ezt írtam neki akkor... akkor 53-ban, 53 tavaszán. Mert májusban is írtam akkor, 12-én írtam ezt a levelet, hogy „sok kínban volt részem, mióta megszűntél védangyalom lenni, de bármily mélyen hatol lelkemben ez a sok kín, kívánom oldalad mellett hamar elfelejteni. Édes jó Emim, már nálad lettem volna, ha körülményeim jelenleg nem kényszerítenek, hogy mehessenek, mert lehetetlen a háztól elmozdulnom, anyádtól éppen semmit nem kapok, így ne neheztelj rám, ha mihelyst lehet mennem, mindjárt nálad leszek...” És Pestre is írtam, ahová Imrét elvitték, Pozsonyból vitték, és ott kellett maradnia, és írtam, hogy a

Békéssyék szívesek voltak tudósítani, hogy Pestre mennek, és akkor küldtem neki egy pár harisnyát, és még küldtem neki még azokat is... bent vannak... össze... össze fogom készíteni, „mert mind rendetlenül van, de most már merkelem, és nem akarok nagy csomót küldeni, mert csak pakktáskával mennek. Jaj, édesanyádnak már nem tudok mit csinálni, egy krajcárom sincsen, és ő február óta nem adott, én tőle nem kérek semmit, gyerekestől rongyosok vagyunk, majd megöszülök, ez borzasztó. Egy éltet: meddig tart ez így, mi remény-ségem van, nagy nehezen körüljáróm egyszer a kertet, három nap is fáradt vagyok és fáj a mellyem... himlőm is volt. Itt küldök két forint harminc krajcárt, a tejből gyűjtöttem össze, írdál ezen alkalommal által a világ viszonyai felől is valamit, csak már ez a bizonytalan helyzet, ez ne lenne, hogy ne kellene, hogy ne kellene így élni, szörnyű most ezen a Csesztvén, olyan, mintha kihalt volna, mintha kihalt volna, olyan ez a Csesztve...”

(Zaklatott, vizionál)

(Az ármánykodók! Ide is követtek, végig a nyomomban vannak most is, utánam jöttek Csesztvéről, Sztregováról nyomomba parancsolta őket az öregasszony. Ide jöttek mind álruhásan, büzös leheletükkel, mocskolódó akarásukkal, hogy kedvezzenek annak ott! Ők szakították ki belőlem a jót, a jobbik feletem kitepték belőlem ezek az alávalók... ők biztatták fel Imrét Pesten az internálásban a nyakára járva, belécsimpaszkodva, mint a denevérek „hozom-viszem a híreket kedves öcsémuram.” A híresen ére-nyes Komjáthy Anzelm, a szürke veréb, aki mindenben rosszat keresett és keserű volt, mint az epe, mert lelke kicsorbult a tisztos nyomorúságban. És a többi mint ugyanezt tette! Ellenemre fenekedett az a népség ott Csesztvén, a parasztok, a sunyi szolgák, az uraikat kí- zó rosszalvó menyecskék ellenemre voltak és most is vannak, felvették a köpenyeket, az apácaruhákat, néz- zetek a fityulájuk alá, tépjétek le róluk a Júdás köntösét...! Ők látták, amit nem is gondoltam. Vagy csak gondoltam bűnös perceimbe, amit eljátszottam a szememmel, ők lát-

ták, amit én nem értem meg soha... de ők, éppen ők láttak csúfságba fordult himlőhelyes arccal, teher után lötytedten csábítónak akkor is! Amikor egyedül voltam, amikor hozzám jártak az uram barátai, ők láttak engem szépnek, és mondtak szépnek Imrének is, pedig én magam voltam a roncs, beteg hátam, mellem sajgott, levegőt nem vehettem, kerengtem csak, és ők ott ültek az ágyam fejénél, lesték az álmaimat, súgták azokat Pestre, Pozsonyba Imrének... A szájaló cselédek, a jóbarátok, a környékezők...)

„Gyere vissza Erzs, te csak virág légy nálunk.” Te csak virág légy nálunk Erzs, gyere vissza. Hova mentem volna vissza? Alsósztrégovára? Alsósztrégovára?! Oda mentem volna?! Soha. Magamtól nem mentem volna soha. Csak engem oda vittek. Imre döntötte el, Imre döntött, hogy oda menjünk lakni. Mert az öccsének átadta az ispánlakást, a csesztvei kúriát. Át *akarta* adni! De hogy miért? Nem kellett volna átadnia... egyezhettek volna másként. Károly, az öccse tudott gazdálkodni, ő volt a gazdaember, ő értett a földhöz, ő értett az állatokhoz. Imre nem értett hozzá: Imre nem értett hozzá. Imre mért ment... mért ment Imre Alsósztrégovára? Mért ment oda? Oda a nagybirtokra, amikor itt... itt Csesztvén jobban megleltünk volna... itt minden együtt volt, itt mindnyájan együtt voltunk, köthettek volna más egyezséget... de amikor visszajött a börtönből, akkor minden más volt már, és aztán mégis megfogta a kezem, és azt mondta: „Erzs, itt élünk tovább”. De nem éltünk ott tovább, nem maradtunk, de nem tudom, hogy mért nem maradtunk, mert maradhattunk volna akármeddig, de ők így egyeztek, így kötötték meg az egyezséget, hogy Károly kapja meg Csesztvét, Imre meg visszamegy... visszamegy Alsósztrégovára! Nem egyedül, énvelem, a gyerekekkel, megyünk mindnyájan, megyünk Majthényi Annához, megyünk a gögös fedél alá a kastélyba, az új kastélyba, oda megyünk, és akkor én kétségbeesésemben... és akkor én nem tudtam, hogy mit gondoljak, mit gondoljak Imréről, hogy mért akarta ezt, és arra gondoltam... hogy talán... hogy talán fél velem lenni, hogy talán... elhiszi, amit mondtak... Imre talán nem törődött vele, Imre akkor fogta a kezemet, mégis amikor visszajött, akkor nem volt olyan,

mint régen, fogta a kezemet, és azt mondta: „itt maradunk”. Ott talán újra megtaláltunk volna mindent... minden ott volt, az emlékeink, és aztán minden kifényesedett volna.

(Keserűen, egyre gyorsulva, dühösen.)

Odamentem Majthényi Annához, és ott kellett élnem... és... és Imre állandóan az anyját nézte, mindig az anyját figyelte, hogy az anyja mit mond, hogy az anyja mit nem mond, hogy az anyja mit akar, hogy... hogy aztán együtt is beszéltek, pusmogtak, és biztos, hogy rólam beszéltek olyankor... Olyankor Imre egészen más volt, és Imre amúgy is egészen más volt, mióta visszajött, azóta nem volt... nem volt egyszer sem olyan, mint régen, amikor együtt szálltunk, amikor... amikor olyan volt, az már nem jött vissza. Én kétszer is mondtam neki, hogy Emikém, én innen elmegyek, nem bírok itt tovább élni, én ezt nem bírom, és a gyerekeket is, ahogy az asztalnál a Majthényi Anna nevelte, ahogy nevelte őket, ahogy mindenütt németül beszéltette őket, és én nem értettem, csak a felét értettem, és azután úgy ült ott tüntetően a gyertyánál, az egyszál gyertyánál, mert kettőt már nem gyújthattunk, és énnekem is csak egy és Imrének is csak egy gyertyája, mert kettőt már nem gyújthattunk, és ott ült és francia könyveket olvasott, részleteket olvasott fel belőle, és nézett rám, hogy én mit mondok, én persze nem mondtam semmit, hanem akkor én... akkor én szép voltam már megint újra, és akkor én fölvettem a fejem, mint a protestánsok, mint akik bajt csinálnak, mint akik a családban bajt csinálnak, igen, és akkor felvettem a fejem, és úgy mentem a palotán keresztül, és akkor nem törődtem azzal, hogy mit olvas, nem érdekelt, és legszívesebben belerúgtam volna a zsámolyba, amin a lába, a fenséges királyi lába nyugodott, és úgy nézett rám, mint az utolsó cselédre, és akkor... akkor én igenis bementem a szobámba és bevágtam az ajtót, hogy csak úgy repedt a fal, igen, bevágtam, és akkor ottmaradtam, és akkor Imre is jött utánam, sokkal ezután jött, és nem szólt semmit, csak elfújta a gyertyát, és lefeküdt és sóhajtozott és sóhajtozott, és azután is köhögött, és megint vért köhögött, és... és... így éltünk, és akkor azt mondta, hogy ne csatázzunk, hogy mi ne csatázzunk, de ő nem tudott igazságot tenni soha, mert nem tudta... nem tudhatta... mert nem lehetett, mert az anyját szerette, mert engem nem szeretett, vagy talán szeretett, de nem tudtam

akkor már, csak a gyerekekkel törődtem volna, de nem lehetett, mert nevelőnőt tettek, és... és nekem semmi, énnekem akkor már nem volt semmi, csak az volt, hogy bosszantsam, hogy Annát bosszantsam, hogy a nagyszonyt bosszantsam... és amikor a legnagyobb Mária-ünnep volt, akkor teregettem, igen, kiterettem az udvarra az összes fehérneműt, az ágyneműt, mindent kiterettem, és akkor Majthényi Anna persze nem szólt semmit, de azután mindig áskálódott, mindig és mindenhol csak a rosszat kereste, és bennem a szikrák akkor is megvoltak, és igen... akartam... akartam... akartam volna valamit megmutatni, hogy én is vagyok olyan, mint más, olyan... olyan, mint a fenséges nagyszony, és... és követeltem, azt akartam, hogy ide emberek jöjjenek, vidámság legyen, mert Imre nem volt vidám, olyan volt Imre, mintha az anyjába kapaszkodott volna, és igenis az anyjába kapaszkodott Imre, és nem hidegültünk el, nem igaz, hogy elhidegültünk, de talán... de talán akkor mégis az anyjába kapaszkodott, és az anyja volt felette, uralkodott felette, de azután a gyerekek még ott voltak, megpróbáltam velük, megpróbáltam és akkor azt csináltam... azt csináltam, amit talán nem kellett volna, azt csináltam... fogtam a gyerekeket és átvittem minden vasárnap a protestáns templomba, oda vittem őket, igen, ahol tótul folyt a mise, és nem értettünk belőle semmit, de még akkor is boldogabbak voltunk mind a négyen, de Imre persze nem volt velünk, Imre nem jött velünk, és Imre az anyjával beszélt, és kértem akkor, hogy Imre hozzál társaságot, hogy legyenek itt emberek, hogy ne csak az anyádat lássam, hogy lássak mást is, és akkor Imre nagyon... nagyon haragudott, de nem mondott semmit. Nem mondott semmit, de talán meg is utált, mert én az anyját nem szerettem úgy, mint ő, de ő úgy szerette az anyját, hogy állandóan vele volt, ott volt akkor is, a kezét fogta, amikor nem volt ott, amikor lefeküdtünk, akkor hárman feküdtünk, Majthényi Anna is ott volt, éreztem, Majthényi Anna mindig ott volt velünk, és ezt nem lehetett kibírni másként, csak úgy, ha társaságot hívunk, és hívtuk Vereséket, Szontaghékat, és eljöttek, és rendeztünk... rendeztünk... bálákat, és... és... ezt sokan nem nézték jó szemmel, mert akkor még szomorú idők voltak, azt mondták, hogy szomorú idők vannak, de közben... közben feketébe öltöztek, de közben nevet géltek, amikor nem látták, akkor persze nem voltak szo-

morú idők, akkor... akkor... pletykáltak, akkor persze nem voltak gyászos idők, amikor a másikat megszólták, amikor vihorásztak, akkor persze nem volt forradalom, és akkor semmi sem volt, és akkor úgy láttam én, hogy mindenki csak fölveszi magára ezt a fekete ruhát, mert már régen túl vagyunk a forradalmon, túl vagyunk mindenben, ezen az egészen, és már senki se... senki se olyan szomorú, mint amilyennek mutatja magát, sokan már csak azért szomorúak, mert ildomos volt szomorúnak lenni, mert úgy illett, mert ez kellett, mert ezt várta az egyik a másiktól, és tőlem is ezt várták, és én már máshogy nem tudtam védekezni, csak úgy tudtam védekezni, hogy ha megszakítottam a gyászleplel, ha feltéptem az egészet, és azt csináltam, amit szerettem volna, és azt csináltam... De szerettem volna, ha Imre is föl tud erre menni, de ő nem tudott, ő félrehúzódott, és csak tessék-lássék, csak néha Szontagh Palival megjelentek ott, és a... és a Henriczy lelkéssel beszélgettek, és néha velem is beszélgettek, és én szerettem volna vidáman élni, de nem tudtam, és a Majthényi Anna örökösen a nyomomban volt, és örökösen beleütköztem, minden fal mögött, minden ajtó mögött ott volt, minden ajtó mögött ott éreztem, és nem volt jó, egy cseppet sem volt jó ott élni! És sokat gondoltam Csesztvére, és... Cséhtelekre, Biharra, apámra meg anyámra... anyámra, szegényre, akit alig ismertem, mert meghalt, meghalt és én azért kerültem Nógrádba, ide kerültem, és itt ismerkedtem meg Imrével, azért volt minden, azért történt minden, de akkor a szorítás a fejemben újra megvolt, és éreztem, hogy táncolnom kell, hogy nevetnem kell, mulatnom kell, mert különben nem tudom elviselni ezt a... ezt a... ezt a hangulatot! nem bírom elviselni ezt az emelkedettséget! nem bírom elviselni azt, hogy ebédkor gongatni kellett, és nem bírom elviselni, hogy mindent németül kell mondani, Jawohl, liebe Mutter... és hogy a nagyszony úgy néz rám, és hogy... ha a tányérhoz hozzáérek, akkor megrovoán néz rám, és ránéz a fiára, és a fia csak maga elé néz, az asztal közepére a levesestálba, a porcelánra, arra nézett, és sehova, és senki nem adott nekem semmiféle vigaszt, nem adott senki sem igazat, és egyáltalán nem lehetett így élni tovább! és nem tudom, hogy éltem, azt sem tudom, hogy bírtam, és a gyerekek...! a gyerekeket is elszakították volna tőlem, ha hagytam volna, de nem hagytam, hanem elmentem velük,

övelük, elmentem inkább velük és azután a társasággal... igen... igen, így történt, akkor azon a délutánon, amikor arról volt szó, hogy... hogy megyebál lesz, hogy Losoncon is megyebál lesz, és hogy oda kellene menni, és én jónak tartottam, hogy odamenjünk, és akkor mondtam, hogy menjünk, de senki nem hallgatott rám, és én mégis szerettem volna elmenni, szerettem volna... igen, mert a Majthényi Anna nem akarta, hogy elmenjünk, és nem akarta azt, hogy jól érezzük magunkat, és persze Imrének, Imre is azt mondta hogy neki sincs kedve menni, de én akkor is menni akartam, és akkor... akkor... a többiek, azok, akik ott voltak, azokat kérte meg, persze Majthényi Anna kérte meg, úgy, hogy én ne tudjak róla, azokat kérte meg, hogy kísérjenek, mert egyedül nem mehetek, és akkor elkísértek, igen... a lelkész és Szontagh Pali is velünk volt, felültünk a kocsira, és elég vidámak voltunk, nagyon vidám voltam, mintha vesztemet éreztem volna, nagyon vidám voltam... és... és kacarásztam, és néztem az eget és... és akkor elindultunk, és láttam Majthényi Annát, ahogy az ablak mögül a toronyszobából utánunk néz, ahogy kigördülünk, és nézett utánunk és... és egy felkiáltójel volt az egész!!

Tudtam, de nem törődtem vele, és akkor... olyan gyönyörűséges szép időben kocsiztunk, és odaértünk Losoncra a megyebálra, bementünk... és mindenki összesúgott aztán és összebeszéltek, és akkor... akkor... már nagyon rossz volt, és azután... azután én valakivel táncoltam ott... a Meskóval sokáig táncoltam, megbotránkoztak és éreztem, valahogy hirtelen éreztem, hogy... és nem pattan, hogy az abroncs a fejemben tovább szorított és... és hiába táncoltam és pezsgőt ittam és... és az abroncs a fejemben tovább szorított és... és... nem hagyta hogy... nem hagyta hogy felengedjen, és nem engedett fel!

(Erős hangsúlyok, súlyosan)

(Rettenetes szavak! Tudom. Amit kiszabadulván Imre, Majthényi Anna mondott a fiának. Azokat én soha nem hallottam, de tudtam, mondta őket, mert alkalma kínálkozott végre rossz híremet költeni, hogy végre megint tudta Emikéjét. Rettenetes szavak, amiket nem mondtunk egymásnak, amikor hazajött Imre, amiket aztán mégis mondtunk ott Sztregován, az utolsó bál után,

akkor mondtam én is, akkor! Rettenetes szavak, az öregasszony szavai, azokkal ütött sebet Imre szívében, azokkal bűvölte újra magához, azokat Imre úgy vette, olyan önfeláldozón, mint Jézus urunk, azokat úgy vette által az anyjától, amik mostantól majd hozzá kötik, és elválasztják végleg tőlem, azokat önként verte a szívébe a szerencsétlen ember. Rettenetes szavak, azokat a végén én is odavágtam, azokat nem kellett volna: „sunyi lelkű az édesanyád, kedves Imre...” Hogy gögös, más becsületéből könnyen csúfot űz, mert hatalma van a szavak felett, hogy „ő rontotta meg végképp a mi szövetségünket”.

Rettenetes szavak. „Átkozott, aki kiforgatja jogaiból a jövővényt, az árvát, az özvegyet! Az egész nép mondja rá: Ámen!” Amitől él majd soká, és mindenkit eltemet, a saját lelkét marcangolva utolsó percében, mert nem lesz más! De mondtam sokat róla Imrének is akkor, amikor elváltunk. Hogy nézett! Fekete volt az arca egészen... „Ne nézz rám így, nem tudom kiállni...” Igenis akartam a háborúságot, hogy egymagam mindenért megfizessek, hogy egyedül törjem meg őket, megtörjem őket a hitükben, mert én csak abban tudhattam, a finom lelkükben...)

Én nem vágytam soha nagyságra, csak boldogságra. Boldog szerettem volna lenni. Mindig csak boldog szerettem volna lenni Imrével is. Nekem semmim nem volt, csak a szívem. Csak a szívemet vittem a házasságba. Nekem nem voltak ékszereim, nekem nem voltak jó ruháim. Nekem semmim sem volt, nekem még jó modorom sem volt. Talán azt is meg kellett mutatni, hogy kell késsel-villával szépen enni. Én így kerültem oda, és nekem semmit sem lehetett, csak a szívemet mutatni. Az én szívemet egyedül Imrének mutatni. Én nem akartam mást soha, nem vágytam másra, soha nem akartam mást, nem akartam nagyságos lenni, nem akartam nagyasszony lenni, én voltam Erzsi tekintetes, én vagyok Erzsi tekintetes, és igen, én voltam, én vagyok... igen és én is voltam mindig, mert... mert nem lehetett más, csak én, egyedül én vagyok Éva is, de nekem csak a szívem volt, egyedül a szívem, azt a kezébe

adtam. Nem bántam, egyáltalán nem bántam, és semmi se bántott volna, ha akkor békén hagynak, de nem hagytak békén, és énbennem, igen, a dac, a dac erősebb volt, mert nem bírtam elviselni, hogy a szívemre tapostak, hogy a szívemet ütötték, nem bírtam azt se elviselni, hogy nem kaptam vigaszt, nem védtek meg, nem volt, aki megvédjen, mert Imre... Imre félreállt, és csak versben írta meg, és azt aztán megmutatta, nekem megmutatta, azt írta, hogy „ne csatázzunk”. Ki ne csatázzon? Hol ne csatázzon? Hogy ne csatázzon, amikor csataterén éltünk, amikor egymással szemben éltünk én és a nagyaszony, és ott volt köztünk Imre, ő volt szegény egyedül, egyedül volt, és nem nézett rám, hanem... hanem előre nézett, olyankor olyan... szomorú volt, nem mondott semmit, nem... nem vitatkozott, hanem félrevonult, és a könyveibe bújt, és aztán a tollai... a tollait hegyezte, és azután... akkor én hova menjek, én mit csináljak? Nem tudtam mást csinálni, minthogy dacos maradjak, a dac a fegyverem és a szívem, ez a kettő, ez maradt nekem akkor... akkor, amikor visszatértem arról a bálról, visszajöttünk és láttam, hogy Imre félrevonja a barátját és kikérdezi... és... lementek egészen a kert aljáig, és ott beszélgettek, és... és... nem volt indulatos, amikor visszajött, de azután nem sokkal megmondták... megmondták, hogy el kell hagynom a házat, el kell mennem, és akkor engem... engem szabályosan eltoloncoltak, és azután... azután el kellett menni a közjegyzőhöz a válásra, ott voltunk... ott voltunk... a válást... zöld posztó volt az asztalon, és azon volt az irat, amit alá kellett írni, és akkor én... újra dacosan, újra a szívemre hallgatva, a szívemre... és akkor újra... újra a fejemben az abroncs... és akkor én aláírtam, aláírtam, aláírtam ezt a papírt, ezen rajta volt, hogy... hogy közös megegyezéssel és akarattal, hogy... elválunk egymástól... és hogy elszakadunk, és... és akkor... akkor már nem volt etikett, nem volt, már a nagyaszony nem akart semmit... már látni se akart, és... akkor biztos talán még boldog is volt, de akkor mindenkinek azt mondta, mindenkinek, aki a közelébe került, mindenkinek, talán még az inasnak is, mindenkinek azt mondta, hogy az „Erzsi tekintetesnek el kellett menni a Madách házból, mert az úri közönség kirekesztette magából, a nemesek kirekesztették, szegényt hozott a Madách-házra”.

Milyen szegényt hoztam én a Madách-házra, mért nem jött velem Imre akkor, miért... miért? Talán tudta, hogy ez lesz a vége! Talán tudta. Talán tudták mind a ketten, igen, mind a ketten tudták, mind a ketten, hogy az lesz, amit Majthényi Anna akart, hogy végre elmenjek ettől a háztól, és akkor el kellett mennem. Aláírtam, igen, aláírtam... örökre aláírtam... a válási egyezséget... Ecséden aláírtuk, igen, ötvennégyben, július 25-én, ott volt a nagybátyám, Fráter Pál, és ott volt a Béla is, a fivérem, és akkor aláírtuk, azt írtuk, hogy hosszú megfontolás után meggyőződve, hogy házasságunk már fenntarthatatlan, és hogy egyetértés és önmegtartózkodás megszűnt, minek eredményekéül nemcsak magunk örökös boldogtalansága, de a felbontott család következtében gyermekeinkre is sokoldalú kár következne. Ezért egyetértőleg örökre és végképp elhatároztuk, közmegegyezéssel egymástól elválunk a feltételekkel, az egyező felek megnyugvásáért, az egyezséget megolvassván sajátkezűleg aláírtuk a megkért atyafi tanúk előtt Fráter Pál, Fráter Béla előtt „örökre és végképp”, aláírtuk a súlyos végzést, aláírtuk az egyezséglevelet, melyet gyorsfutárral elküldtek Pestre közjegyzői hitelesítésre, de amikor már elment a futár, amikor már elment, akkor tudtam, hogy nem kellett volna aláírni... mert az egészet nem mi találtuk ki, mert az egészet nem mi akartuk, mert... mert amikor könyörögtem volna, amikor látta rajtam Imre, hogy könyörögnék, hogy álljunk el az asztaltól, hagyjuk itt, de nem mondtam, de úgy néztem, úgy néztem, biztos, hogy látta, és akkor láttam én is, hogy könnyezik, igenis könnyezett, mert... mert a Béla is látta, hogy könnyezett, és mégis aláírta, és azután... azután én is aláírtam, de amikor elment a futárral az egyezés, akkor arra gondoltam, hogy valamit kell csinálni, hogy rohanni kell, és... és elrohantam a közjegyzőhöz, hogy megmondjam, hogy nem, de akkor már elkéstem, elkéstem, mert már ráütötték a pecsétet, és már... már okirat volt, és két nap óta már hivatalos is volt, és akkor... akkor már nem volt semmi, akkor már nem tudtam mást csinálni, akkor egyedül... egyedül az anyósomhoz, egyedül Majthényi Annához fordulhattam, mást nem is tehettem, és azt írtam neki, talán az első levelet, amit leírtam neki, megírtam, hogy egyedül anyai lelke elejébe, bocsánatot kérve vagyok bátor, és Imre

könnyeitől és lelki fájdalmától erőt nyerve ezen pár sorokat anyai szíve elejibe bocsátani! Itt a perc, hol Imrétől és kedves gyermekeimtől el kell válnom. Az igaz, hogy sokrészt magam vagyok oka, mert nem kellett volna engedni némi fájdalomtól magamat elragadni, de ellenem annyian ármánkodtak, és énbennem a dac erőt nyerve, eljött azon idő a sok félreértések után, hogy Imre végül is elküldött magától. Ezt érzem, hogy megérdemeltem, de istenemre mondom, hogy szívem soha meg nem szűnt iránta forrón érezni, azt csak most érzem, mióta itt a keserű elválás percei. És hogy vonjuk vissza, hogy... túlbecsültem magam, hogy én szerettem volna, hogyha Imre nyújtotta volna vezető jobb karját felém, de el kellett válnunk egymástól, mert az indulat messze ragadott mindkettőnk, és ezért kellett válni egymástól fájdalommal és bánattal, szívem érzi, hogy ha Emi megbocsátott volna, a jövő boldog lett volna köztünk, és így, hogy lelkem megtegye mindazt, amit fájdalomra sugall, felkérem lelke sugallatából eredő tanácsot a végső percben, szóljon Emivel, beszéljen Emivel, és mit határoz, és én megnyugszom benne, és ha még érdemes vagyok tanácsa elfogadására, higgye meg, nem kértem eddig, semmi más vissza nem tartott, de a végső percekben elhagyott, és a szeretet uralkodott felettem, borzadva az elválástól, bánatos szívvel elválva Emi által üzent, hogy sorokba helyezett választát, és ha nincs bocsánat számomra, szegény Jolánkára kérem nagyanyai áldását, hogy mindnyájunkon az isten áldása maradjon, hogy bocsánatot kér bánatos lelkem, és aláírtam, hogy Erzsi, és aztán elküldtem, és nem kaptam rá, nem kaptam semmilyen választ...

(Erős képzelettel, lázasan)

(Ó, a sokadalom! Mennyi nép! a zászlók fényesen lengenek! A mi bihari szelünk mily mozgalmos, körülhordozzák az Úr testét, a baldachinokat végig a hídon a rudakon, a sok arany meg ezüst hímzés, a csipkék milyen drágák, mily fehérek, mindenki milyen szépségesen szép ezen a napon, amikor elébe kell állnom sorsomnak, most én leborulok az úr Jézus Krisztus előtt esengve kérve bocsánatát, mindenki bocsánatát...)

Szekér jött Sztregováról? Levél jön Sztregováról? Jön-e szekér, jön-e alkalmatosság Sztregováról? Levelet nem hozott Sztregováról? Itt van

ez az ékszer. Meg ez is. Itt vannak ezek az ékszerek. Odaadom, pár forintért odaadom, aláírom, adja ide, az adósságlevelet, aláírom. Nem törődök azzal, hogy ki tudom-e fizetni, majd kifizetem. Jön majd szekér Sztregováról. Jön levél is. És kifizetem. Könnyen kifizetem, adja ide, aláírom. Jön a szekér Sztregováról. De ki küldje, ki küldhetné? Imre meghalt. Meghalt. És aztán én elmentem... elmentem oda, és akkor be akartam menni, hogy megnézzem a gyerekeket... hogy megnézzem Arinkát, Jolánkát, Aladárt, hogy megnézzem... és nem engedett be Majthényi Anna! Nem engedett be! A kutyákat rámuszította volna talán, de... csak a kapuig jutottam, ott meg kellett állnom, bezárták a kaput, és hiába kiabáltam, nem engedett be... és a gyerekek... a gyerekeket nem engedte ki, hiába kiabáltam, és akkor az az abroncs a fejemben, akkor... megátkoztam az özvegyek átkával... akkor... akkor összeestem, és elvittek engem az első házba, egy ideig ott voltam, aztán jöttem vissza, valahogy visszajöttem, valahogy szekéren visszajöttem Váradra, két napba tellett az út vagy háromba, és akkor állandóan néztem a... a... fákat és a bokrokat, a mezőket néztem, és... leugrottam a szekérről, el akartam szaladni, el akartam rohanni, és a szekeres hozott vissza, ő ültetett vissza, és aztán adott nekem pálinkát is, és azelőtt is, és odaadtam az ékszert, járkáltam mindenhol, járkáltam és mindenki vel veszekedtem már.

(Vékonyodó hangon, suttogva)

(Erőnket hajlító szent isten, könyörülj cselédeden. Áldd meg küszködésemet, áldd meg hátramaradottaimat, verd meg az ellenségeimet álmatlan rossznyavalyával. Nem bocsátok meg nekik. Talán a végső percben sem, ha te nem akarod. Megküzdök a halállal, megragadtak angyalai, markolnak erősen, nem mozdulhatok. Hogy tehetném le magamról ezt a terhet, gyűlöletet, ami földhöz húz, leszeged lelkéstől engemet? Éget, mint a fehérparázs. Hogyan szeressem az asszonyt, aki elűzött gyermekeimtől, aki ellenemre fordította uramat, Aladár fiamat, hogyan szeressem ellenségeimet? Hogyan bánjam meg teméntelen vétkeimet? Erőimet roppantó szentség, segíts most cselédeden. Könyörülj rajtam utoljára és gyerme-

keimen... Megragadtak a fekete angyalok minden tagomban, szorítanak erősen... Hogyan szálljak így, uramisten...)

Egyszer sokáig ültem. Igen, emlékszem, egyszer valahol a kert aljában ültem, valahol a rokonoknál, Biharban voltam akkor, Cséhtelegen a hegyek között, már visszajöttem, a gyerekeimet nem láthattam, ültem ott sokáig a fűvön, és... és szaggattam a fűvet magam körül, néztem oda a távolba, arra... arra van Sztregova. Arra van Aladár és Jolánka is... és Arinka is, és persze ott van Imre... Imre is ott van. Nyugtalan voltam... ködök jöttek mindenhonnan. Akkor el kellett indulnom... Akkor én elmentem, és a rokonok kerestek mindenhol, kémkedtek utánam, voltam mindenhol, kocsmákban voltam, mindenhol, és... és... pajtákban is aludtam, és akkor már nem voltam Erzsi tekintetes, mégis én voltam Erzsi tekintetes, és hogyha valaki kérdezte, nem mondtam meg, hogy én vagyok... én vagyok Erzsi tekintetes, hogy én vagyok az... aki... akiről a Tragédiát írta Imre, mert igenis rólam írta, én vagyok Éva, igenis én vagyok, és nem mondtam senkinek, és akkor csak mindenki üldözött, és kergettek, és az árokban kellett meghúzódnom és... és azután már beteg voltam, és... és nem tudtam, hogy hol vagyok

(Lassan térdre ereszkedik, majd egyre lejjebb)

és valamilyen hídnál, hídnál voltam ott... ott... kértem... kértem pénzt idegenektől... kértem... és... akkor már cipőm sem volt... és... az árokba húzódtam és ott éltem... és voltak kutyák, akik velem jöttek, együtt mentünk... átmentünk a réteken, átmentünk a bokrokon, átmentünk, átgázoltunk egy ingoványon és egy patakon is, és a lidércet is láttam, a lidércet, és a lidérc, a lidérc fényét és akartam, a lidércet, mert Imre azt mondta, hogy én vagyok a lidérc, aki éjszaka járkal és kísért, én voltam akkor Éva, és én voltam Erzsi tekintetes, és Imre is én voltam, és mindnyájan együtt voltunk, és együtt mentünk valahová, nem tudom, hol voltunk, beszélgettünk, és azután bekerültem a falak közé, és akkor a falak között voltam sokáig, és akkor jöttek hozzám, mondtam, hogy az Aladárt hívják ide, a legkedvesebb gyerekeimet és Jolánkát, és nem hívták, és nem jöttek, és senki se nézett felém, és akkor az az abrocs a fejemben tovább szorított, és így volt... és

Éva... a lidérc

is... mindnyájan együtt voltunk és... és nem volt ott senki más, mint mi hárman, hárman voltunk: a fény, Imre és én, és senki más *nem volt* körülöttünk...

(Az ápoló felkarolja-emeli, a kocsira teszi.)

KÜLSŐ HANG (*férfi*): A halott neve Fráter Erzsébet, néhai Madách Im-

re birtokos és országos képviselő özvegye. Születési helye Csécse, Nógrád vármegye. Lakása állandó nem volt. Neme: nő, kora: negyvenöt év. A halál oka: eskór. Eltemetve a várad-olaszi sírkertben november 19-én. A temetési szertartást végezte Szikszai József református imával, Dankó Sándor énekvezér. Halálozási helye: meghalt a megyei kórházban, halottkémlő: dr. Spitzer.

(Az ápoló lepellel leteríti. Közben: egyszerre két dal hallatszik, egy női hang bihari nótát énekel, egy férfi hang pedig a „Legyetek porrá, kik porból lettetek” protestáns zsoltárt.

A háttér felizzik, az árnykép élesen kirajzolódik, az előtérben álló kocsikörvonala szinte „ráég” a vakító fehér háttérre – aztán a fény vissza generál, majd függöny.)

A nagyasszony tragédiája

Talán mégis mindenféle babonáságon és hiedelemvilágon kívül esik a kérdés: *nem azt kapja-e az ember a sorsától (írhatnám nagybetűvel), amit önmaga megérdemel?* Ha igaz az, hogy egy bizonyos koron túl, úgy negyven-ötven tájkán felelősek vagyunk az ábrázatunkért – milyen minőségű volt az élet, ami mögöttünk van már! – igaz az is, hogy az ember felelős valamilyen külön elszámolásban sorsáért. Valamiféle igazságszítás létezhet mégis a világban felsőbb hatalmak nélkül, vagy velük, csupáncsak a cselekedetek következményei és a véletlenszerű sorscsapások-szerencsék által.

Keveset, szinte semmit sem produkált az irodalomtörténet és a monográfiaírás arról – *mi történt a Madách családdal a költő korai halála után?* Minden érdeklődés nagyobb részt *Madách Imre* életrajzaihoz kötődik, és halálával tulajdonképpen már „csak” a művet (műveket) elemzi, azok sorsát kutatja, keveset szentel a figyelemből mindarra, ami Madách életének előzményeként és folytatásaként anyjának és gyerekeinek sorsában követhető. *A Madách család tragédiája* a költő édesanyja köré csoportosítható, s talán semmi túlzás abban, hogy kevés hasonló sorsüldözött életet élő családról tudhatna még a történetírás. S mindennek fókuszában ott van *Majthényi Anna*, a költő édesanyja, akinek része volt a család újra felemelkedésében, aki ezért a *családi karrierért* bármit megtett volna, és akinek hosszúra nyúlt (sorsszerűen „mindent” meg kellett érnie) életében a teljes széthullás, az igazi családi tragédia bekövetkezett. Egyedül az anyagi oldal maradt meg egy ideig, hogy azután már a mi századunk harmincas éveiben ebek harmincadjára kerüljön a sztrigovai birtok, sőt, a kastély is, vele a költő könyveivel, bútoraival és minden mással.

A nagyasszony Majthényi Anna tragédiája beteljesedett.

Éppen száz esztendeje annak, hogy küzdelmeinek, karrierépítő szenvedélyének, bigott vallásosságának, győzelmeinek helyszínétől hosszú ideje távol élve Csesztvén, a „kisebbik” birtokon (külső adottságá-

ban elsősorban) Károly fia közvetlen közelében – szerintem – *önkéntes száműzetésben meghalt* Majthényi Anna. Kilencvenhat éves volt a matróna, életének utolsó húsz esztendejéről, napjairól és halálának körülményeiről szemérmesen hallgat az irodalomtörténeti kutatás. Hja! az örök anyakultusz végeredményben soha sem engedte meg igazán, hogy Majthényi Annáról a közhelyeken kívül (egyeduralkodóan akaratos, bigott katolikus és császárpárti, karriermániákus volt hihetetlen uralkodói ösztönökkel közvetlen családi környezetében) a valóban jellemző *cselekedeteket* elemezve megírják. Megmaradt mindenki a célzások szintjén.

Az akarások nagyasszonya volt. Talán akkor is, amikor korai árvaságban eljutott a borsodi Mezőnyárádról, ahol 1789-ben született, később kamaszként meg még Csesztvéről, ahol a ma is álló Majthényi Károly-féle kúriában élt rövid ideig, eljutott a főúri környezetbe: *Marczibányiné Majthényi Mária*hoz, nagynénjéhez. A mágnáskörnyezet (Marczibányi István kegyelmes úr volt, aranyarkantyús vitéz, titkos tanácsos) *hatása* megmaradt a külső kapcsolataiban is rideg, diktatórikus hajlamú asszonyban a férjhezmenés, a budai főúri palotánál jóval szerényebb sztrigovai körülmények között is. Ami talán egészen a *groteszség* fokozhatta mindazt, amivel önmagát és családját körülvette. A legendák, de az irodalomtörténeti nyomok szerint is – hozzá csak előzetes bejelentéssel lehetett látogatni, csak nemes embert látott szívesen egyszerű háztűznézőként akár, amikor már lányunokái körében élt Sztrigován. A külsőségekre és az etiketre oly sokat adó nagyasszony fiát is a legteljesebb szigor alatt tartotta, s a költőben végeredményben mindvégig megmaradt az erős, *meghatározó függőség érzete* anyja iránt, ami másoknál talán oldottabb formában élt, tehát nem determinált minden lépést, nem írt elő mindent, ami végeredményben az ember élete. Ehhez képest valóban nagyszabású és önkényes fordulatokat vett a fiainak sorsa. A csapások már ekkor elérték (1849), lányát, osztrákból honvédtisztté avanzsált férjével és első házasságából származó gyerekével együtt legyilkolták Erdélyben az útonálló, Pali fia ugyanakkor szintén honvédtiszt futárként tüdőgyulladást kapva halt meg hirtelen, Károly fia elvette egy negyvennyolcas forradalmár mártír lányát (micsoda skandalum ez is *Csernyus Emmával*, ahelyett, hogy legalább ő választott volna

na kedvezőbben!). Imre fia, Emi már régen nem azt tette, amit Majthényi Anna szeretett volna, és amúgy is mindnyájan belekeveredtek a felfordulásba, a jurátusok szította rettenetes negyvennyolcas eseményekbe, hát hogy lehet így aztán a bukott-levert forradalom után majd a karriert fenntartani, újraéleszteni, mi minden kell majd még ahhoz?!

Negyvennyolc március 21-én Károly fiához Budára írt levelében *szörnyű dolognak* nevezte a történeteket „*csak az Istenre kérlek, ne ereszkegy valamibe, csak elől járóidhoz tartsd magad...*” A jó tanács azonban ezúttal, igaz, mindössze egy hetet késett. *Madách Károly* március 16-án beállt nemzetőrnek. Baleset lehetett Majthényi Anna szemében az is, hogy ezt viszont előljáróival, a helytartótanács fiatalabb tisztviselőivel együtt tette... Érthető anyai aggodás? *Teljes politikai érdektelenség.*

A Majthényiak bárói ágának megfelelni, a feljebb jutott ág sikereit egyáltalán elérni, vagy túlszárnyalni – erre lehetett volna remény Imre fia, aki ezzel szemben a negyvennyolcasok nógrádi ellátójaként, szalmakomisszárként, később császárárulásért, emberrejtegetésért, fegyverfelhalmozásért, gerillákkal szövött, de nem bizonyított kapcsolatokért hadbíróságra, egyéves fogságba került. *Aki még a boldog békeidőkben olyat tett, amit nem lehet megemészteni – elvett egy szegény lányt!* Egy másvallásút, egy protestánst, íme, Emi karrierjének megnehezítője, egy lány, aki semmilyen összeköttetésekkel és különösebb vagyonnal nem rendelkezik, akitől majd meg kell szabadulni, s külön is azért, mert férje fogsága után egyre furcsábban viselkedik... Talán nem is normális egészen. Ez az egy aztán sikerült Majthényi Annának, de aztán tíz év alig telt, Emi fia is úgy halt meg Sztregován, mint az apja, nagyapja, nagyanyja.

A nagyasszony unokáinak Biharban élő anyját sztregovai látogatásakor nem engedte gyerekeihez. De hát a gyerekek, az unokák is! *Aladár nógrádi különccé* vált asztaltáncoltató szenvedélyével és ráadásnak hozott egy zabigyereket is a gögös házhoz, egy semmilyen nővel, *Fekete Máriával érkezve*, s akkor már a nagyasszony valószínűleg „elbújdosott” Csesztvére. *Jolánka is kétszer ment férjhez, Borbála elmebajosként a Lipótmezőre került.* Már csak Károly volt Csesztvén, a ki sebbik fia. Oda menekült, ott élt haláláig 1885. május 22-ig. *Mit érdemel az ember...?*

Lelkigyakorlat

monodráma id. Madáchné Majthényi Annáról

idő: 1881 tavasza

hely: Alsósztrégova, a Madách kastély „palotaterme”

Szín: teremféle magas ablakokkal, kárpittal, a falon portréképek. A hosszú asztal terítetlen, rajta gyertyák tartókban. Az asztal mellett végig kárpitozott támlásszékek sorakoznak. Oldalt útiholmik, pakkok, táskák, dobozok. Idős Madách Imréné Majthényi Anna az asztal végében ül. Lába előtt túlságosan cifra, aranyozott, oda nem illő faragott lábzsámoly. Az asztalon papírok, levelek, az idős matróna kezében imádságos olvasó. Esti szürkület. Majthényi Anna hangtalanul imádkozik, gyertyát gyújt.

M. A.: – Hát, jó. Száműzöm magam Sztregováról, ezt mondják rólam a bárgyú népek. „*Száműzte magát a rátarti nagyasszony, Madáchné Majthényi Anna, aki könyörtelenül eltúrta innen súlyos fondorlatokkal, Imre fia befolyásával menyét, az ősellenséget, a szegény tekintetes asszonyt, Erzsikét*”.

Eh, Imre is akarta, nem? Belátta hirtelen, hogy igazából eszétől megbomlott az a perszóna. Istenem, csak nem úgy van mégis, ahogy sejtettem már a válaszkor, a losonci bál után, amire elment Erzsike egyedül, ezzel vétközve, hogy a Bosszúálló Rossz Angyal maga Fráter Erzsikét? Pedig hogy’ sikerült megváltoztatni körülöttem egyszerűen mindent! Könnyen ment, Isten útjai kifürkészhetők, ha a lelkünk készen áll mindig az Ő figyelmére. Nekem erőt adott, s erőt kínált fel Imre fiának, hogy végre döntsön és küldje el a cemenét. El a Madách háztól messzire! Jó, jó, legyen, vigye csak innen Sztregováról a messzi Biharba, apjaurához, öccséhez, ki tudja majd, ott is kihez? egyik gyereket a

122

háromból. Vigye, vigye, így könnyebben útra kel mihamarabb maga is, vigye Jolánkát, az unokámat, marad még belőlük. Aladár, elsőszülöttje Imrének, meg Borbála, ő a mi szemünkben csak „Ára” – itt maradhat velünk. De ha kell, visszapereljük Jolánkát! S akkor meg is kapjuk, Imre fiam így kötötte ki az egyezséget, ha úgy ítéljük meg, elhozhatja a gyereket tizenkét éves korától... Hát, el is hozta akkor, ott maradhatott a nőszemély egymaga az udvarlók körében mindenféle fogadói, ragacsos kocsmasztaloknál. Csúnya vége lett, nem akartam, ezt mégsem akartam, hogy így történjen, Istenem!

Amikor aztán Imre öccse, Károly fiam ment oltár elé – végre egy igazán jó asszonyt vezetve, Csernyus Emmát, akkor mondtam ki talán először, de bárcsak ne mondtam volna, hogy „*egy valóságos Megéraz a nő!*”, ez az Erzsi, a fúriák legrosszabbika, a bosszúállás istennője. Honnan tudhattam volna, hogy talán még valóságosan igazat is mondok, hogy valóban az, a Bosszú Angyala! Ha tudom, talán mást teszek Imre körül? Tehettem volna mást? Soha egyetlen gyerekemnek nem engedtem semmiben. Nem üzöm, hajtom Erzsit annyira mégsem? Károlynál megmondtam én, hála az égnek, most végre egy jó asszony kerül a családba, nem olyan mint az a másik, az istentagadó Erzsi. Ugyan, mit mondanának most a tudatlanok, hogy rajtam is beteljesedett? Hogy Aladár nemhiába veszekszik a spiritekkal, vörössipkásan nemhiába úzi éjjelente, amikor nagyritkán itthon van, a szellemeket, versenyre kelve a vérszívó denevérekkel, nem hiába kiáltozza anyja nevét, „Erzsi... Erzsi... Erzsébet... Átkozott Lizbet...” Ezt kiáltják gyakran a Pestről, a mindenhol szedett-vedett médiumok is, és a kedves unokám valósággal transzba esik olyankor. Megölné talán az Anyját, ha élne még és én suttognám fülebe az indulót.

Mit kerget vajon Aladár, akiről azt hittem, hogy maga Imre valamilyen egészen más, még komolyabb formában? Miért kiáltozik ő maga is éjjelente a toronyban a bádócirádák között, azt hiszi talán, nem hallom, s miért, hogy mások, mindenki szinte egyre csak a „különöst” látja benne, hogy elcserélgette már majd egy szál apjaura könyveit. De hát, a könyvek, Istenem, a rosszat éppúgy őrzik, mint a szent könyv a

a jót. A könyvek vették el az eszét Aladárnak, de apjának is ártottak. Soha nem érdekelt engem, mit írogat az elefántcsont toronyban. Unokámnak, Annának írtam talán száz levelet, amíg Imre is élt, mégsem esett szó köztünk éppen arról, hogy mit írogat Imre?! Nekem a pengőforintok, meg az elszámolások, percentek, a vastag percek maradtak, nekem a kötényem is tele volt számmal, ami mind hiányzott valahonnan a felemelkedéshez, nekem csak a plánmok jutottak, meg a peres ügyvédek, meg a hatezer visszaperelt hold, a sok gond a még több bajjal.

(Felvesz egy heverő papírt, olvas)

„Kedves Károly! Elválásod igen fáj. Szüléd házából való kilépés és új pályába való meneteled, ez mind sok gondolatokat hajtott fejemen keresztül – ezért én egyebet, mint Isten áldását nem kívánhatok és arra az egyre emlékeztetek, hogy rossz társaságtól őrizkedj. – Ami a mobiliát illeti, emlékezni fogsz, hogy egy ágyat, egy díványt, két fotójt, egy sifonért ígértem, erre pedig többet száz pengőnél nem adhatok, az se az én tanácsom volt, hogy oly sietve szállást kerestél, azt mondtam, hogy Balogéknál ne legyél alkalmatlan, azt értettem, hogy fizetés nélkül ne legyél nekik terhükre, ha egy vagy két öl fát vettél volna a szoba fűtésére, a telet ott tölthetted volna. De nyakra före pénzt küldjek, honnan?! Szállást is sietve kerestél – nagy urat az én erszényemre ne játssz, mert az is, amit adok erőmön felül van – ha megharagítasz, annyit sem adok, de már elmeneteledkor megbosszantottál, láttad, minden pénzem néked és Palinak adtam, és már akkor kértded, mikor veszem a mobiliát?

Kár volt a postát terhelni az überslagok elküldésével. Azon száz pengőt, ha lesz majd, fogom aszignálni, addig tegyél, amit tehetsz. Majthényi Tóni ötezer pengőt felmondott, amire gyűjtenem kell, Nintsinek temérdekkkel tartozom, Eminek fél évre, nem tudok hová lenni – végeznem kell. Igen fáj a fejem, és igen rossz a pennám. Balogékat csókolom. Szerető Anyád... Címzés a Várba, Monsieur Charles de Madách.”

De ti, ott mindnyájan, a szellemvilágban az én rokonságomból, ahányan vagytok, ha vagytok, ti miért nem segítettetek soha? Ha volt ott egyáltalán Megéra, ha találkoztok vele? Vagy már semmit nem tehetek ti ottan? Vagy már ronccsá változott ott is az a nő? Hány élete van? Egyetlen egy mindenkinek, s ha itt lent nem tetted meg azt, amit kellett volna, akkor soha nem lesz rá módod, igen, ezt hiszem a legjobban talán. S nekem késő már mindenre. Mit bánjátok ti, hogy milyenné vált akárcsak ez az Aladár gyerek, a régtől kedves jó unoka. Egy hete sincs. Leugrott a lováról itt az udvaron, tajték volt tisztára az egész állat nyaka, oldala, agyonhajszolta idáig érve egyenest Budáról jövet. Senki nem jár már lovon ekkora távolságba csak az én unokám. Leugrott és nagy hangon kivágta egyenesen felém, mint a balta, süvöltött a hangja – „*Vőlegény vagyok! Hozom is mindjárt imádott Mariskámat!*” Te jó ég! Milyen Mariskádat?! Hát csak úgy lehet Mariskázni Sztregován? Talán most már csak a másik, a végképpen egyetlenem, Annácska, Károlyi Miksa felsége, ő valóban megmarad. Akárha édes lányom lenne. S úgy vesz ő is, mintha anyja volnék.

Megfűjják nekem most már a kürtöt, a postai marsot, a mehetnéket, továbbra is a sárteken, nem ott, ahova szívesen elmennék. Micsoda rossz fejfájás ez?!

(indulattal, panaszkodva)

Mit tudtok ti mindenről? Ezt mondom mindig nekik, amikor árnyék-ként az eszemben előjönnek. De sokan vannak, Istenem! Csak én vagyok még, pedig egyre csak mehetnék már, rendelkeztem mindenről réges-régen, hiába. Kilencven évesen kell fogadnom a lelkeket, talán Aladár szoktatta ide őket a légóceánból, jönnek egyre, mint a postagalambok, itt aztán mind kikötnek szépen, s majd mostantól fogva megtalálnak Csesztvén is, tudom. Itthagynom most örökre Sztregovát. Hetven év után megyek vissza a gyerekkoromba, Csesztvére. Akkor sem volt nekem máshova menni, árván, csak a nagybátyámékhoz. Sztregován már évek óta egyre csak ezek a szobák jutnak nekem, a kertben sem járok ki, nem tudom, mióta. Ez a belső a palota, itt

a

tárgyak, ablakok, porszagos súlyos kárpitok, a zajok is itten, ezek kötöttek le egészen. Itt volt velem végig legkedvesebb fiam Imre, Aladárban őt láttam, azt hitték –, már nem tudom, ki, kicsoda, rájuk hagytam. Egész életemben mást sem tettem, mint nem törődtem mások véleményével, de a lélek az valami más. Átmentem én láthatóan a másik oldalra régen, hiszen nem túl nehéz az. Imre mondta hatvannégyben, október öt, hajnalban, hogy „*a halál az semmi...azt meg lehet szokni, csak az odáig vezető út kibírhatatlan...*” Halni tanulhat az ember önön gyerekétől, ha eléri a bosszú?... Vagy az átok érdesíti lelkét. Csak a belső szilárdság mindenben, tartásban, testben, szellemben, erkölcsben, mindenben. Csak azt mondom mindig, vigyázz a tartásodra, ne viselj felesleges fodrot, gallért a ruhádon, ha lehet, ne nagyon hordj, ne állj egy lábon, ne vakarózz, ne izegj-mozogj, szépen tartsd egyenesen a hátad, mert elronthatja könnyen a lány a formáját. Kitől hallottad, Anna? Még Marczibányiéknaál, a nádor rokonnál, Budán, a palotában a táncórákon, s a Pátertől? A Páter jezsuita volt, a neve tiltott a mi körünkben is, nem beszélhettem róla, csak éreztem a lelkemben a tekintélyét, érzem ma is, majd' százévesen.

(más hangon)

– Rakódnak rám a terhek. Hetven éve nem táncoltam önfeledten, s akkor sem, amikor lehetett volna húszévesen. Rám nehezedett valami, mi volt az? Az Úr parancsa. Nekem minden tagomban igazi izom feszült, mégis a lélekben kellett mindig a legerősebbnek lennem, engem nem érdekelt más, mint az a megfogalmazhatatlan erő, amit Sorsnak mondanak mások. Nem sors volt ez, Imrém, valami más, valami, ami kiélesítette a lélek pengéjét, nekem ezt kellett forgatnom, a lélek pengéjét, mint a legkényesebb orvosi metszőkést, ezzel nekem mindent lehetett csinálnom, a legfinomabb részeket, a körülöttem élő lelkek részleteit biztos kézzel operáltam, leválasztottam ráhelyeztem, újra lefejtettem, nekem ez semmi volt, a lélek éle. A Pátertől fegyelmet tanultam. Biztos ítéletet, diagnózist és minden mást, ami nélkül egy napom sem telhet.

(kis szünet után)

Itt nem lehet tovább. A falak harsonák nélkül leomlanak, már talán nem is állnak, csak az árnyékuk vetődik rám, az árnyék. Férjemuramé. Jön ő is, mosolyogva, éjjelente, a minap megfogta a kezem és húzott valahova felfelé, valami dombra, hogy spektákulumot mutasson nekem. Soha így, szegény, életében nem fogta a kezem, ez sem lehet ám más, mint gyengékhez illő játék a szertelenkedő, egylábon ácsorgó, vihogó képzelettel. Nekem nem lehetett dolgom soha a parádés tetszelgés senkivel, legkevésbé az urammal, kilenc gyerekemmel. Közülük az első négyből nem maradt életben senki, egyedül Mária, áldott legyen az emléke, mindörökké, ámen. Leölték negyvenkilencben a Partiumban elsőszülött gyerekével, második férjével, Balogh Károly honvédtisztal együtt, útközben. Szegény Marim, hogy félt minduntalan minden kis semmi utazástól, hogy rettegett, ha csak befogni kellett, s meglátta az üveges hintót vagy szekeret. Máris rátört a félelem, mint aki megérezte minden alkalommal külön is a végzetet. S akkor szegény jó férfi gyerekeim, Károly és Imre mindent megtettek, hogy ne tudjam meg a teljes igazat, de a kocsis, aki megszökött az oláhok baltájától, mindenütt beszélte, így eljutott hozzám a hír. Később elfogták a tetteseket, előkerültek a rablott ékszerek, fiaim utazása a smukkokért csak végső bizonyítéknak volt jó. Rájuk hagytam, nekem is könnyebb volt. Miféle könnyebbséget szerezhetek leölt lányod, unokád emlékével? Akkor is a számok szorítottak, engem minden időben a számok, a pengőforintok, százalékok, árendák, plánumok préseltek, amióta csak ideérkeztem férjemmel Sztregovára. A számok kivonják az emberből a szánalmat, a fájdalmat elrozsdítják, elmúlik minden, ha csak rájuk figyelmezel. Megtettem. A perek perét vittem akkor is örök özvegyen. Milliomnyi fáradtsággal minden tagomban. Néha látni véltem az ólomnehéz súlyokat, amiket minden hajnalban, az ima után azonnal, magamra kellett vennem, vigyázva, hogy más észre se vegye, a vállamra tennem és hordoznom egész nap egyedül. Miféle segítséget kaptam én? Főleg idegenektől inkább, mint édes fiaimtól. Imre barátjától, Szontaghtól, Veres Gyula kománktól, néhány kipróbált pesti ügyvédőtől, de azokkal is mennyi bajom volt! Annának írt leveleimmel felüdül-

tem, s ha kaptam is tőle magától, egy hétig könnyebb volt nekem. Te, édes Isten, ha kilenc gyerekedet tartottad már a karodban, s ha el is temettél belőlük időnek előtte négyet, még mindig érezheted, hogy a kénköves ördög sem bírhat veled, nemhogy egy akárki fia, lánya, egy peres fél, vagy egy tiszteletbeli falusi jegyzőcske, aki, ugye, mindenképpen ravaszabb kell legyen egy nőnél!, aki felett csak győznie illene, de megtanítottam, akit kellett időben erről is. Akár a kúria elnöke lehetne felőlem, elholt férjem kamarás, családom a legrégebbi magyar famíliák között áll, bárói águnkon országos emberek, ám mindez csak silány játék a lélek erejéhez képest.

(szünet után)

Küldjetez kocsiért Csesztvére azonnal! Fogjatok be nekem utolsó utoljára. Itt nem maradok, vigyetek vissza, ahonnan emlékezve egyszer már elindultam, vigyetek Csesztvére. Aladással tovább semmi dolgom nem léssen.

(más hangon)

A szél. Csikorgatja a bádóg akantusz leveleket a tetőn, mégis, milyen csikorgás ez? Mintha cinlemezek súrlódnának egymáson, s benne van más hang is. Imre, Emikénk volt mindenem. Őt fogtam a legkeményebben, mert Isten is azt próbálja a legtöbbet a legnehezebb súlyokkal, akiket tart valamire, a többi csak szöcskelábú árnyékfi, szerencse kölyke, semmi ember, próba nélkül megyen a másvilágra, s ott nincs semmi helye az ilyennek. Imre, és Mária, de Annáról, a lányomról ne beszéljünk, őt kivettem egészen, férjének élete is kockán forgott a kezétől, mire mennék vele? Az ördögé már, ahogyan a többiek is állandó kísértésben voltak, s ha nem vigyázok minden fűszálra, már régen nem lennénk errefelé mi Majthényiak, Madáchok, de talán már nem is vagyunk egészen úgy, mint lehetnénk mégis. Imrével egyedül lehetett volna. De az esze másfelé is hordta őt magát, elvitte a figyelmét, a legfontosabbat, a mindennapi szorgalmat az irományokra, megutáltatta vele a hivatalt, miféle s mennyi kárt kerülhettünk volna, ha-

nem egy Fráter protestánst, egy rebellist vesz el, hanem valamelyik Pongráczot, Gyürkyt, Balassát! Tehette volna, de nem, Örszi elvette az eszét, s nekem az édes fiam ellentmondott negyvenötben, sőt már negyvennégyben, amikor zsarolni is képes volt, elköltözve durcásan Csesztvére. És mert tőlem pénzt ezért nem várhatott – nem szégyellte Szontaghtól, Palitól előbb visszakérni azt az összeget, amivel barátja tartozott neki. Így kieszközölte tőlem is a „hívó levelet” Biharba, fiam hóhérnőjének, érkeserűi Fráter Erzsébetnek, ám legyen! De nem az volt az utolsó szó.

(keserűen, kényszeredetten nevetve)

– Úgy látszik, mi mindnyájan Csesztvére menekülünk, amikor süllyed a hajónk. Csécsén aztán rövidesen az esküvő, nem hetedhét világra szóló az biztos, de nekem éppen ez tetszett, ne legyen a protestáns perszónának semmi öröme. Menjenek Csesztvére lakni is, a régi ispánlakba, „*Erzsinek jó lesz az is*” – ezt mondtam, megtudták, haragudtak, mert lekicsinyeltem. Áltattam magam is, hogy majd Erzszi nagybátyja, Pál átadja az alispánságot. Ment is volna minden a maga útján, Fráter leköszönt, Imre megyei főbiztos lett nagyon könnyen nyerve, ab ovo gyenge ellenfelekkel indítva, és ha nem jönnek azok a szörnyű idők negyvennyolcban, kilencben és utána a többi, Imre botorságai a nyílt összeesküvés tárgyában, a fegyverek rejtése és Rákóczy, Kossuth titkárának bujtatása, a darabontok, a börtön Pozsonyban, a pesti Újépület, ahol édes fiamat az udvaron nyilvánosan megverték, megvesszőzték, és azután már minden elveszett egészen. A Madáchok legkiválóbbja, Imre nem lett, mint Kuthy Lajos Váradon első Bach huszár, osztrák hivatalnok, svars und gelb zászló alatt, de nem is csinált már többé igazi karriert. Akkor én nyeltem volna tovább, ha nem jön közbe a bál, amire Erzszi mindenképpen elment egyedül, férje nélkül, igaz, általam kijelölt baráti kísérettel, de aztán ide már nem jöhetett vissza! Vitte magával, nekem is könyörögve, hogy csináljuk vissza – vitte egyetlen neki átengedett kis túszyerekét, Jolánkát. De legalább elment, s már jó régen halott ő maga is, szörnyű kínok között távozott, s ha meggondolom, haláláig, hetvenötig minden lezajlott velem és körü-

löttem, ami meghatározott. Mindössze néhány év volt csak közben, addigra Aladár a világ csodabogaraként üetett rendszeresen a nógrádi dombokból Pest felé, megjárta Londont a lélekkergető, halottlátó kortársakkal, s hogy betetőzze a bosszú istennője, a fűriák legrosszabbika – most Aladár előállt hirtelen a legvégső szóval, elveszi Fekete Máriát, és balkézről szerzett lányát is magával hozza Győrből, akiről azt rebesgetik, hogy a kihíresztelt szép kasszírő korábbi gazdájától, egy Huszártól, tehát valóságos rokontól fogant!

Meddig lehet lefelé nőni, édes Istenem? Le a földbe talán egészen, mégis csak gyökéerként újra kezdeni mindent lehet-e vajon, vagy mit kell most már tennem, hogy az Úr útját járjam továbbra is?

(felvesz az asztalról egy könyvet, kinyitja, más hangon)

– „*Krisztus lelke, szentelj meg engemet!*

Az Úr országát métellyel hintettétek. Legyetek átkozottak. Durva eszközeitekkel, eszméitekkel felszántottátok birodalmát és nem vetettetek bele semmi jót. Sorsotok nem kerülitek el, pusztulás a részetek. Ver benneteket mindennel és mindenben, amihez csak hozzányúltok.”

Száműzetésemet balítélettel illetitek, semmit nem értetek belőle, legyetek homályosak elmétekben, bénák tagjaitokban minden időkre. Ti lehettek egyedül csak a kitaszítottak. Az Úr útját járom, kezemben a lélek pengéjével. Nincs semmilyen fegyveretek ellenem.

(elgondolkodva)

Apám, anyám meghaltak, alig emlékszem belőlük valamire, Marczibányiék halottak, férjemuram nemkülönben, az ő apja-anyja is régtől fogva ugyanígy, elmentek első gyermekeim, elment Mária lányom az unokámmal együtt legyilkolva az oláhok által, elment Bem seregével, hogy tüdőlobban itt haljon meg, üzött hadifutárként, kedves Pali fiam, de már jöttek, akárha késve is, kihült teteméhez a darabontok, s ha élve itt kapják, felkötik. Maradt még Csesztvén az én Károlyom, családjá-

val, Csernyus Emmával, maradt nekem sokáig Imre egyedüli igaz reményem, ő is elment fuldokolva csendesen, egyik lánya, Ara, férfimániakus lett és még a lelkészembert is üldözni kezdte hiábavaló bomlott szerelmével, intézetbe került, szegény. Onnan aligha jön elő, ahogy az orvosok mondják, betegsége az ördög találmánya, s valamilyen Madách ős bűnei vannak benne elrejtve, de nem is nagyon lehetnek elrejtve. Jolán lányomban semmi örömöm, polgáremberhez került, alig látom. Aladár maradt nekem az egyedüli, akiben még bízni tudtam, akiről még elhihettem, volt értelme mindennek, a jónak, a rossznak.

Csesztve lehet nekem is a szent fundus, a végső pont, ahol gyengülő lábam még megvethetem. „*Gyalázatos gyáva!*” – ezt mondta Károlyomra a perszóna, mert nem szaladt nyakátszegve Debrecenbe nyevkenilenc legelején a fiam, a miniszteri hivatalnok, s hogy igazolnia kellett magát annak rendje módja szerint, de fájt nekem az a mondat, amit leírt, a börtönbe küldve átkozott sorait, s amit aztán Imre nekem felmutatott. Akkor végérvényesen tudtam, hogy Imre is megingott már, hogy rövidesen megtartjuk az egyezséget a birtokkal és így Károly került helyettük Csesztvére, ők meg Erzsivel ide a közelbe, a szomszédba, ahol rajta tarthatom egyenest a szemem. Megegett ez is, a többi néma csend, ment is a háztól a perszóna. Mit tehettem volna, édes Imre? Már minden elbukott akkorra, karriertől nem kellett tartani, a börtönév minden ajtót bezárt előttem, maradt a nő. A nő, aki mert hívságot árasztott minden mozdulatával, mondatával, álnok lehetett csak, álnok és semmi más!

Rámtör a félelem. Ezt nem ismerem, ez idegen nekem, ezt nem mondta a Páter, hogy lehet ilyen egyáltalán. Nekem nincs félnivalóm, nem lehet ember énnékem bírám, én az Úr útját jártam minden lépéssel, minden cselekedetemmel. Szent Ignác Lelkigyakorlatával szállok szembe veletek odaáti lelkek, hogy a sárkánynál is erősebb legyek. Szent Ignác a mi védszentünk, a küzdő katolikusoké, nekünk mindenkinél nagyobb és erősebb várunk Ignác szent, aki Lelkigyakorlatát adta, hogy megerősítsen minden gyengülőt.

(kis üvegcset vesz fel)

„*Aqua Marina*”, a szent víz megsegít, a Páter ajándéka, még van néhány cseppnyi belőle. Az átok talán mégis igaz lehet, a bosszú fűriáját csak Ignáccal győzhetem le, most itt az idő, erősödni kell és távozni hamar innen, a csikorgó bádogtető alól, itt a lelkek bezárva rajtam is át meg átjárnak, közöttük van Erzsi! A fejem itt örökké fájdalmasan fáj. Nem lehetek nélküle, nem alhatok. A Megérával birkózás meghaladja erőmet. A falakból is mindenünnen Imre szólongat, legutolsót sóhajt, kiszakad belőle a lélek, ott állunk Veressel, Szontaghgal, Pass András inassal az ágyánál, csendesen megy, ahogy élt. Igazán egyetlen egyszer mert szembeszállni az akaratommal, akkor kikényszerítette a házasságát, de nem adtam volna, ha nincs az alispáni nagybácsi, Pál, Erzsi tekintetes szoknyája mellett, de ő bizony ott volt, ígéretekkkel, Imre! Ő a háttérből lehetett volna a patrónusod, hiszen Ignác is mondja „*a cél a szent nem az eszköz*”. Eszköz vagy fiam, eszköz maradtál Erzsi, te álnok, bosszúangyal, eszköz voltál, a fene jobban tudja, te is Fráter Pál, akármilyen, mégis eszköz a szememben, kezemben inkább, nem lehetett volna megállítani az én Imrémet, ha nem jön a forradalom, vagy elmarad a végső nagy bukás, a börtön, ha Imre hallgat rám és már későbbben elkerül minden kétes ügyet, személyt, nemhogy bevesz maga magához egy kötélre ítélt Kossuth hívet.

(suttogva kezdi, erősödik)

– Aladár szemében előre támadó tűz volt. Éppen olyan, mint az anyjában, Erzsiében, amikor előre tudtam, hogy mielőtt megszólalnék – ő már eldöntötte, mit válaszol. Átkozott, makacs, égető tűz volt az is, amit Aladárnál láttam felvillanni, és most minden kezdődik előlről, minden a rossz lánnyal, a rossz házassággal, távolra kerülve a karriertől, minden emberitől, amiért a Madáchok oldalán küzdöttem, most minden újra és ugyanúgy, ahogy a szegény apjával, Emivel történt, most egy kasszírónó, egy Fekete Mária következik?! Az egész tekintete elszürkült, még a szeme fehérje sem látszott, ezt a tüzet csak egyetlen helyről indíthatják útjára, a legmélyebb pokolból, annak lehet ilyen hi-

deg, égető, sötét fénytelenége egyidőben. Aladár, végső reményem voltál, és most majd te teszed a síromra a keresztet, oldaladon egy Fekete Mária nevű perszónával, egy zabigyerekekkel, egy nem tudom mi-csoda étellel.

(felvesz egy levelet, emlékezve, zaklatottan)

– Itt van ez a piszkozat levél a többiből, jó tíz esztendeje, hogy írtam Annácskámnak, Károlyinének, máig legkedvesebb unokámnak, olyan ő, mint aki a lelkemnek része tudott lenni, minden sorával tartotta bennem a kihunyó erőt. Itt vannak a sorokban a kínkeservek mind felsorakoztatva, ezt nem tudhatják, soha nem is tudták a szállodosó – ki tudja, miféle lelkek, Aladár fő kedvencei. Aladár, a most már végképpen hűtlen, aki engem ilyen helyzetbe hoz, el kell hagynom a magam várát, amiért annyiszor véreztem – de fáj ez is, a fejem, minden órában egyvégtében... A holt lelkek nem tudnak számolni. Csak egyedül nekem kellett állandóan egybeforrasztani a számokat a valósággal, a szeretetet a szigorral, a sáros földrögöt a rohanást szálló fenti felhővel, ezeket én ragasztottam egybe, nap mint nap, a sztregovai hetven esztendő alatt. Mindig szilárdan álltak, sokáig nem bonthatta meg semmi, senki, aki akarta volna, Isten segítségével lepattogott erről a földfelhő falról, saját családjából emelt várfokról. A szellemek! Nem mondtak soha semmit, csak újabban hallok hangokat – Istenem, de félek! – nem tudhatom már, kiben, mi lakik innentől. Semmit, de semmit nem tudhatok, hiszen hogy került Aladár is a körbe, ki vitte bele, én nem, mi okozta a vesztét? A vesztében rohan biztosan. Nem tudok küzdeni nem létezőkkel, láthatatlanokkal, szellemekkel, nem tudok denevéreket fogdosni, nincs erőm, se kedvem ilyen munkához semmi.

(kis szünet után olvassa)

„Kedves, szeretett, jó Annám!
Jó Aladár elment másodikán délelőtt Szakálba, ott is hált, a lovak mentek hálásra Fülekre, oda vitte Gyula, ott ebédelt, Pétervásáron hált, délelőtt Egerbe ért, ezt a kocsis által írta. – Igen nehezen búcsú-

tam tőle, azt mondtam, »hazajöved után lesz az apostolok oszlása«, halálom volt szemem előtt – amit úgy is kívánok –, de szegény jó Aladár érzékenyen vette, ami engem igen meghatott. –

Károlytól már ma kaptam második levelet, amelyben a nagy strapációról panaszkodik – itten küldöm követeléseit, amiről ő nekem szót sem írt, csak Aladár adta át, és Aladár neki megígérte nevemben, amit most Egerből írt. – Első levelében, 9. március, Pestről ezt írta: 16 forint szoba, 6 mosás, minden nemű evésre 25 forint, 6 dohány, 2 forint világosítás, 15 pénz, előre nem látott kiadás. –

Kedves jó Annám, szeretett jó Miksától, akit számtalanszor csókolok, oly praktikus, ilyenben eljárt férfiútól kérek tanácsot, – hogy tudjam én meghatározott napokra a pénzt küldeni, hol se az árenda, se a kamat oly' pontosan napra be nem jöhet, és neki pedig több pénzt előre adni nem tanácsos, mert nem tud vele bánni. – Erre én nem tudok semmi plánomot csinálni –, mert mind a takaréktárba, ahol öt kamatot adnak, mind a status oblig meg van az idő határozva, az árenda is mikor fizet? ez mind igen nagy kérdés?...Ami a számadást illeti, leteszem hazajövelekor. – Erre kérlek, plánomot csináljon jó Miksa. – Újságot semmit se tudok, csak hogy a szobalányt elküldtem, se varrni, se mosni nem tudott, most a losonci masiniszta lányát fogadtam, igen illedelmes, Mocsárynének 7 hónapig szolgált. – A leánykák csókolnak, Miksát igen ölelem véled együtt Isten oltalmába ajánllak, meg nem szűnök lenni holtig szerető – nagyanyád, Anna.”

(elgondolkodva, kesernyésen)

– A teljes egész élet az enyém volt. A budai Dísz térről, a nádor palotájából, ahol először apósomnak mutatott be nevelőanyám, rokonom, Marczibányiné kesseleőkeői Majthényi Mária, ide csak teljes egész-ként, készen mindenre, egyedül csak úgy jöhöttem! Ha egy ferde csizmasarok előkerült egy lábon valahonnan, Sztregováról, Csesztvéről, Károlytól, vagy Aladárról, előtte még Imrétől is –, vagy az örökké izgő-mozgó Palitól –, ha egy citera kellett valakinek, Károlynak teszem azt, vagy egyik lánynak valami ékszer, legalább kölcsönbe egy-egy bálra, kis szezonra, nekem volt gondom vele, javítással, vásárlással,

mindennel. Károlyom és Aladár is tölem megkapta mindazt, amire szükségük lehetett, maguknak tanulhattak, számon is kértem valamennyin mindent, németet, vívást, táncot, tartást, pénzt, erkölcsöt.

Az élet teljessége tornyosult rám lassanként. Mert alkalmasnak talált az Úr. És én nem húzódtam ki alóla, mert akkor már tudtam, hogy a Fennebbvaló így akarja. Egészen mostanáig, vagy majdnem mostanáig ez volt, már nem tudom pontosan... Gazdálkodhattak maguknak, én szinte máról holnapra élek. A pénzt előre kialakítottam velük és semmi könyörgésnek, durcásságnak, gyermeki sértődésnek, panasznak nem engedtem. Másként, ki emelte volna a dolgokat errefelé Isten segítségével? Majd hétszáz forintot kaptak nyolc hónapra egyenként a kosztot is belé számolva. Ezt akartam. Lehetett volna másként?

Szétesett birtokot, gyengült családot kaptam férjemurammal. Igaz, apjaurával egy híres ügyvédet is, aki Migazzi bíborosnál, Vác városa felemelőjénél, valóságos szent embernél rekatolizált, csavaros volt az eszejárása, mint addig soha senki másnak, Martinovicsot védte, Ferenc császár őt is kijelölte, koponya volt, igazi, az öreg Madách Sándor, nekem imponált, de nagyon. Első fiúkat neveztük róla, legifjabb Madách Sándornak. Két hónapot élt. Sztregován minden a földre volt omolva egészen. Szegény jó Madáchok, el voltak bolondulva a protestáns világba, mindenüket feladták a ferde eszmékre, a költőkre. Maguk is írogattak egyvégtében, még egyházi dalocskákat sem átalítottak rímek közé faragni. Ugyan, milyen pusztulásképet láttam, amikor ide érkeztünk férjemmel, amikor még csak lakni sem volt hol, bérlemben szorongtunk, a fejet mégis egyenest tarthattuk, habár férjemuram nem volt valami nagy elme, talán a legszerényebb Madách volt ő mind közül. Talán mégis éppen ezért ragaszkodtam hozzá, tettem vele a lépéseit, mindenben mögötte, előtte, fel a kamarási székig. Majthényi lány másmilyen nem lehetett soha, példa volt erre Marczibányiné.

Megtapasztaltam az Úristen kegyelmét.

Rólam mondhatták lánykoromban, hogy talán rideg vagyok túlságosan is, pedig csak figyelmes voltam mindenre, ami történik körülöttem,

ezt

máig nem hagytam el. Figyelmes, igen, mindenre, s erre elegendő erőt ugyan ki adott, ha nem maga az Úr akarta, hogy éppen ilyené váljak? Az Úrtól való, hogy kezdettől valósággal irtóztam a Megérától, ettől az Erzsitől. Az első volt, kinek az életét két kézzel morzsoltam, mert nem tehettem mást, mert szájára vette a világot, mert...

Mi lett volna? A világból kiszaladnék, ha tudnék futni, amikor ezt meghallom, mi lett volna? Kérdezte egyszer még legényke korában Aladár, ha az anyja itt marad végig velünk, akkor mi lett volna, Erzszi a megmondhatója, de ő már akkor sem mondott semmit, csak panaszra állt a szája Biharban, a rokonoknál, Imréhez írt, pénzt sürgető leveleiben, mindig a pénzt követelte, ő volt a legrosszabb mind között, akikkel körül voltam véve, mert mindegyik éhhalálra bánt a pénzzel, Imre egyenest könyvből tanulta volna a gazdálkodást, amikor ide ért a sok politikából még akkor Erzsivel együtt Sztregovára. De ugyan – minek kellene, ott volt Matolcsy, meg aztán a kiváló jó emberünk Bory, értettek azok mindenhez, Matolcsy még ahhoz is, hogy fülbesúgjon, mit csinálnak a fiatal házasok kezdetben Csesztvén, hiába volt rideg mindenben a kettőnk kapcsolata Erzsivel, tudtam én akkor is eleget, mindenre volt figyelmem, és amikor kellett, ott teremtem, segítettem a szülést, a keresztelest magam csináltam az elsőnél, a kis Imrénél, mert néhány óráig élhetett csupán. Éppen Imre volt ő is, már akkor láttam a figyelmeztető jelet – nem volt életképes, vert bennünket már akkor is valami, nekem az első kis Sándor, Imrééknek a picinyke Imre, én tartottam keresztvíz alá, ahogy a regula engedi, ha nincs közelben pap és a halál már bejött az ajtón. Belefáradok, ha végiggondolom, mi lett volna, ha nem olyan fenemód rátarti Erzszi, ha minden megmarad egészben, akkor talán...Elfogadni sosem tudtam volna, de megalkudni százszor is képes lennék, csak Emim lenne életben és lenne boldog, ahogy megérdemelte volna. Ité Nina, a társalkodóm kimondta egyszer, majd elcsaptam, s ha nem élek vele már évtizede, el is csapom, mint egy cselédet, aki a mosásra rest, ő is mondta egyszer, mert mindenhez értett – hiányzik az anyjuk ezeknek a gyerekeknek...Hiányzik! Nem hiányzik! Itt vagyok én! – ezt vágtam rá és elhallgatott nyomban Ninácska, egy napig nem szóltunk akkor egymáshoz, aztán valami mézes

136

kenyérrel történt, hogy Aladár elesett vele, kitört a nevetés és azzal vége lett, azóta sem szóltunk erről. Ité Nina elment Pestre, most én következem. Aladár talán nem lenne ilyen különc? Talán érthetné, amit érzek, amit hallott tőlem, hogy egyenes tartás és „zsák a foltot” keresés a mi igazi nemes dolgunk ezen a földön, talán nem lenne olyan híres, nemzetközileg ismert spiritiszta, ha az anyja néz rá? Ki meri, ki merheti ezt végiggondolni rajtam kívül, Ité Nina? Imre egyedül talán, de ő sem tette meg velem, hogy végigvitte volna az átkozottan értelmetlen fonalat. Igaz, búslakodott, amikor Erzsit elkergettem, amikor végtére is az ő szájával küldtem el, levelére nem válaszoltam, pedig talán még Imre is reménylette, hogy válaszolok, enyhülök, nem. Mit képzelt rólam, hogy visszaadom a szerencsését, csak mert szép szavakkal, sőt mélységesen mély alázattal jön elé – „Egyedül Anyai Lelke Elejébe...” így szólított meg mindennek a végén, amikor már a válási egyezséget is aláírták Imrével... Könnyezett Imre? Ezt írta a némbor, hogy csináljam vissza! S ha mindjárt zokogott is! Imre.

(más hangon, szünet után)

Ólomfáradtság jött rám, az van rajtam mostanra. A kertben sem voltam ezen a tavaszon, most mégis kimerészkedek, ki innen a vastagodó, egyre nehezebbnek látszó falak közül, pedig már vonzott engemet is a minap kifelé valami légfuvallat, valami hársillat, mondja a cseléd, hogy az idén nagyon szépek lesznek ám a rózsák. Kimennék, visszatérnék a kerti sarokba, csak most ez a jéghidegség, ezt végképpen nem tudom, most hogy egyszerre honnan jött, mintha talán nem is hétágú lenne odakint a nap. Meghalhat úgy valaki, hogy közben él és egészében kivirul? Hogy ide-oda szaladozik, kilovagol, leveleket ír, éjszakánként szellemekkel trafikál, zenélget, énekelget, ölelget valami győri menyecskét, babusgat, nagy kedvvel, idegen csemetét, tőlem meg pénzt követel folytonosan, hogy kocsira kell, meg szállásra Pesten, meg hogy új öltözetet kell varratni, mert megszólják az ismerősök. Talán hallott és megjegyzett valamit az anyjától, még akkor, amikor egészen gyerek volt. Örzse is azzal védte magát, hogy neki a szülés után újra kellett igazítani minden holmiját, mert nem egészen az, amilyen volt a terme-

te a cédának, a mániákusnak, Erzsinek. Soha nem mondtam Erzsikének, Örzse és kész. Lehet élve megszűnni előttem? Aladár furcsán, gyakorta fel-felnéző savós szemében ismerős-átkozott fények villognak, de hiszen ez Erzsi! Ez Örzse, a kegyetlen bosszúvágó, ez a gyerek itten félig ő maga, hogy' nem vettem észre eddig, miért melengettem kígyót a saját kebelemben, ezt maga a Sátán küldte nekem, kígyótojásból nőtt nagyra ez a kedves unoka, ez a félig Erzsi gyerek, belőlem mennyi juthatott rá, most már látom, semmi, sőt! Félek-e valóban? Még eszmélhetek, pedig éppen Aladár hiszi, hogy félrehord a fejem, hogy egy ideje azt hiszem, Imre van itt és neki beszélek órákon át. Te, egészen szerencsétlen gyermek, te nem tudod, hogy te Imre is vagy, meg persze Erzsi is, belőlem nincs benned semmi, ezért kergetsz ámokfutón bolond álmokat, ezért vagy extra-különc szinte mindenben, a lóháton is Erzsi ül, legszívesebben ült is volna életében, de a mi köreinkben nem divat az amazon viselet, tartás, nekünk jobban áll a női alkat és nem vágyunk férfi izmokra. Erzsi anyád, az a sültbolond teremtés visz téged minden éjjel savós tekintetteddel a padlásra, a bádor oromzatok közé szellemek után kutatva, kitérve szemed, de akkorára, hogy átlátszik a falon is. Mi lenne belőled legalább édes jó apád, mi benned egyáltalán az én Emikémből való? Isten nem bittal ver engemet, bosszújától nem menekülhet senki, én sem, nem is a kedvemre való a tőle menekülés. Lehet valaki ilyen még az én életemben? Mi nem elég, mi kell még belőlem ennek a sztregovai szerencsétlen világnak, mit adnál még rám teherként, Teremtőm?

(szünetet tartva)

„Cuius regio, eius relegio” – az kié a föld, azé a kápolna.

A föld az enyém. Hiába írta szegény Imre fiam a halálos ágyán Szontagnak diktálva végrendeletében, hogy...

(felveszi a papírt, olvassa)

„Kedves Édesanyám, özvegy Madách Imréné asszony, született Majthényi Anna, ha úgy kívánja, a mostani szokott háztartása mellett, al-

sósztrégovai lakásán maradjon...” Nem maradok édes fiam, Imre! Nézz le a fiadra, az én unokámra, nézz szembe vele, mit látsz? Nem a sátánt magát látod talán? Látod-e magadat valamiben, valahol, itt, ezeken az időkön, ezekben a satukban? Csesztvén is Majthényi földre megyek, vérrel, sok munkával keményre döngölt szilárd talajra, azt nem kezdheti ki senki, semmi, amiként ezt sem tudta volna egy egész had sem elfoglalni, ha nem akarom. Állok – Istennel számolva – egy szál magamban. És magamért egyedül már nem érdemes.

(innen végig kissé emelkedetten)

„Arra teremtettünk, hogy dicsőséget hozzunk Istennek!”

Igaz lett rám is, mert hittem valamiben, benned édes fiam, hogy különb vagy mindenkinél, hogy neked más jár, igaz rám is, ami a te vételked: nem hihetsz abban, hogy bárki különleges lehet emberként! Nem lehet különleges senki emberfia az Úr egyetlen nekünk áldozott, büneinkért kínhalált szenvedett gyermekén, Krisztuson kívül. Aki mást mond, más vall, vagy hisz, annak a bűne napról napra halmozódik. Az ilyen megfizet egyszer. *„Anyácskám, Erzszi különleges lény...”* s most ezért kell bűnhődnünk? Itt van már Megéra. Megérkezett. Itt lesz azonnal a falak között valamilyen Mari képében és most újra elém fog állni. Mellette, vörösre mosogatott durva kezét fogva, az anyja savósan égő ördögi tekintetével vigyorog majd rám Aladár kedves arcából Erzszi. Látod ezt, kis fiam? Látod már? Aladár majd nem veszi észre, Aladár az anyját kergeti, őt üldözi, káromolja, ő egyre ezt hiszi, pedig a bosszú fúriája éppen az eszközt találta jónak: a nagy szenvedélyt, ami a nagy szeretettől semmiben sem különbözik. Erzszi hatalma halála után a fia felett – a lélek halhatatlansága mégis.

Nekem nincs igazi vétkem édes gyermekem, nincs bűnöm semmi Uram, te láthatod, hogy így van ez, mert mindig a magam eleve elrendelt útját jártam, és most sem teszek mást.

„Meglátjátok majd a megnyílt eget...” Nincs vétkem, Uram. Kezemet, szívemet mindig neked ajánlottam fel és te elfogadtat, hát akkor most

miért lenne másként? Nem én töröm fel most sem a pecsétet, nem én igazítom ezt az utat, rámtörnek a gyalázatosak, alpárian, elviselhetetlenül, habár az embernek való kereszt az lehetne, amit te hordoztál Krisztusom, hogy venném újra, most is a vállamra – de ott már annyi teher van így is! – és hordoznám megint csak végig a Golgotán ezt az újabb szégyent, ezt az újabb Erzszi-Marit, de most már Aladárral, Imre fiam után. Kívánod-e Uram, hogy így tegyek, adj jelet és én felveszem. Az ösellenség, minden család kártevő gonosza az, aki befu-rakszik most is közénk.

„Aki nem az ajtón megy be a juhok aklába – rabló!” Most ez következik.

„A fiú azt teszi, amit apja cselekszik.” A te apád Aladár, az én fiam, Emi megtette. Erzsivel tette meg ellenem és mivé lettek? Te is megteszed, mert írva vagyok.

„Krisztus királysága fölött az elmélkedés. A két zászló, melyik alá állsz?” Lehet hamisan kényszerből, számítva esküdni, csak közben mást kell gondolni, és akkor az nem érvényes. Én nem mondhattam meg mindenkori az igazat, hogy melyik zászló alá álltam Eminek sem, a két szellem, az enyém és az övé nem volt egyforma, nem volt azonos, én nem hazudtam neked édes fiam, Imre, elküldtem a hívó levelet Erzsinek kérésednek engedve, de kezdettől mást gondoltam, nekem nincs hazugságom én ezt tanultam a Pátértől, de ezt engedte nekem maga az Úr is. Ha nem így lenne, nem tehettem volna semmit. Nincs vétkem, nem kell életem utolsó percében sem félnem, nem kell talán még a kenet sem, amiként Ignác is kenet nélkül halt egy éjjelen, mert rendtársai nem hitték, milyen beteg, mégis a szentekhez sorolták azonnal. Büntelenül állok a zászló alatt kezdettől fogva. Ámen.

„Az ember semmit sem szerezhethet meg, csak ha a mennyből adatott néki...”

Figyelmezzem erre mind, akire tartozik. Én értem a beszédet, van fülem a hallásra. Eddig van és nem tovább, megtartani nincs mit. Eddig

meg kellett állnom a feldúlt talajon. Már most azonban nehéz kövek nyomják a szívemet és figyelmeztetnek. Innentől fogva csak Istennel beszélek ezekről. Gyűlöl is talán a világ, mert a gonoszságát átlátom, üldözhet hát gonoszságával, Megérával mindenüvé utánam törtetve, de ennek majd útját állom Csesztvén, az örök funduson. Imrét is hagyom, most már egy egészen esztelen kép zavar, Aladár vörös sipkája, eszelős tekintete a szívemre borul, fojtogat. Vergődöm alatta, micsoda kép következik, ez rettenetes, az égő denevérekkel, azokat Aladár gyűjti egybe a sztregovai éjszakák legsötétebbjén, amikor a felhők a földig leérnek. Magam is láttam őket egyszer, Madách Imre egyetlen igaz örököse, fia, Aladár a tornyoknál lengette a sipkáját nekik, a nevüket kiáltozta és kardokat kért. Mennem kell. Mégis milyen hideg ez a Sztregova. S hogy a rózsák szépek lesznek?

A Sátán. Mit kezd velük? _____

Alsótold, 2000. június 11.

Kit szeretted, Ádám?

Midőn a több mint egy évtizedes múltra visszatekinteni képes Madách Szimpózium előadóinak sorába kerülhettem – a mindig, mindenben kötelező nyitottságra gondoltam. Felrémlt előttem a gazdagság: sokoldalú megközelítése középtémánknak, Madáchnak, műveinek, korának, amely a Madách Irodalmi Társaságot kezdettől jellemzi. Szót kértem, habár kissé kényelmetlenül érzem magam, s bevallhatom, számítok jóindulatukra, megértésükre: ám egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy miként e percben jómagam, szerző beszélhet-e baráti, elsősorban mégis tudós gyülekezet előtt önnön művéről, műveiről? Szólhat-e még elviselhetően ízléssel egy készülő színi előadás körülményeiről, ha mélységesen érintett benne?

Az alkalom és a szellemi vállalkozás találkoztatása e helyen ellenállhatatlanul vonzónak bizonyult, s bár a művek ismertek is e körben, hiszen a „vérszerinti rokon” Fráter Erzsébet szimpóziumokon P. Kerner Edit, salgótarjáni előadóművész-tanár olvasati/művészi előadásában elhangzottak (Lidérccláng, Lelkigyakorlat), s közös a kiadó is, Andor Csaba, aki mindkettőt nyomtatásban megjelentette – most egészen új helyzet teremtődött egy nagyszerű marosvásárhelyi művész, Illyés Kinga belépésével. Nem történhetett volna meg mindez, ha az értékteremtés alapvető formája, a megjelenés elmarad, ezt ezen a helyen mindenféle közös álszemérem mellőzésével érdemes önmagunk előtt hangsúlyosan említeni, s talán helyénvaló éppen itt, e tárgyban Czine Mihályt idézni, aki a Fráter Erzsébetről szóló monodrámá, a Lidérccláng egyik korai, pásztói előadása után mondta meggyőződéssel: „Csak az létezik, ami nyomtatásban megjelent.”

Nem lehet feladatomban a két monodrámá értékelése, még olyan jóindulatú közönség előtt sem, mint amilyen a mostani, tizenegyedik Madách szimpóziumon összegyűlt, ezért csupán némi ismertetést „engedek szabadjára”, ám azt is kizárólag a téma teljes körű érinthetősége érdekében. Helyesebb talán, ha máris Andor Csabát idézem, aki felkéré-

sükkre volt szíves megírni az egészen eredeti kettős színi előadás nyomtatott műsor-ismertetőjének „fülszövegét”.

Könnyen belátható, amire az ismertető bevezetőjében utal: Madách Imre 17 éves korától folyamatosan kereste a nagy témát, amelyre sikeres drámát lehet építeni s ezenközben meddő próbálkozásaival eljutott a felismerésig: a történelmi személyiségek helyett magát a történelmet kell színre vinnie! – ezalatt mindvégig az idő előrehaladtával egyre mélyülve saját családi drámájának középpontjában élt.

„Anyós és meny ellentéte egyáltalán nem ritka a mi kultúránkban, ám olyan ismertté, híressé, sőt: hírhedtté egyetlen más esetben sem vált, mint Majthényi Annánál és Fráter Erzsébetnél. A téma újra és újra megihlette nemcsak az irodalmárokat, de a szépirokat is. Legenda volna, netán az utókor felnagyítása, amit kapcsolatukról írtak? Nos, a modern grafológiai elemzések megerősítik: valóban olyan végtelenül különbözőek voltak, amilyenek mindig is gondoltuk őket.”

Nem csupán a Teremtő, s vele a lélek útjai kifürkészhetetlenek, hanem a művek sorsa is véletlennek tűnő fordulatokon át jut jóra vagy rosszra, kinek, kinek szerencséje szerint. A legutóbbi időkgig egyoldalúan, kezdetől érdekezérelten (lásd Majthényi Anna belső körét, unokáját, sőt unokáit!) tárgyalt női alakról, a hírhedettnek lefestett Fráter Erzsébetről szóló monodrámája jó másfél évtizede készült. Bemutatta a rokon Fráter Kata, miskolci színművésznő, ugyanígy több alkalommal részleteket adott belőle a magyar rádió különféle műsoraiban. A már említett P. Kerner Edit Csesztvén játszotta az egyik Madách napon, ugyanő vagy félszáz előadást vitt színre a dráma olvasati interpretálásával. Mindössze három esztendeje annak, hogy a Madách irodalmi pályázaton díjazott Fráter Erzsébet monodrámát újabb követte: a költő édesanyjáról, Majthényi Annáról, az előbbi ellentétéről, a Madách család drámájának sokáig „rejtegetett” igazi főszereplőjéről – Lelkigyakorlat címen.

„Ádám álomként éli meg a történelmet: a két monodrámája is valahol az álom és az ébrenlét határán mutatja be két nő életét” – írja Andor Csaba. A valóság álma és az álom valósága fordul egymásba, ha miként történt – egy szerepformáló nagy művész, mindkettőt megismerve, felfedezi bennük a kihívást, ami valójában az élet szereplőinek,

Madách Imre szeretteinek és közvetve a költő legbensőbb drámájának ábrázolása, ám az ember örök érvényű tulajdonságait, azok mozgató rugóit is feltárják. Mások véleménye szerint, éppen ez utóbbi teszi érthetővé mindenkinek a szövegeket.

A trilógia eddig elkészült két darabja megtalálta az utat a létezéshez, az egyszereplős, ezért is bravúrosnak nevezhető megkettőzött előadáshoz. A mindent kifejező-befejező megvalósító színpadhoz. Érdemes volt hinni. Vehetjük – a körülményeket ismerve – akár misztikus találkozásnak, az ezoterikus erők kölcsönhatásának azt, ahogy a monodrámák és a marosvásárhelyi nagy művész a lélek útjain, a művészek sajátos kapcsolatrendszerében egymásra találtak. Talán nem érdektelen erről is szólni, különösen, ha megemlíthetem: a készülődésben lévő harmadik rész/egész Madách Aladárról, a költő misztikumokba burkolódzó különc, nagyon is mai kort és vele mai figurát jelenítő, a bántó valóságtól típusosan-betegesen el-elmenekülő fiáról szól.

Kérem, ítélje meg ki-ki az ezoterikus útvonalat: a már említett kiadványokban megjelent drámák közül a Lelkigyakorlatot leközlőt Nagy Márta, balassagyarmati képzőművész tanár jóbarát eljuttatta Kecskemétre a nemzetközi zománcművészeti múzeum és alkotóközösség vezetőjéhez, Gyergyádesz Lászlóhoz, aki történetesen a nagy múltú Katona József Színház dramaturgja. Gyergyádesz László éppen akkor találkozott a Kecskeméten is szereplő (Márai szöveget jelenített meg nagy művészi erővel) Illyés Kingával, átadta neki a szöveget, mindketten úgy ítélték meg, hogy a már munka alatt lévő, R. E. szerzőjű monodrámája helyett, a Majthényi Annáról szólót veszik fel a művésznő műsorára. Illyés Kinga szinte kizárólagosan önálló, önmaga szerkesztett, sőt rendezett estekkel lép közönség elé, szövegeit bejárja Erdélyt, Magyarországot és mindenütt fellép Nyugat-Európában, ahol magyarok élnek.

A jó hír is gyorsan jár: a láncolatot elindító Nagy Márta értesül a választásról, azonnal jelzi, van „eleje” is a monodrámának, egy másik szöveg, a Lidércláng, Fráter Erzsébetéről. A kecskeméti postafordulattal kéri azt is, s néhány mozzanat után (mégis, melyiket játssza a művésznő?) úgy döntenek: mindkettőt el kell vinni a közönségnek. Egy művész, egyazon este, ugyanazon a színen két teljességgel külön-

böző, egymással ellenséges érülettel viselkedő, Madách életét-életfelfogását, nőkről alkotott véleményét erőteljesen meghatározó asszony drámáját játssza el. A művésznő időközben benyújtott produkciós pályázatát kedvezően fogadja a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Megszületik, többszöri találkozás után, némi rövidítéssel a végső változat, egyetlen közös címmel: Kit szeretted, Ádám?

Illyés Kinga Fagyöngy című műsorával több mint harminc esztendeje lépett először hazai közönség elé, televíziós közvetítéssel, az Egyetemi Színpadon. A legmerészebb szövegmondást láthattuk-hallhattuk tőle, amit valaha művésznő bemutatott. Aki akár csak egyetlen egyszer látta, soha nem felejtheti el. Csoóri Sándort érdemes idézni, a költő mostanában írt kisesszét az Útravaló című, erdélyi kötök verseit megörökítő, Illyés Kinga jegyezte, CD lemez elé.

„...Ha a bedeszkázott márciusi ég alatt váratlanul megjelenik egy kicsi, törékeny, messiás madár, mi változunk meg tőle hirtelen.” – utal a hetvenes évek elejére Csoóri Sándor. Sütő András, Szilágyi Domokos, Páskándi Géza, Kallós Zoltán társaként szolgált a „zúzmarás időkben” Bejárta a világot, majd hosszú időre elhallgatott. „Poklokat járt? Vagy a halál szakadékos útját járta? Annyit tudhattunk csak, hogy mitologikus küzdelmet folytatott a legnagyobb ellenféllel. És hogy ennek a küzdelemnek a mélylélektani és szellemi dokumentumait most két, vallomásos, új lemeze őrzi”.

Hosszan idézhetném a költőt, de a tér és az idő nem enged többet. Talán érthető és megbocsátható a szerzőnek, ha most mégis arra gondol: nem véletlen mégsem, ahogy az erdélyi végeken élő és a világ magyarságát színpadi lényével besugározni képes „női Hamlet” a valóság álmával és az álom valóságával ma együtt él: ahogy a két szöveget önmagához alakítja és egyre növekvő kedvvel dolgozik az előadásért, ahogy néhány, becsesnek ítélt levelében arról ír, mit gondol, mit érez a sztrigovai költőről, drámai sorsú asszonyairól, s ahogy, mint minden alkotó teszi: teljes igazságot akar megtudni mindenről, ami Madách Imrét és kisebbik, bensőséges drámai világát jelentette, s jelenti/jelentheti ma is.

„Elég csak ráhangolódnia egy olyan műre, melyben a lét szólal meg: élet vagy az élet esendősége, játékossága, gyász, örület, hangjá-

val rögtön olyan drámai teret tud teremteni, ahol egy kihulló hajsza története is azonnal történelemmé válik.” – mondja Csoóri Sándor.

Álmodhat-e szerző valóságnak ennél szebbet? Kérhet-e még valamit a megfoghatatlantól, a számunkra is érzékelhető, ezúttal is kétségtelenül megmutató égi erőktől, mint azt: legyen erő és jókedv Illyés Kingával, győzzön a legyőzhetetlenen, legyen vele a béke és mindannyiunkkal, akik a messiás madárra várunk.

Műhelynapló

2003. július–2004. július, Marosvásárhely, Kecskemét,
Tahi, Salgótarján, Alsótold, levegőég

Illyés Kinga Széchenyi-díjas színművész készülődése id. Madáchné Majthényi Anna és Madáchné Fráter Erzsébet színi megjelenítésére, miközben maga is égi (messiás) madárrá válik

1. bejegyzés: Losoncról, a Kármán József Színházból jövet, a színházi világnapon színházi ember hangja az üzenetrögzítőn. Gy. László, a kiváló kecskeméti teátrum dramaturgja (ilyen nincs, fordítva esetleg, koronként mindig a szerző üldözi a dramaturgot), adjak életjelet, beszélünk kell, sürgős.

2. bejegyzés: Gy. László a vonalvégen: „Hozzám került a balssagyarmatiak kiadványa, a Röpke Ívek című Komjáthy antológia, hiszen tudod. Szerepelsz benne. Majthényi Anna monológjával. A Lelkigyakorlat tisztára lázba hozta a vásárhelyi Illyés Kingát, neki mutattam a szövegedet, ismered őt, ugye? Hetvennégyben, Pesten, a Fagyöngyökkel kortárs erdélyiek, csángó balladák... Azóta persze a világot... csak ahol magyarok élnek. Ő most újra itt van nálunk gyógykezelésen, régi jó barát. Küldd el a másikat is. Lendületben vagyunk. Úgy tudom, a költő feleségéről is írtál korábban hasonlót, Lidércke... (Lidércláng). A festőtől, a zsánerképes gyarmati Nagy Mártitól tudjuk, hogy az szinte az eleje a Lelkigyakorlatnak. Kinga épp' egy R. Zsuzsa novella-átdolgozást próbál velünk, közben azért Márai-estekkel járja az országot, amikor hívják, s nincs gyógykezelésen. A majdnem kész R. Zsuzsát félretenné...”

3. bejegyzés: Nem kell más, csak a Lidércláng szövege, a jóval későbbi Lelkigyakorlat előbb célba ért, igaz lehet: a művek nem vesznek

el, ha átmenetileg mégis, akár századokon át. A Lidérclángot P. K. Edit mutatta be Losoncon, egy hóhullásos estén, olvasatban, később Csesztvén, a Madách kúria pincéjében kicsiny, értő, lelkes-zsúfolt közönség előtt a múzeumiak által épített pici pódiumszínpadon játszotta is. Aztán sokszor, mások is, részletet a rádióban Udvaros Dorottya, rövidített változatban ugyanott, a Fiókszínpadban Szilvássy Annamária, színházban Fráter Kata, az akkoriban miskolci rokonszínész, Salgótarjánban, a zenedében, a premiért is ő produkálta férjével, Bregyán Péterrel, aki „csak” táncolt vele itt-ott, és volt még egy gitáros színészszerelő is. P. K. Edit előadása Csesztvén, az egyik Madách októberben, miközben a kölépcsőn Tempfli József várad-olaszi plébános ült, a szentjobbi címzetes, az „építő” apát, elkésett, messziről jött (szó szerint), akkor már másfél évtizede nem járt Magyarországon, sértődött volt a románokra, hiába kérelték, csak azért sem folyamodott útlevelért, a csesztve-i bemutató alkalom bírta rá végül is a változtatásra. Bárha, hajnalig tartó váradi beszélgetésben egy ponton azt találtam mondani éppen én és éppen neki: „József testvér, a megértés, megbocsátás számunkra kötelező erkölcsiség, folytonosan az...” Ő mentette meg akkoriban F. Erzsi földi maradványait a román lakótelepi építkezés, az elhanyagolt sírdombocska végső bedózerolása előtt, T. J. ma Várad püspöke.

4. bejegyzés: A szöveg elment, Gy. hálával köszöni, Kingát teljesen feldobja a feladat, mint hallom a telefonban. Kérem őt, és rajta keresztül Kingát, rövidítsenek bátran, teljességgel megbízom bennük, különösen Kingában, hiába Gy. a dramaturg, Illyés Kinga majd negyven éve mond-játszik egyes-egyedül a pódiumszínpadokon, kizárt, hogy kristályosan metsző érzékkel ne a legjobb megoldást találja meg mindenben, ami szöveg, hatás, dráma. Mindig önmagáról van szó, ilyen a műfaj.

5. bejegyzés: Nem tudom. Mi ez a betegség, ami már majd' évtizedes és most is tart, Kecskemétre megyünk, Kinga a Kamarában játszik, Márait mond, ott lesz Gy. is, mi az Erdei Ferenc kollégium professzori szállásán töltünk egy éjszakát, az előadás után Gy. meghívott bennün-

ket és persze Kingát a görög étterembe, Gy. valójában alighanem maga is görög származék, déliesen derűs. Talán most végre minden jóra fordul, Kingát élteti a feladat – ezt örömmel mondja László, hogy élteti, hogy újra kedvre derült, hogy a kórházi eredmények is javulnak. Nem értem mégsem, mihez kell a két szöveg, hogy találkozhat éppen most és éppen így ez a három nő? Miért, hogy Kinga soha nem látott feladatot vállalva egyazon estén, egy előadásban vállalja a két ősel-lentétes karaktert, mihez kell neki? Az élethez, a meghaláshoz?

6. *bejegyzés*: A híres kecskeméti zománcmúzeumban találkozunk, Gy. itt vezető–szervező–igazgató, mindenés. Kinga pontos, súlytalan, elegáns, kalap, könnyű sál a nyári ruha fölött, Edit mondja később, a sál leplezi az elváltozást, amit a betegség okoz. Ez nem számít, szinte semmiség, Kecskemétet dicsérjük, Kinga régtől idejár kezelésekre, minden szövegét bemutatja itt is, most Márai következik, ma este, de előtte még, íme itt a körülbelüli szöveg, amit ő már átnézett, ideiglenesen javított, nézzem meg. Nem veszem el, még a kezembe se veszem, az övé, ő érzi, mit kell megtartania. Meglepi, mást várt, sok szerzővel találkozott, főleg Gy.-nek lehetnek keserves élményei. Nincs alku. Majdhogynem vidámak vagyunk. Este előadás, megfoghatatlan, hogy nőhetett egyszeriben egészen fölénk a szövegmondás alatt ez a cseppnyi nő, hogy lehet a végén, még zene alatt, úgy elhagyni a színt, hogy mindenki csendben ül tovább percek át, a visszatérésig, és fokról fokra derűsebb minden, feledve komorító erejű dráma, derűsebbek a fények a tonet székeken a színen, Kinga már nincs jelen, most érezzük igazából, a merészen hosszan hagyott szövegcsendben a művész emberségét, az írói hatást. Kicsivel később gyertyafényes görög vacsora, szokatlan ízek, mellesleg érintjük a szövegek előadását. Néhány részlet érdekli Kingát, a szereplőkről, a viszonyokról kérdez, keresi a „fogást”, a karakterek egymással szembeni belső taktikáját erősíti. Mindenki nagyon boldog.

1. levélmelléklet:

Illyés Kinga
4300 – Marosvásárhely
(Tg. Mures)
Str. Köteles Sámuel 7. Romania.

Kedves Edit és Laci!

Úgy érzem, eljött az ideje, hogy beszámoljak az eddigi munkámról. Lerövidítettem (véglegesre ui., A szerző) mindkét monodrámát, szünettől sem lesz több két óránál. A LELKIGYAKORLAT szövegét már tudom, a másikat most tanulom. Elküldtem egy produkciós pályázatot – folyamodványt, ami talán fedezné az előadás költségeit. Rendezői kérdésben még nem látok világosan, de kb. két héten belül választ remélek.

Lenne néhány kérdésem is:

Egyes életrajzírók hét, a monodrámá kilenc gyermeket tulajdonít Majthényi Annának. Mi hát az igazság? Ha Madách Imre gyermekeit nem is lehet pontosan (?) összeszámolni, a testvéreket szeretném tudni.

A befejező mondatokban egy „rettenetes” kép jelenik meg az anya szemei előtt. Ki, mi lenne az égő denevérek mögött. Milyen szimbólum? A spiritisztákhoz vagy Madách műveihez, vagy talán Szt. Ignác lelkigyakorlatához kapcsolódik? Nem sikeredett ezt eldöntenem.

Jó lenne, ha adnánk egy közös címet a két egyszemélyesnek? Vagy a másodiknak (a LIDÉRCIÁNG-ra gondolok) lehetne-e a címét LIDÉRCCKÉ-re változtatni. Látom, hogy Mohácsi Jenő is az író (költő) verséből kölcsönözte. Szabad-e, lehet-e ilyen változtatás és Lacinak megfelel, vagy ragaszkodik az eredeti címhez? Hol kaphatom meg Mohácsi Jenő regényét? Nálunk a Teleki Tékában nincsen, kerestem Kecskeméten is Gy. Lacival, hűlt helyét találták, bár megvolt...

Augusztus közepén kb. tíz napig Tahiban leszek, Pesten megpróbálom a Szabó Ervin könyvtárban is keresni.

Boldog vagyok, ez a munka ismét olyan, ami kitölti minden percemet. Nagyszerűnek érzem, hogy a két ősellenséget egy este szólaltathat-

tom meg... Csak tartana az egészségem is... Jó, ennek a munkának az örömét senki nem veheti el, de nagyszerű lenne eljutni az előadáso-
kig!

Tanár barátnőmtől nagyszerű fotókat kaptam, persze az az Erzszi nem azonos a váradi kórházban félig tébolyodott lélekkel. Igen, az Erzszi kora gond nekem, de bízom benne, hogy megtaláljuk a megoldást. Ami a technikai részt illeti (díszlet, kosztüm, világítás, zene) olyan megoldást kellene keresnünk, hogy egy magamfajta „hajléktalan” színész számára is járható legyen az út, vagyis nem színházi környezetben is előadható legyen.

Ezek lennének pillanatnyilag az én gondjaim, válaszát várom, és barátsággal ölelem mindkettőjüket.

Illyés Kinga Marosvásárhely, 2003. július 20.

2. levélmelléklet (részlet):

Kedves Kinga!

...Érdekelne – a segítség szándékával –, hogy a produkciós pályázattól honnan és mi remélhető? Magam is keresem mostantól az est elhelyezésének lehetőségét... Jónéhány ideáti, odaáti szlovákiai várost felkeresek, de például tudok segítségről az erdélyi részeken is – Dés, Nagyvárad, Kolozsvár, Váradon Tempfli püspök közbenjárna, mások is, Melegh Vili például. Kezdő helyszínként Kecskeméttel (vagy akár M-vásárhellyel) egyetértek, de már ide is kellene a rám szabható feladat. Ahogy a szövegek, műsor előremegy, úgy erősödik bennem a tenni valamit érzés... semmit nem tudok arról, hogy mentek eddig a dolgok, kik, mikor, miben, hogyan segítenek? Gy. mindenképpen a városában szeretné látni a bemutatót, mindent megtesz majd az előadás(ok) érdekében, ám más vonal is létezik ugyanott: kerámiasok, pl. Szegeden, Szekszárdon, ugyanígy Esztergomban személyes kapcsolatok, Vácott, a Börzsönyben végig, Győrött természetesen és Komáromban (mindkettőben), Lakitelken, Nyíregyházán egészen napiaknak tekinthetők, Decsen például, ahol magyar örökség faluközpontot alakítottak ki Bali Jánosék Andrásfalvy volt miniszterrel, és ahova máris meghívták rajtam keresztül Kingát...

A kérdéseknek nagyon örülök, ezt indokolni sem kell. Az első: mindenképpen nyolc gyerekről van szó (mellékelve a hiteles családfa), ám volt egy kilencedik is, aki az igazi elsőszülött, ő a nagyapja, Madách Sándor nevét kapta, s nem sokkal a házasságkötést követően születhetett, ám mindössze két hónapig élt. A kutatók elfogadják a nyolc gyermeket, a hét egyeseknél azért kerülhet mégis szóba, mert a gyerekek közül egy (Eszter) születése napján meghalt, ám ő akkor is Majthényi Anna szülötte! Sándorról egyedül a hitelesnek elfogadott író, Harsányi Zsolt (Ember küzdj... c. regénye tesz említést... Madáchék máshol is éltek az elején hosszabb ideig, míg a birtokból eredeti részeket, például az ősi kastélyt visszaszerezték. Így és akkor, az elsőszülött Sándor születés-halála valahol másutt van bejegyezve. Mégis azt mondom, ha el akarjuk kerülni a várható nagyszámú beavatott hőkkenetét (előadás közben kikökkentő lenne), maradjunk a nyolcnál, a hét azonban más szempontból nem lenne helyes (mint fent).

Az égő denevérek víziója M. A. által látott-átélt kép megjelenítése fokozott erejű dramaturgiai ponton, a lelkigyakorlatokhoz illően borzongató elutasítása a Sátánnak, átokkal felérő valóság: unokája a vámpírokkal szövetkezik, s ő aztán tudja, a Sátán erősebb (a család tragédiája ez az unoka). Ez a vég. A vallás (Anna mélyen hitt) a legszigorúbban elítéli a spiritiszta elméletet-gyakorlatot a holtak segítségét kérő, velük kapcsolatot teremtő spiriteket, utolsó, sőt legvégsőnek nevezhető reménye így semmisül meg Majthényi Annának.

Kedves Kinga! Ha „jó lenne egy közös címet adni”, akkor az mindenképpen megvalósítandó. Lidércke azért ne legyen, mert már Mohácsi alkalmazta, s habár ő is Madáchtól vette (ki), egyik verséből, ám az még így is egyedül, közismerten az övé. (Mellékeljük a fénymásolt regényt)... Nem ragaszkodom a címekhez... ám valóban egy közösre is szükség lenne, ami elvárhatóan illyéskingás. Adjunk kis időt egymásnak. A boldogságról szóló mondata számomra annyit jelent: érdemes volt hinni, s talán valahogy mégis segíthetünk mindannyiunkon. F. Erzszi jelmeze zsákszerű vagy majdnem zsákanyagú „ruha”, életkora nem lehet gond Kinga számára, bármit elfogadhat velünk. A technikai részek lehetnek egyszerűek, a szövegbeni írói utasítások egyszerűen elhagyhatók, sőt! Itt a művészet fog győzni mindenek felett. S ha csak „egy szál deszka jut” – mégis biztos a hatás.

3. levélmelléklet (részletek):

Kedves Kinga!

...Néhány gondolat, ami a művészi vállalkozásra vonatkoztatható: aki ma meghallja, mire készül Kinga – csak közbevetve: kár, hogy nem vezet naplót! – kissé „elszörnyed” („huh, hát ez hatalmas feladat!”), s habár ez igaz is, nem szabad túlmérni súlyát, könnyen válhat ijesztővé, félelmet-előítéletet teremtve... Holott. Ismeretes például Beregi Oszkár kísérlete, amikor egyedül interpretálta a teljes Tragédiát. Mégis, kétségtelen az is, hogy egy színházi esten belül maradva páratlan, ami készül. Meghallgattam Kinga mostanában megjelent kettős CD-jét az erdélyi verselőből, olvasva Csoóri Sándor bevezetőjét, nagyon találó, amit Kingáról ír, messiás madárnak (fecskének) nevezve, ama bedeszázott hetvenes évek szürke magyar ege alatt elhozta nekünk versekkel a tavaszt egymaga is, nem érthetetlen tehát semmi, ami újabb vállalásának heroikus méretét jelenti.

Mit szólna mégis az „Éva én vagyok...!” közös címhez, ezt Erzszi kimondja a szövegben a vége felé, de beépíthető lenne Majthényi szövegébe is, alkalmas helyekkel bővében vagyunk, s ha azt vesszük: igaz is, nem egy nő Éva modellje, az asszonyiség inkább, ott van nőellenes tanulmánya (Madáchnak) bizonyítékként, amiért megorrolt rá legkedvesebb barátosnéja, Veres Pálné... mondhatná ő is: „Éva én vagyok...!”

4. levélmelléklet (részletek):

Kedves Edit és Laci!

Ebben a gyakori levélváltásban az a legjobb, hogy nem vagyok egyedül a munkafolyamat gondjaival. Mert jaj, az előadóművész-magány iszonyat. Nem csak a bemutatóig, ha történetesen nincs rendező, de utána, a felújító próbák alatt, amikor hónapokig, vagy évekig is, mindig egyedül, külső szem nélkül... ennek a munkának ezt az oldalát kevesen ismerik, még kevesebben értik. Egyszóval köszönöm az együtt tőprengést.

153

Amikor a Lidérckét megkaptam, majd kiugrottam a bőrömből. Egy szuszra elolvastam, és mondhatom, hogy csalódást okozott, sejtettem, mire számíthatok, egyfajta regényes-romantikus olvasmányra, feldúsítva az olvasó elvárásainak megfelelő csemegékkal. Nekem mégis hasznos volt... bizonyos vonatkozásokban megerősített... „örömmel” nyugtáztam Erzszi ősz tincseit, megviselt, roncs állapotát. Ezt magam is így gondoltam.

Ha mégis aggódna Laci, hogy Erzszi drámája elmarad lehetőségeiben Majthényiétől, hát biztonsággal mondhatom, a lélektani helyzetek, a belső történések még sokkal színesebbek és mehökkentőbbek, mint az előbbinél. Még egyszer mondom, engem csak így érdekel a történet, a maga perzselő szembenállásával, s ha gondot okoz valami ebben a pillanatban – még! – az a Lelkigyakorlat komor-súlyos egyhangúsága. Igaz, mélyhegedűre is lehet komponálni. Itt is vannak váltások, színek, árnyalatok, a belső robbanástól az ólomnehéz fáradtságig, mégis számomra Erzszi az, aki mindent felkínál, csak bírjam cérnával. Az alkoholtól és a betegségtől a hajléktalan állapotig, a tébolyig mindent felkínál az a roncs Éva, aki egy óra alatt végigvergődí asszonyi életének keserves kudarcait. Nagyszerűen mondható szöveg, amit már szinte egészében megtanultam. Remélem, megkapom a felhatalmazást arra, hogy a rögtönzés valamennyire érvényesüljön a színpadi szövegben is. Kecskeméti beszélgetésünkör említette Laci, hogy a szöveg ziláltságát, történelmi felmondait először szalagra mondta, és aztán került papírra. Ezt a módszert kellene alkalmaznom – élethűbb és könnyebb is lenne –, természetesen a történések lényegén nem változtatva.

Naplót pedig nem fogok vezetni, drága Laci, mert nem tartom annyira fontosnak magamat, sem az emlékeimet (barátaim sokszor uszukálnak, hogy írjam meg őket) – de szerintem ez mind nem érdekes! Elfogadom a színházat, az előadó-művészetet a maga egyszeri múlandóságában. Ami aznap este történik, csak az van, a többi... idézzem Hamvas Bélát? – a többit úgyis tudja az Isten! Igaz, erőt ez a tudat ad nekem. Erről ennyit.

A tanár barátnőmnél is egyetlen Erzszi fotó van, a többi a nagy-asszonyt, Madách dolgozószobáját, a sztrigovai kastélyt, Arany János levelét, a Tragédián végzett javítások egyetlen oldalát mutatják.

Köz-

154

ismertek, de számomra érdekes volt, hogy éppen most adta valaki a kezembe.

Huh! – nem ismerem ám Madách nőellenes művecskéjét, de rettentően érdekelne. Mióta tudom sokféle, furcsa, rejtélyes nőügyét, hát még jobban érdekel. Ha a nőekkel kapcsolatos tapasztalataitól függött volna, a Tragédiát akár ötven színben is megírhatta volna. Volt Éva-modell bőven!

Ízlelgetem a címjavaslatát: Éva én vagyok...!, és bevallom, keserves gombóc képződik a torkomban, mert nem hiszem, nem akarom Erzsi drámáját ennek jegyében mondani. Ezt így nem is vállalhatnám fel... egy Udvaros Dorottya igen, de én már nem, nem „kinőttem” a szerepből, soha sem játszhattam volna a Tragédia Éváját, fiatalon sem. Talán, ha ez lett volna a monodráma címe, elriasztott volna a választástól. Ez nem görcs, hanem önismeret, önkritika és a valóság.

Most leírom az összes gügye és talán épkézláb ötleteimet a közös címre vonatkozóan.

GYERTYA ÉS LIDÉRCFÉNY, A NAGYASSZONY ÉS A FŰRIA, KŐ ÉS VIASZ, ŐS-ELLENESÉGEK, A NAGYASSZONY ÉS LIDÉRCKE, KIRE HULL A FÉNY? KI ÁLL A FÉNYBEN, A REJTÉLYES MADÁCH, FALAK ÉS MEZŐK, ABRONCS ÉS GLÓRIA, ANYA ÉS/VAGY MEGÉRA, PENGE ÉS VIASZ, PENGE ÉS LÉLEK, A MADÁCHI POKOL, MADÁCH IMRE KISPOKLAI, EZ TÖRTÉNT SZTREGOVÁN, SZTREGOVAI BALLADA, JÁRT-E MADÁCH A POKOLBAN?, A LÉLEK PENGÉJE, ÁDÁM KÉT ÉVÁJA, KIT SZERETTÉL, ÁDÁM?

A gyengécske ötleteket is megírtam... Ez most a házi feladatunk. Még csak annyit a Laci által javasolt címhez, hogy nekem Szép Ernő jutott eszembe, aki idősödő korban így mutatkozott be: Szép Ernő voltam... Különös szerencsémnek tartom, hogy egy író az éppen lélekben-testben szétesett Fráter Erzsit írta meg és nem a virágzóan, csábítóan szép asszonyt. Ehhez az Erzsihez nemcsak kedvem, de bátorságom is van. Jó, belenyugszom a nyolcgyermekes változatba... Talán azt fogom mondani: nyolc gyermekemből négyet eltemettem.

Nagyszerű, hogy máris olyan sok érdeklődésre lehet számítani! Nekem is sok kapcsolatom van, a felsoroltakon kívül is nem utolsó sorban Nyugat-Európa és az ott élő magyarok. Istenkém, ha már ott tartanánk!

Augusztus tizenhatodikától Tahiban vagyok, majdnem Szent Ignác-i lelkigyakorlaton, majd jelentkezem telefonon is, szeptember öttől Kecskemét újra, november folyamán talán lenne bemutató? Esetleg hamarabb is... Hálás, baráti üdvözlettel...

Kinga

5. levélmelléklet (részlet):

Kedves Kinga!

...Ha meggondolom, Tahi itt van iramodásnyira Alsótoldtól, ahol viszont mi éppen most vagyunk, szívesen találkoztunk volna újra Kingával... De majd rövidesen, Kecskeméten. A címjavaslatokból a Kit szerettél, Ádám? egészen kiváló találó-összefoglaló – sőt, igaz.

7. bejegyzés: Gy. Kecskeméten megtervezte a műsorfüzetet, valószínűsítő kis lexikon, *Kit szerettél, Ádám?* a végleges közös cím, a minisztériumi produkciós pályázat bevált, Marosvásárhelyen olajozzák a nyomdagépet, csak egy gombot kell megnyomni.

8. bejegyzés: Nincsenek jó hírek, Gy. szerint Kinga újabb kezeléssel esik át, bár még Pesten a Tháliában adja Szent Erzsébet legendáját, állandóan utazik, fellép. Mondom idehaza valakinek: meg kellene hívnunk Máraival, megtörténik. Előtte Aradon mond verset a Szabadság-szobor újraavatásán, órákig áll a hideg szélben, a büfé vírusai kikezdi maradék egészségét, mégis jön Budaörsre, a Játékszín kamaratermében csekély nézősereglet előtt... Azután másnap Salgótarján, nagy siker, mindenki megsejt valamit, s mintha ő is búcsúzna. Még este velünk együtt újra Kecskemét, Gy.-től tudom: kétségessé vált hirtelenjében minden. Ő maga azt mondja egészen halkán a kocsiiban, útközben: „a színpadi változatot már nem tudom megcsinálni...” Később Gy. meséli szorongó torokkal, hogy sétálgattak a csendes utcákon Kecskeméten, és arról beszéltek, hogy mennyire sajnálnak engem. „Az orvosoknak nincs több ötletük...”

9. bejegyzés: Kinga látható örömmel veszi, csináljunk egy CD-felvételt. Mindenki segít, a Petőfi Irodalmi Múzeum, Gáll Ernő rendező, majdhogynem megrázó találkozások sora, Gáll Ernővel Vásárhelyen együtt diplomáztak, „Szór Gáll” alig szól, Kinga a másfél óras kettőzött szöveget alig három óra alatt digitalizálhatóvá „teszi”, egyetlen kávészünettel. Érezni, örülni, nem marad adós, bármi lesz/legyen.

A korábban készült verses CD, az *Útravaló* címadó versében *Áprily Lajos* az első sorokban írja: „*A lélek, / mikor búcsúzva bontja szárnyait, / visz magával a földről valamit.*” A kísérőfüzetbe írta Kinga, még Pesten, a Nemzeti Múzeum cseppeske vendégszobájának heverőjén kucorogva, s mutatva nekünk a tízujjas váltogató-bogozó gyerekjátékot, amit a kibillent elméjű Erzsineél alkalmaz majd: „*Editnek, Lacinak. Aki megírta számomra M. Annát és F. Erzsit, akik a szívem csücskében vannak, és hátha hamarosan a közönség számára is lesznek.*” Túl a századik Márai estén, sok mindenben innen – hirtelen felreppen a messiás madár. A lélek hagy, visz magával valamit. Végig az foglalkoztatott bennünket: *mi lesz ővele?* Előadás? Kecskeméten a színi barátok megalkották a kettős jelmezt, amikor az egyik színpadi énből egyetlen mozdulattal átléphet a másikba, Majthényi Annától a mindent befejező Fráter Erzsikehez. S bár beszürkült az ég, úgy tűnhet: jó szellel szállt fel a messiás madár. Ketten fogták közre, két asszony, akiket szeretett.

Csongrády Béla

Nehéz ítélni annak, „ki a szívet kutatja”

Utószó T. Pataki László Kit szeretted, Ádám? című kötetéhez

Bár tettem egyet-mást a közös Ügyért – példának okáért nagy vonalokban feldolgoztam a legújabb kori nógrádi Madách-kultusz történetét s folyamatosan figyelemmel kísérem az immár több mint negyven esztendő történéseit – mégsem merném magam Madách-kutatónak tekinteni, hiszen méltatlan lenne mindazokhoz, akik – mint Horváth Károly, Kerényi Ferenc, Radó György és mások – csak az utóbbi évtizedekben meghatározó módon gazdagították a XIX. századi magyar irodalomtörténet e fejezetét. T. Pataki László megtisztelt azzal, hogy felkért könyve utószavának megírására. Bizonyára az a rokonszenv, érdeklődés motiválta, amellyel mindig is viseltem valamennyi szerző, kutató iránt, aki a legcsekélyebb mértékben is hozzájárult Madách Imre pályaképének minél alaposabb, minél pontosabb feltáráshoz és világirodalmi rangú, vitathatatlan értékű életműve értelmezéséhez, megismertetéséhez.

Márpedig T. Pataki László – mint e könyvben helyet kapott írások is bizonyítják – közülük való, hisz’ igazán sokat fáradozott annak érdekében, hogy – a jelenkorunkban és a természetesen a későbbiekben is – objektíven ítéltessék meg Madách személyisége, munkássága. „A tényeket el kell vezérelni a realitásig” – idézi T. Pataki Pilinszky Jánost s e célt, mondhatni küldetést, – amely mindenkit vezérel, aki Madáchcsal (is) foglalkozik – Ő sajátos módon szolgálja. Különös vonzódást mutat Madách familiáris viszonyaihoz, az íróhoz közeli emberekhez, kivált azokhoz a családtagokhoz – akik mint az édesanyja, a nagymama Majthényi Anna, vagy „Lidércke”, a felesége Fráter Erzsike – döntő módon befolyásolták – vagy akárcsak befolyásolhatták – a Tragédia-költő egyéni sorsa alakulását. Annál is inkább mert az irodalomtörténet, de még inkább a köztudat meglehetősen mostohán bánt velük, túlzottan leegyszerűsített, sematizált, olykor hiteltelen képet rajzolt illetve őrzött meg róluk. E torzítások ellenében igyekeznek T. Pata-

ki bizonyítani, hogy a valóságban Fráter Erzsébet élete – és halála (!) is – több figyelmet, alaposabb elemzést igényel, s jelleme is jóval összetettebb annál, hogy csupán feslett nőszemélyként, házasságtörőként emlegesse az utókor. Jól nyomon követhető ez a törekvés azokból az írásokból, amelyek a Nagyvárad környéki utazások során megégett találkozásokról, a fogtövi háznál folytatott kutatások eredményeiről, a Fráter Erzsébet sírjainál tett látogatások tapasztalatairól számolnak be. A Tragédia XI. színéből vett idézet találóan fejezi ki T. Pataki László e tárgykörben vallott szemléletét: „Könnyű ítélni a felületesnek, / És mily nehéz, ki a szívet kutatja.”

Csesztve és Alsósztrégova ugyancsak hívószavai a kötetnek. Nem véletlenül, mert kivételesen fontos helyszínek voltak Madách magánélete és alkotó tevékenysége szempontjából, s nemkülönben azok számunkra, akik lassan másfél évszázada egyre csak az író keze- és lábnyomát, – elegánsabban, fennköltebben szólva – szellemiségét keressük mindkét településen jubiláris, kultikus eseményeken és az általunk ünneppé avatott hétköznapiakon is.

Minden jelentős művész hagyatéka töprengésre, továbbgondolásra készíti a jelen- és az utókort, a későbbi nemzedékeket, a madáchi oeuvre azonban ebben az összefüggésben is a különös kategóriájába tartozik. Mert bizony igencsak nehéz magyarázatot találni arra, hogy egy közepesen tehető nógrádi nemesúr XIX. századi vidéki magányából miként volt képes „Az ember tragédiája” mérhetetlen magasságaiába emelkedni. Hogyan tudta egyéni sorsát – kevés örömet, lelki és testi gyötrelmeit – társadalmi, közéleti tapasztalatait, megpróbáltatásait és a végtelenig nyújtózó vágyait, álmait magyar költészetté, drámává, s – dacolva a nyelvi elszigeteltséggel is – általános érvényű, nemzetközi horizontú, egyetemes világszemléletté, történetfilozófiává változtatni? S e nagy kérdések mellett – mint lenni szokott – a részletekben lappang a legtöbb titok. Egy könyvtárnyi Madách-irodalom sem volt elégséges ahhoz, hogy megnyugtató válasz szülessék bizonyos feltevésekre és tisztázódjék számos problémakör, amely pedig alkalmasint nem elhanyagolható úgymond külső körülményként esik – eshet – latba nemcsak Madách magatartásának, viselkedésének, cselekedeteinek, ha úgy tetszik jellemének megítélése, hanem műveinek megértése, minősítése

szempontjából is. Ezért szegődik hát T. Pataki is András László „A Madách-rejtély” című tanulmánykötete nyomába és gondolkodik el Ő maga jó néhány írásában egy-egy megfejtendő talányon mindenkit – aki erre hajlandó és képes – alapos agytornára, nekigyürkőzésre, az összefüggések meglátására és belátására készítetve.

Aki végigolvasta e bő másfélszáz oldalt, birtokában van – akárcsak én – annak a tapasztalatnak, hogy a sokféle újságírói, írói műfaj – jegyzet, tárcsa, tanulmány, esszé, sőt a szépirodalom terrénumába tartozó két monodráma – ellenére egységes szemléletű kötetű formálódott T. Pataki László mintegy két tucatnyi opusa. Azzá teszi a szerző rendkívüli tudatossága, eltökélt, következetes, helyenként szenvedélyes mondandója – kivált Fráter Erzsébet rehabilitálása ügyében – és legalább ilyen mértékben a stílus, amely igazodik a komoly, esetenként szükségszerűen komor témához, tárgyyszerű, amennyiben annak kell lennie, de egyszersmind olvasmányos, élvezetes, gazdag a sajátos szófordulatokban s olykor még derűs is.

Nos hát annak igazán nem nevezhető a kötetzáró „Műhelynapló”, amely a 2003 és 2004 júliusa közötti időszakból a Marosvásárhely, Kecskemét, Tahi, Salgótarján, Alsótold, levegőig „hatszögből” közli „Illyés Kinga Széchenyi-díjas színművész készülődését id. Madáchné Majthényi Anna és Madáchné Fráter Erzsébet színi megjelenítésére, miközben maga is égi (messiás) madárrá válik.”

Ez utóbbi tudatában különösen megrendítő olvasmány e napló, amelyből kiderül, hogy bár T. Pataki László két monodráájának – a „Lidérccláng”-nak és a „Lelkigyakorlatnak” – a közös címét is megalakította Illyés Kinga – a „Kit szerettél, Ádám?” formájában, – a kecskeméti színházban már a kettős jelmez is elkészült s bár CD-re még sikerült felmondania, a színpadi változatot már nem tudta megcsinálni... „S bár beszürkült az ég, úgy tűnhet: jó széllel szállt fel a messiás madár. Ketten fogták közre, két asszony, akiket szeretett” – fejezi be a „Műhelynapló”-t és egyben kötetét T. Pataki László. Az olvasók, a Madách-hívők nevében köszönöm mind neki, mind a kiadó Madách Irodalmi Társaságnak, hogy e módon is napvilágra kerültek s megőrződnek a jövőnek gondolatai.

A MADÁCH KÖNYVTÁR – ÚJ FOLYAM EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. I. Madách Szimpózium (1995)	25. VIII. Madách Szimpózium (2001)	19. Komjáthy Anzelm: Önéletírás (2000)	43. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája bemutatói. Az első hatvan év (2005)
2. II. Madách Szimpózium (1996)	26. Madách Aladár művei. I. Versek (2002)	20. VII. Madách Szimpózium (2000)	
3. Fráter Erzsébet emlékezete I. (1996)	27. IX. Madách Szimpózium (2002)	21. Imre Madách: Tragedy of the Man (2000)	44. Imre Madách: Die Tragödie des Menschen (2005)
4. Imre Madách: Le manusheski tragedija (1996)	28. Imre Madách: A Traxedia do Home (2002)	22. Fráter Erzsébet emlékezete II. (2001)	
	29. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája bemutatói. I. Az ösbemutatótól Trianonig (2002)	23. II. Fráter Erzsébet Szimpózium (2001)	45. Radó György–Andor Csaba: Madách Imre életrajzi krónika (2006)
5. III. Madách Szimpózium (1996)		24. Bárdos József: Szabadon bűn és erény közt (2001)	
6. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei (1996)	30. X. Madách Szimpózium (2003)		
	31. Imre Madách: Moses (2003 [angol fordítás])		
7. Nagyné Nemes Györgyi Györgyi–Andor Csaba: Madách Imre rajzai és festményei (1997)	32. Bódi Györgyné: A legújabb Madách-irodalom (1993–2003) (2004)		
8. IV. Madách Szimpózium (1997)	33. L. Kiss Ibolya: Erzsi tekintetes asszony (2004)		
9. Andor Csaba: Ismeretlen epizódok Madách életéből (1998)	34. Becker Hugó: Madách Imre életrajza (2004)		
	35. XI. Madách Szimpózium (2004)		
10. Andor Csaba: Madách Imre és Veres Pálné (1998)	36. Árpás Károly: Egy Madách-beszéd elemzése (2004)		
11. V. Madách Szimpózium (1998)	37. Madách Imre: Zsengék. Commodus, Nápolyi Endre (Madách Imre művei I. Drámák 1., 2004)		
12. Fejér László: Az ember tragédiája bemutatói (1999)			
13. Madách Imre: Az ember tragédiája. I. Főszöveg (1999)	38. Papp-Szász Lajosné: Két Szontagh-életrajz (2004)		
14. Madách Imre: Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok (1999)	39. Kálnay Nándor: Csesztve község története és leírása / Csesztve község (Nógrád vármegye) tanügyének története (2004)		
15. I. Fráter Erzsébet Szimpózium (1999)			
16. VI. Madách Szimpózium (1999)	40. Madách Aladár művei. II. Próza (2005)		
17. Imre Madách: Di tragedye funem mentshn (2000)	41. Horánszky Nándor: Az alsósztrigovai Madách-síremlék (2005)		
18. Majthényi Anna levelezése (2000)	42. XII. Madách Szimpózium (2005)		

46. Madách Imre: Reformkori drámák. Férfi és nő – Csak tréfa – Jó név s erény (Madách Imre művei II. Drámák 2., 2006)
47. Bárdos Dávid: Madách Imre beszéde (2006)
48. XIII. Madách Szimpózium (2006)

SOROZATON KÍVÜLI KIADVÁNYOK

Madách Imre: Az ember tragédiája (2002)	Tomschey Ottó: A XVIII–XIX. század magyar költői / Hungarian poets of the 18 th –19 th centuries (2004)
Andor Csaba: Százegy aforizma (2002)	Andor Csaba: Ízes étkek (2005)
Györe Balázs: A jámbor Pafnutyij apát keze vonása (Györe Balázs művei 1., 2002)	
Palágyi Menyhért: Madách Imre neje (2003)	Horváth Beatrix: A lélek útjain (2005)
Györe Balázs: A 91-esen nyugodtan elalhatok (Györe Balázs művei 2., 2003)	Györe Balázs: A megszólítás ábrándja (Györe Balázs művei 4., 2005)
Frim Jakab: A hülyeség és a hülyeintézetek, különös tekintettel Magyarországon (2004)	Guy de Maupassant: Az örökség (2006)
Antal Sándor: Ady és Várad (2004)	Bene Zoltán: Legendák helyett. 11 történet (2006)
Györe Balázs: Mindenki keresse a saját halálát (Györe Balázs művei 3., 2004)	györgy józsef: egy józsef története (2006)
	Vágvölgyi Jenő: Érkezés (2006)
	Györe Balázs: Ha már ő sem él, kérem olvasatlanul elégetni (Györe Balázs művei 5., 2006)

Megköszönjük, ha személyi jövedelemadója 1%-ával támogatja a Madách Irodalmi Társaság további működését, és kiadványainak megjelentetését.

Adószámunk: 18066452-1-42

Címünk: 1072 Bp., Nyár utca 8.

Számlánk: Madách Irodalmi Társaság, 11707024–20345224

www.madach.hu

Társaságunk a Fővárosi Bíróság 2001. augusztus 11-i 9.Pk.61.263/1994/12. sz. határozata értelmében közhasznú szervezet, amelynek támogatását a vállalkozások költségeik között elszámolhatják.

Utószó

A 80-as évek közepén értesültem arról, hogy a várad-olaszi temető rövidesen felszámolják, s erről rögtön eszembe jutott, hogy ezek szerint Fráter Erzsébet földi maradványainak további sorsa kétségessé vált. Szétnézve hétvégi házunk kertjében, kerestem a helyet, ahol végső nyugalmat lelhetne a hányatott sorsú asszony.

Nem, nem feledkeztem meg róla, szinte nap mint nap gondoltam a fenyegető katasztrófára, de teltek-múltak a hetek, hónapok, mégsem tettem semmit. Visszagondolva, ma sem találok mentséget arra, hogy miféle fontos teendőm lehetett, ami megakadályozott a cselekvésben.

Évek múltán tudtam meg, hogy T. Pataki László nemcsak tervezte az utat Nagyváradra, de el is jutott oda, Tempfli József pedig, őt is megelőzve, megtette azt, amit (valakinek) meg kellett tenni.

Miután végleg eldöntöttem, hogy életem hátralevő részében csak Madáchcsal foglalkozom, ketten voltak Nógrádban, akiknek biztatása meggyőzött arról, hogy helyesen választottam: T. Pataki László és Praznovszky Mihály.

Személyesen még nem ismertük egymást, amikor egy hosszú levelet kaptam T. Pataki Lászlótól, amelynek már a terjedelme is arról tanúskodott, hogy vár tőlem valamit. Magyarázként annyit azért el kell árulnom, hogy a „rendszer váltás”-nak nevezett össznépi társasjáték korát éltük, amikor sokan sokaktól vártak valamit, ma már érthetetlen okból. (Emlékszem pl., hogy ekkoriban – 1989 végén vagy 1990 elején – Láng József legalább egy órán át próbált telefonon keresztül meggyőzni arról, milyen fontos lenne a Madách kézirati katalógus elkészítése. Pedig csak egy ismeretlen telefonáló voltam, másodkézből szerzett információkkal. Mégis, olyan türelemmel és meggyőző erővel mondta el érveit, hogy a munkát végül elvállaltam.)

T. Pataki László is várt tehát valamit (talán nemcsak tőlem), bár hosszú idő telt el, mire végre személyesen is találkoztunk. Értelemszerűen az „erzsológia” hozott össze minket, az a terület, amelyről oly sokan oly sokat írtak-mondtak felszínes ismeretek, és ami talán ennél is rosszabb: évszázados előítéletek alapján.